

MAGYAR PROTESTÁNS UNIÓ

EGYHÁZTÖRTÉNELMI TANULMÁNY

ÍRTA
DR PATAY PÁL

BUDAPEST, 1918.
KŐKAI LAJOS BIZOMÁNYA

A magyarság Szent István és utódai alatt babizonnytöfte; államalkotó képességét, a nyugati műveltség iránt való fogékonyságát, meghódolt a nyugati keresztyénség előtt; az új korszak küszöbén, a reformáció századában épen olyan messzekiható elhatározással csatlakozott a művelt nyugati nemzetekhez; befogadta a hitjavítás eszméit, nemzetivé tette a megreformált ker. egyházat.

A magyarságot az isteni gondviselés kiváló faji képességeinek kamatoztatására a legnehezebb helyek egyike-re állította, ütközőül kelet és nyugot között. A keresztyénség r. kath. formája általában betöltötte nemzeti hivatását. A mohácsi vész után azonban a nemzeti életnek kovásza, sava a prot. keresztyénség, majd azután a kálvinista keresztyénség lett. A nemzet külső történetében, az alkotmány- megvédésében, továbbépítésében, a kálvini keresztyénség megbecsülhetetlen szolgálatot tett a fajmagyarságnak. A belső történelemben épen olyan elévülhetetlen érdemei vannak. A kálvinista demokratikus egyházalkotmány előiskolája volt a magyarság zömének, a politikai jogokból kizárt parasztságnak. A magyarság eredeti faji kiválóságait a kálvinista keresztyénség meg-nemesítette, helyes mederbe terelte, megszentelte. Az egyenesség, szigorú, tiszta erkölcsi felfogás, a nemes büszkeség, de tisztelettudá-s, a szívós kitartás, a kimondhatatlan szenvedéseknek, megpróbáltatásoknak Isten akarataként való tekintése s abban való megnyugvás sok tekintetben a keresztyénség kálvini formájának az eredménye magyarjaink lelkében.* A keresztyénség lutheri formájának szintén megvolt és van a maga nagyszerű történeti hivatása, de inkább a nemzetiségek körében.

* Pokoly: Az edélyi református egyház története. I. 103. l.

A magyarságban nem tudott külön typut teremteni a lutheri keresztyénség. A magyar lutheránus közelebb van lélektani szempontból is a magyar kálvinistához, mint akár a szász, akár a tót lutheránus hitsorsosához.

Magyarországon először kétségkívül a lutheránizmus terjedt el, de nem volt arra elég ideje, hogy a magyarságot úgy át tudja formálni, hogy tipikus magyar.. lutheránus egyház keletkezzék, amely olyan jellegzetessé váljék, mint a szász, württembergi, schleswigi, dán, svéd stb. lutheránus egyház. Nem volt elég ideje hozzá, pedig korán behatolt a magyarságba is. Lutherrel együtt Melancthon neve is ismertté vált.“ Magyar ajkú őseinkre Melancthon volt kiváló nagy befolyással. A magyar haza reformációjának kezdetleges forrását kétségkívül Luther szellemének óriási hatása indította meg, de a forrás a magyar ajkúaknál tüstént melancthoni irányzatot vett. Nem volt ideje a lutheránizmusnak a karakterisztikus magyar formába való kifejeződéséhez azért egyrészt, mert a r. kath. egyháztól a végleges elválás, csak később történt meg, amikor pedig megtörtént, a magyarság zömét már a helvét irány táborában találjuk. A Kálvin felfogása az úrvacsoráról később nyerte meg a magyarságot.

Budai Esaiás is, hogy a zwinglianus tanok gyors terjedését bizonyítsa, hivatkozik Severinus Sculteti Hypomnema c. munkájában található adatra, amely szerint 1530-ban János kisszebeni prédikátor elidegenült a lutheri felfogástól és a szakramentáriusok doktrínáját követi, íme, még a szepesi szászok között is hódít a Luther felfogásától eltérő úrvacsorai tan. A helvét irány első jelentkezéseiről és térfoglalásairól Zoványi Jenő irt alapos tanulmányt. Prot. Szemle. XXIX. évf. 1—3 f. A külföldön 1529- 1536-ig gyakori és fontos «kísérletek történtek az úrvacsorában, az evangélium svájci és német hívei között, igaz, hogy azok eredményre nem vezettek, de „fontos helyet foglalnak el a reformáció beléleletfejlődésének törté-

* Révész L: Dévai B. Mátyás élete. 58. 1.

netében.“* Amikor előkerült későbbben az unió ügye, mindig felelevenítették ezeket a reformáció őskorából való uniókísérleteket. Pártállásuknak megfelelően emelték ki az egyes dolgokat az írók — másokat meg elhallgattak.

Kétségkívül a marburgi colloquiumtól sok függött nemcsak Svájc és Németország megtisztított egyházi életére nézve, hanem a hazai ev.-i egyház Jövőjére nézve is. Kétségkívül nagy figyelemmel fordultak a nagy jelentőségű találkozás felé a hit javítás hívei. A harc a svájciak és a wittenbergiek között 1525-ben kezdődött az úrvacsora értelmezése miatt. Egyik inat a másikat követte, egyik hevesebb hangú volt mint a másik, különöset! Luther részéről, aki azt hitte, hogy maga a Sátán küzd Zwingliben.**

Fülöp hesseni tartománygróf egyesíteni óhajtotta a két ágba szakadt folyamat a reformációnak. Colloquiumot hív egybe Marburgba 1529 okt. l-ére. A II. speyeri birodalmi gyűlés előtt állanak, a nem egységes evangéliumi hit könnyebben elnyomható, mint az egységes, azután meg az egyenetlenség riasztó is azok számára, akik reformokat óhajtanak, de az egyház formális egységéhez, dogmájához ragaszkodnak.

Zwingli a városi tanács és feleségének tudta nélkül elindult a hosszú útra. Az úrvacsora tárgyalására okt. 2-án került sor.*** Ismerős Luther eljárása, krétával maga elé írja a szereztetési igékből e szavakat: Hoc est corpus meum; és hajthatatlan marad.

Zwingli és társai könnyezve kérték Luthert, fogadja őket testvérekül, atyafiai gyanánt, ők a maguk részéről ugyanezt ajánlják. Luther elutasítólag felelt: Miként tekinthettek ti engem testvéretekül, ha nem hiszitek, hogy az én értelmem helyes és igaz. 1530 június 1-i levelében

* Filó Lajos: Unió-kísérletek. a reformáció őskorában, Spataki Füz. III. évf. 226 L

** R. Heidrich: Kirchengeschichte S. 340.

*** A marburgi egyezségről, úgy a zwingli-párt; amit a luther-párt részéről maradtak fenti. tudósítások. Warga: Ker. Egyh. tört. n. k. 88.

írja Lutta* a svájciakról: Summo studio egerunt, ut viderentur nobiscum concordēs, ita, ut hanc vocem ex nie possent ferre: vos habebilis alium spiritum, quam nos. Zwingli nemesebben viselkedett: Es gibt keine Leute auf Erden mit denen ich lieber eins sein wollte, als mit den Wittenbergern. Mi lehetett az oka, hogy az unió nem sikerült? Elsősorban az erős, becsületes meggyőződés mindkét részről amely fölött a protestáns lelkiismereti szabadság megsértése nélkül pálcát törni senkinek nincs jogában, mégha az unió fanatikus híve is. Nem alaptalan Achelis érdekes nézete sem.* Zwinglit politika is vezette az unió keresésében. Meg akarta nyerni a szász választófejedelemséget és a lutheránus tartományokat politikai terve számára. Luther átlátott a terven s bár nem kimondottan ez ellen küzdött, de azért utasította vissza vallási alapon az uniót. Ugy Luther, mint Zwingli Marburgban titkos játékot űztek. „Sowohl Luther als Zwingli trieben in Marburg ein verstecktes Spiel.“

Möller** hasonlóképpen politikai ízt is észrevesz a dologban Zwingli és a tartománygróf részéről. Luther eleitői fogva arra fektette a fősúlyt, hogy az evangélium ügye ne vonuljon be a nagy világpolitikába, mint Fülöp és Zwingli akarták, nehogy az elnyelje azután. Zwingli nagy politikus volt, látta, hogy a kath. kantonok szövetkeznek Ausztriával, azt a tervet szötte és azt a reménységet táplálta, hogy nemcsak a svájci protestáns kantonok, hanem az összes német evangélikusok összefognak; és a császár politikai ellenségeivel Németországon kívül is sikerül majd szövetséget létrehozniok.

Isten országa ügyét nem volna szabad a diplomáciára és a fegyverekre bízni, ez kétségkívül igaz, elvi álláspont-ról nézve a dolgot Luthernek volt igaza, de a középkori egyház és a német-római császárság annyi szállal volt összeszöve, hogy bizonyosnak látszott, hogy az egyházi szakadás, a rom. kath. egyháztól való elválás, politikai

* Prak. Theol, II, S. 352. Amn. I.

** K. Mütter: II. 1. S. 212.

küzdelemre is vezet. A történelem Fülöpöt és Zwinglit igazolta. Müller is azt mondja: A politikai küzdelem is másként folyt volna le, ha valamennyi protestáns egységes lett volna.

A II. speyeri birodalmi gyűlés nem találta egységesnek az evangélium híveit. Még egyszer megkísérli az uniót Hesseni Fülöp az 1530 április 8-ra összehívott ágostai birodalmi gyűlés előtt. A gyűlési csak 20-án nyitják meg, van még valamennyi idő az égető probléma megoldására.

Fülöp és Bucer felhasználják az időt. Luther figyelni a dolgokat s mikor Fülöpnek Zwingli iránt való rokonszenvéről értesül, hosszú levélben kárhoztatja Zwingli tudományát. A gyűlés ideje alatt egy röpirat jelenik meg névtelenül az unió érdekében.

Még Melanchton is így nyilatkozik ekkor: eretnekekkel egyesülésnek semmi helye, azok nem méltók arra, hogy testvérekül tekintessenek.

A francia reformátusok is szívükön viselik az unió ügyét, kérik ők is Bucert a közreműködésre. Az unió nem sikerült.

Hogy a politika belevegyült a vallási kérdésekbe, az kétségtelen. De hogy Zwingli elsősorban nem politikus volt, bizonyítja az, hogy svájci elvtársaival inkább kimaradtak a schmalkaldeni szövetségből, -mint hogy meggyőződésüket megtagadják. Az egész schmalkaldeni szövetség, de elsősorban a szász választó, az ág. hitv. aláírásának föltétele mellett hívta őket a szövetségbe. A svájciak csak tudományuk épségben tartása mellett kívántak a szövetség tagjai lenni. Teljes lehetetlen — így szólt Zwingli, — a két nézet összeegyeztetni akarása által szilárd és őszinte egyesülést eszközölni. Az egyesülésnek egyedüli jó módja az volna, hogy fel kellene hagyni az eltérő nézeteket kibékíteni akaró erőlködésekkel s mesterfogásokkal, hanem azon tárgyak közös alapján kellene az uniót megalkotni, melyekre nézve mind a két fél szorosán egyetért, azokban pedig, melyekre nézve még nincsenek egy értelemben, egymást túrnék... ej, sőt a hitnézeti különbség dacára is te-

kintének testvérekül, mígnem az Úr azokat, kik tévedésben vannak, jó tetszése szerint felvilágosítandja.

Amíg Luther a schmalkaldeni gyűlésen volt, eljöttek Wittenbergbe a svájci gyülekezet doktorai, hogy vele és az evangélium többi hirdetőivel barátságosan beszéljenek az úrvacsoráról, az egész keresztyén tudományról és az egyházi szolgálatról és az „ecclesiák Concbriáját megerősítsék“. Luther távollétében elküldik levelüket, amelyben hitbéli felfogásukat szilárdan, őszintén kifejezik és épen nem Luther főfogása értelmében. Luther megbetegedett közben s így Melanchton válaszol, a szász választófejedelemnek, János Frigyesnek megbízásából Majd karácsony havában maga Luther is menteteti a válasz kérését betegségei, öregségeivel. Önérzetes a levél hangja, de nem sértő, nem elutasító már, mint egykor Marburgban. Őszintén megírja: úgy van a dolog, hogy neheze« és alig eshetik meg, hogy ilyen nagy villongásnak sebe hirtelenséggel mindjárt sebhely nélkül meggyógyuljon, örömét fejezi ki Luther azért, hogy a gyanúsítást és keménységet, amely meg volt a német és svájci prédikátorok között, elhagyják és valóságosan és szívük szerint keresik és előmozdítják az egyezséget.

Ígéretet tesz ő is: „Minden írásunkba« és prédikálásunkban békességre igyekezünk és ti ellenetek való haragos beszédőtől megszününk, hogy sen uni okot ne adjunk az egyezésnek fölbontására, melyet, isten a bizonyásunk, szívünk szerint .kívánunk látni. Főkép pedig arra kérlek titeket szorgalmatosan, hogy én felőlem úgy ítéletek, mint akinek a dologhoz felette nagy kedvem van és amennyire az én erőmtől lehet, semmit abba» hátra nem hagyok, valami az egyezés előmozdítására tartozik.

Mindamellett, ha nem eléggé értettük is meg egymás akaratát, ez legyen most legfőbb dolgunk, hogy egymásnak barátai legyünk és minden jót ígérjünk magunknak egymás felől, míglén az daganat meglappadjon és az fölzavart víz meghiggadjon. Ami én rajtam áll, minden

bosszúságot szívemből leteszek és tinektek minden szeretetemet és hívségemet ajánlom.“*

Há ilyen nemesen gondolkodott is Luther, jól ismerte azért önmagát és az emberi lelket. A hegedni készülő sebet könnyen elszakasztotta egy-egy hír, egy-egy levél.

Fájt Luthernek, ha egy-egy régi tanítványa elfordult az ő nézetétől. Pedig ez az eset mindig gyakoribb lett hazánkban is. Révay Ferenc felvilágosítást és erősítést kér Luthertől 1539-ben az úrvacsora kérdésében, a Zwingli-féle felfogás ellen. Ribini idézi Luther levelét, amelyben az az igazi zwingliánus érvekre meg nem felel, csak sajnálkozik azon, hogy azok az érvek mennyire megzavarták Révayt. „Error“ az szerinte. Cum ipse quoque sim occupator modo, quam ttt prolixius, ne corruas in errorem.

Erős volt a lutheri felfogás még Magyarországon, de már lassan a svájci felfogásnak adott helyet. A sáros-megyei prédikátorok bepanaszolják Dévay Biró Mátyást, a „magyar Luthert“ úrvácsorai tanítása miatt Í 543-ba« Nagyon rosszul esett ez Luthernek, aki némelyek szerint Dévaynak lakást, ellátást adott házában s kitüntető szeretettel bánt vele. Csodálkozott is erősen a változáson. Ribini után Budai közli Luther válaszát: Sed utut sit, oerte non a nobis habet Sacramentarium doctrinam.

Dévay erős meggyőződése miatt sokszor jutott nehéz helyzetbe. Sem érzelgősség, sem anyagi érdek nein gátoalta őt meg à fölsimert igazsághoz való ragaszkodásában. Elvált Nádasdytól, Perényitől, akik Luther nézete mellett megmaradtak.

Hogy tekintsük Dévayt, Kálmáncsehit, Szegedi Kis Istvánt, Melius Pétert, úgy mint akik az uniót széttépték? Ok nem éreztek vádat e miatt. A kálvini reformációt úgy tekintették á Luther reformációjával szemben, mint tovább fejlődést, az unitarizmus! szemben mint a reformáció betetőzését. A kálvinizmussal bevégződött a refor-

* Samaraeus János: Magyar harmónia c. munkájának függeléke: Pareus: Irenicum.

raáció. Nyert volna-e az evangélium ügye, ha szervezeti unióban éltek volna együtt? Nem hiszem. Hitbeli egység nélkül nem sok előnyt nyújt a szervezeti unió. Különben több helyen meg volt a szervezeti unió. Erdélyben még akkor is meg volt, mikor a kálvinizmus hívei számosan voltak; már.

Erdélyben is a zwingliánus tanok kezdték megbontani az egységes lutheránus egyházat. Kálmáncsehi Sánta Márton és társai: Szegedi Lajos, Peteki Lőrinc, Fodor Bálint visszavonulnak a kolozsvári zsinaton való legyőzetésük után. A „Krisztus sakramentumáról szóló tudomány felől való megegyezésüket“* az erdélyi magyar és szász lutheránus papok elküldik Melanchtonnak, aki békíteni, egyeztetni akart levele és a mellékeit hitvallás által, pedig erre szükség nem volt, az unió ügyében nem volt kivel tárgyalni. A sakramentáriusok, Kálmánesehi halála után visszavonultak. Az erdélyi 1558. iordai országgyűlés, a testvér magyar hasza 1548-ilki országgyűlésének 9. te. mintájára a sakramentáriusok felekezetét eltiltja.

A reformáció befogadásával 3 evangélikus püspökségre szakadt a régi r. kath. egységes dioecesis, amelyek között semmi szerves kapocs nem volt.

Nem volt meg eleinte a szervezett unió a lutheránus püspökségek között sem; eilenben a kálvinizmus hódítása idejében Meliusz Péter megalkotja a nagy egyházi confederatiót amely szerepel az Erdélyi önálló fejedelemség megszűnéséig. **

Az erdélyi evangélikus egyházban a szakadást Izabella királyné akarta megszüntetni. A hitbeli unió megteremtésére összehívhatja az 1559-i medgyesi zsinatot, de a szászok semmit sem engednek. A confederatio most munkába lép. Még ugyanazon évben a marosvásárhelyi zsinaton, melyet „a keresztyéni tanítók mind Magyarországból, mind Erdélyből“ tartottak, az úrvacsora kérdésében kálvini értelemben határoznak.

* Pokoly,: Az erdélyi református egyh. tört. 1. 115.

** Pokoly: I. m. l. 127.

Most lehet már szó úniótörekvésről igazán. Most már van kivel az uniót keresni. A kolozsvári zsinat fenntarthatta az egységet, mert a zwingliánizmusnak kevés számú követője meghátrált.

Fejedelmi akarat az unió törekvés mozgatója, úgy mint Marburgban. Még a magatartás és az eredmény is hasonló a fejedelmi parancsra 1560 január 10-én összegyűlt medgyesi zsinaton. Világosan megállapítják, miben értenek egyet, miben nem. A megegyezés lehetetlen. Az ország rendéi nem hagyják abba az unió kísérletet állami érdekből. Medgyesre szóvitát hirdetnek és kimondottan egyezkedést, uniót akarnak. A papok nem tudnak megegyezésre jutni, a fejedelem megszünteti a vitát s írásban kéri nézeteiket, hogy azokat külföldi akadémiák elé terjessze véleményezés végett. A reformátusok, akik eddig csak az úrvacsora kérdésében voltak kálvinisták, látták, hogy az unió lehetetlen, mert a fejedelem a német akadémiákhoz fordul véleményért, azoknál pedig az unió törekvéseknek és a kálvini iránynak csak ellenségei voltak, nyíltan felvették hát a kálvini sarkalatos tételeket.

Amíg Luther, főleg Melanchron élt, az unió ügye nem volt teljesen reménytelen külföldön s így hazánkban sem. 4 magyar teológusok rendkívüli érzékkel bírtak a német és svájci teológusok hitvitáinak, álláspontjainak felismerése és utánzása iránt Minden teológiai iránynak jóformán meg voltak a, magyar képviselői.¹

Luther bár ígérte, hogy a Bucer jóakarátú fáradozásával s egyes mesterkedésével létrejött wittenbergi concordiát megtartja, azért bizalmatlan volt nemcsak Bucer és a svájciak iránt, hanem még Melanchton is meggyanúsította.

Oly mesterkéltné, roszkatag alkotmány volt az egész unió, hogy össze kellett omolnia az első megrendülésre. Ígért Luther a maga részéről jóakaratot, de éppen nem ezt érezték ki a „Kurzes Bekentniss v. heil. Sacrament wieder die Schwänner“, Wittenberg. 1544.) c művéből, amely-

* Pruzsinszky: Hitünk Hősei a XVI. sz.-ban. 51. l.

ben a „rajongó és szellemfaló“ zwingliánusok ellen támad, amely által Warga *nézete* szerint „oly alaposan összerombolta az unió alkotmányát, hogy száradok múlva sem sikerült felépíteni“.*

Pedig nem maga Luther volt az unió meggátlója, hanem követői, akik Luther hibáit örökölték, de érényeit nem, „szenvedélyes heveséggel pótolták azt, ami hiányzott náluk, a lelkierőt és kedély mélységet.“

Bullinger méltán mondhatta, a Luther-tanítványokról „bizonyos, hogy mi gyűlöltebbek vagyunk előttük, mint a pápisták“. Kálvin: Csak Luther ne halt volna meg! mert ha sokszor túlment is az úrvacsora fölötti ügyben buzgósága, de valóban igen távoí állott ezen emberek szenvedélyétől.“

Mi történt künn Németországban? A külföldi prof. egyházi élet minden hullámverése elhatott hazánkba. Hogy Magyarországon nem maradt egységes a protestantizmus, annak a külföld nemcsak annyiban oka, hogy példájával hatott, hanem annyiban is, hogy véleményével, melyet gyakran kikértek, az unió ellen nyilatkozott. Az úrvacsora tanával kapcsolatban újabb ellentétre szolgáltatott okot Luther, amidőn a cfezusi és calcedoni zsinat végzéseit tovább fejtve, az egyetemes szimbólumok tanításaitól eltért a *communicatio idiomatum* hangsúlyozásával s egy újabb dogmát alkotott az *ubiquitas corporis Christi* dogmáját, hogy a test szerint való jelenlétét bizonyíthassa Krisztusnak az úrvacsorában.

Zwingli, Kálvin a leghatározottabban ellene mondtak ennek. Az *ubiquitas* tana szóba került nálunk már az óvári lutheránus szellemű zsinaton. Eleinte csak az úrvacsorái tanban tértek el a magyar protestánsok Luther felfogásától. Az erdődi zsinat 1545 szept. 20-ig Budai Ézsias meggyőző okfejtése szerint nem szigorú lutheránus, hanem a kálvini felfogáshoz közeledett. De azért nem kálvinista még. Szakadásra okot még nem adott; előtérbe még nem jutott ez a kérdés. Külföldön is csak La-

* Warga: A ker. egyház tört. II. köt. 103. l.

ther halála után hangsúlyozzák mereven a kryptokálvinizmussal szemben a túlzó lutheránusok.

Melanchton az unió híve volt. Nem csak a svájciakkal, hanem a római egyházzal való unió érdekében ts kész volt engedményeket tenni. Luther halála után a mester szigorú hívei nemcsak bizalmatlanok és gyanakodók lettek Melanchtonnal szemben, de egyenesen támadták is. Az ágostai hitvallást a svájciakkal való unió érdekében Melanchton változtatva adta ki. A Variata az úrvacsora tanát a vittenbergi concordia értelmében nem a szigorú lutheránus felfogás szerint tárgyalta. A lipcsei interimben pedig a romái katolikusokkal való unió érdekében tett engedményeket. A szenvedély, amelyről Kálvin beszélt, a „gyűlölet“, amelyet Bullinger említ, a „furor théologiens“, amely megkeserítette Melanchton életét, szabad folyást nyert.

Részrehajlatlan ítéletet hogy várhattak volna a szenvedéllyel harcoló német theológusoktól az erdélyi magyarok. Külföldön is lehetetlennek tűnt fel az unió úgy a r. kath. egyházzal, amely a tridenti zsinaton világosan, határozottan kifejtette álláspontját, mint a lutheránizmus-sal, amelynek hívei Flacius, Amsdorf, Wigand, Wêstphaliai Joachim vezetésével egyformán támadták úgy a r. kath., mint a kálvini felfogást.

A r. kath. egyház szervezkedett és minden uniót lehetetlenné tevő szigorú merevséggel körvonalazta álláspontját. Segíthetett volna-e ezzel szemben a színtelen, toldott-foldott protestáns unió? Azt feleli Pokoly szép, történeti művében:* Öntudatosan-e, vágy öntudatlanul történt legyen is a dolog: de a közös ellenség erőgyűjtésének eme napjaiban mindkét protestáns fél arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vallásos egyéniség érvényesülésére, fenmaradására a kifejezett és kidomborított jellem alkalmasabb, mint a színtelen, épen ezért nem is teljesen őszinte unió. Az evangélium kincseinek megvédelmezésében is többet vártak az öntudatosan kifejtett egyéniségek szövetségétől, mint a határozatlan egyességtől.

* Az Erdélyi ref. egyh. tört. I. 137.

Ma valaki erre, a trienti zsinat után meginduló rekatolizáció győzelmét vetné ellen és a győztem okául az egységet mutatná fel a r. katolicizmusban, és a széttagoltságot a protestantizmusban, akkor sem mondhatunk mást, mint hogy helyesen tették a protestánsok, hogy kidomborították felekezeti jellegüket. A protestáns egyházban hierarchikus szervezet, lelkiismereti kényszer, abszolút tekintély elismerése nélkül, tartós szervezetbeli és hitbeli unió nem volt lehetséges. A tridenti zsinat után mindegyik irány megkezdte az egyházzá szervezkedés munkáját. A református irány a medgyesi zsinat után nemcsak az úrvacsora, hanem a predesztináció kérdésében is határozottan állást foglal.

1561-ben, mondja Szilágyi Benjámín István:* „heves vitatkozások és szakadások voltak a predesztináció mély titka fölött, amelyet a tarcali zsinat a senex venerandus: Kopácsy István elnöklete alatt barátságos vitatkozások, kölcsönös értekezletek által lecsendesített, a viszálykodó egyházak között az egyetértést helyreállította“.

Pokol y szerint 1561-ben a kolozsvári zsinaton elnökölt a „melanchtoni szellemű“ szent öreg, aki a közvetítésnek és az egységnek volt az embere, a magyarokat össze tudta tartani egy táborban, hanem a szászok már sehogy sem nyugodhattak meg e zsinatnak olyan eredményeiben, amelyet a szakramentáriusok is elfogadhattak.

Hiábavaló volt Kopácsy uniótörekvése, az események fejlődését meg nem akaszthatta jóindulatú buzgólkodásával; ami nem sikerült Melanehtonnak külföldön, nem siker tilt neki sem itthon.

A kálvini irány hívei Meliusz nagy -egyénisége körül csoportosulnak, 1561 augusztusában megalkotják a debreceni hitvallást, a Confessio Catholica Vamely a r. kath. és lutheri felfogás ellen egyformán határozottan állást foglal.

János Zsigmond uniótörekvése megghiúsult. A külföldi

* Acta synodi nationalis Hung. Ford.: Finkey Pál. Sp. füz. 1. évi. 165. l.

egyetemek és tudósok közül a szigorú: lutheri irányzat híveit kérte véleményadásra a lutheránus kancellárja, Csáky Mihály befolyására. Azok a lutheránus tudományt jelentették ki igaznak.

Az 1559-ben Meliusz nagy szervező tehetsége által létrehozott egyházi konföderáció ébren volt. Az 1562-iki tarcali, 1563-iki tordai zsinaton elfogadják és átdolgozzák a Béza-féle hitvallást. Az uniótörekvésnek, közvetítő iránynak vége már. A lutheránusok Hehler és Alesius püspökeik vezetésével kiadják a „Rövid hitvallást.”

Mégegyszer látjuk felmerülni az úmókísérletet az 1564-i nagyenyedi zsinaton. Blandrata keze van már a dologban. A fejedelmi biztos megbízólevele mutatja, hogy nem hittek s nem is kívántak sikert az unióban. A kibékülés lehetetlensége esetére megengedte a reformátusoknak a különválást. Háromnapi vita után ez he is következett.

A tordai országgyűlés 5. tc. már csak a jogi alapot adta meg a „magyar gyülekezetek egyházának“.

Nem lehet felhozni tehát az unió érdekében azt a sajtóságos rendelkezését ennek a törvénynek, hogy a magyar evangélikusok a református egyházak kötelékébe tartoztak jogilag, a szász reformátusok pedig a szász evang. püspök joghatósága alá, mint ahogy felhozták a XIX. században az unió idején egyes lelkes unióbarátok. Nem az egyházi, hanem a nemzetiségi unió érdekében történt ez így.

A konföderáció Erdeijén kívüli része is külön egyházzá szervezkedett. A tarcali zsinaton már szint vallottak a felvidékiek. Perényi Gábor, a buzgó lutheránus főúr föllépése siettette a külön egyházi szervezkedést is. A hitbeli uniónak már vége volt a tarcali zsinat után. Perényi a birtokán levő egyházak papjait az ágostai hitvallás elfogadására szólította fel vagy a papi hivatottól való megváltásra. Azt még megvárta a református irányú lelkészek kérésére, hogy mint vélekednek a lipcsei és wittenbergi teológusok az ágostai hitvallás és a Béza-féle hitvallás egymáshoz való viszonyára nézve. Mikor a válasz a reformátusokra nézve elítélő volt, megtörtént ezen

a vidéken is a szakadás. A tarcal—tordai zsinat végzéseit a lutheránus egyháztörténet-írók — Háner, Ribini — csapásnak tartják, de azok, akik becsülik a meggyőződéshez való ragaszkodást — különösen, ha e miatt még a kenyeret is kockáztatják az illetők, tisztelettel tekintik a kálvinista papok gerinces magatartását a patronussal Perényi Gáborral szemben. Az előszóban különben megírták: Nem híjában való nyughatatlankodásból vagy veszekedő indulatból adjuk ki ez Keresztyéni Tudománynak Summáját, melyet Isten akaratjából a mi gondviselésünkre bízott Ecdesiákban szorgalmatosan predikállunk és tanítunk: hanem hogy azít tselekednők, az Isteni parancsolat és sok s igen szükséges okok indítottanak bennünket. Ilyen okok a többek között sok gonosz akarók a mi egyházi szent szolgálatunk ellen patvarkodnak s eretnekséget kennek reánk.¹⁴ Erős vádakkal illetik a luth, történetírók az „unió megbontóit“. Ribini: Memor. I. 248. azt állítja, hogy mivel Miksa csak az ágostai hitvallásuaknak kedvezett: illi tamen temporari servientes ab his aperte separati videre nolebant, ut tanto commodius securiusque doctrinam suam propagare possent. ~ A türelmetlen szláv Borbis pedig „Die ev. luth. Kirche in Ungarn“ című könyvében ezt írja: Auser Dévay gab es jetzt sehr viele Geistliche besonders unter den Magyaren, welche sich zwar ausserlich um ihr Brod nicht zu verlieren, zur luth. Lehre be-
4dannten, aber desto mehr im Stillen Zwingio-calvinistische Elemente in eich aufnahmen, ja in ihren Gemeinden unter dem Vorwande als lehrten sie lutherisch — jene Elemente verbreiten.

Ilyen kriptokálvinisták voltak szerinte Szegedi Kis István, Meliusz Péter, Stancarus Ferenc, Kálmáncsehi Sánta Márton, Pilcius Gáspár, Ambrozius Lam Sebestyén, Böjtbe István, Plattner Antal, Mylius János és Thúry Pál.

Igazságtalan vád ez a későbbi század történetírói részéről. Nem úgy suttymomban lopták ezek be a kálvini felfogást gyülekezeteikbe, még kevésbé a „Brod“ kérdés az, amellyel megfejtethető eljárásuk, a XVI. század theoló-

gusaiban szinte megújult a régi zsinat atyáinak felfogása, akik a tanban az orthodoxiát tartották mindenkfelett valónak, az eretnokséget halálos bűnnek bélyegezték, ezért nem lehettek szinkretisták, únióbarátok. Ez a magyarázata az úniókísérletek hiábavalóságának. Nekik nem mindenkfelett únió, hanem orthodoxa religio kellett. A közös orthodoxus hit egyesítette a magyar ref. egyházrészeket, amelyek egyházjogilag, egyöntetű szervezetben nem voltak összeforrva. Igazán szervezeti únió nem volt köztük sem. Földrajzi helyzetünk teremtett csak egységet, a püspöki hivatal volt a látható jele és biztosítéka az egységnek. A tiszáninneniek, nem elvi szempontból ugyan, de vonakodtak a püspöki hivatalt felállítani. Mindegyik egyházmegye jóformán külön püspökség volt, csak a név hiányzott. Ezek az egyházmegyék úniót akartak és — ez nagyon érdekes — felvették az únióba a zemlénmegyei luth, egyházakat, amelyek, egyházkormányzati szempontból a zempléni ref. esperes hatósága alatt állítottak. Majd a sárosmegyei luth, esperesség is belépett az, únióba. Szilágyi Benjámín István erre vonatkozólag közli: Acta synodi partialis celebratae Ujhelyini 1662 die 30 Augusti“, amelyek szerint:

1. Dioecesisünkben levő lutheránus atyafiak, mivel nem ex ignorantis, sem per negligentiam tartották eddig velünk az úniót, hanem ennökélőtte való saeculumban, circiter anno 1597-ben boldog emlékezetű Báthori István urunknak az Ecclesián érettek való. sollicitatióját s magoknak is károkból nehezen való indulatjokat megtekintvén vötte be úniójába. Ez specificalt atyafiakat mostan mi is úniónkból semmiképen nem akarjuk kibocsátani, nem lévén semmi igaz ok, miért kellene kibocsájtanunk, maguknak is nem lévén .kedvek hozzá, mi okáért ezután is azon úniót velek együtt megakarjuk tartani.

Látjuk ezen adatból, hogy a lutheránus gyülekezetek megszokták a református egyházigazgatást, jól érezték

* Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban. 198. l.

ott magukat és a reformátusok is a szokásra és a gyülekezetek vonzalmára támaszkodva, őket az „unióból“ kibocsátani nem akarták. Ugyancsak a gyülekezetek úmóvágyát bizonyítják az „Acta synodi generális Lastocini ao. 1663, die 14 február“ is.

„Nikolai úr jelenté, hogy a tót ecclesiákban, a varanói első prédikátor, prosenior kimenvén, ecclesiánként examinálta őket, hogy ha akarnának-e elszakadni a mi ecclesiánktól, vagy nem, kik egyező akarattal bizonytságot tettek, hogy semmiképen elszakadni nem akarnak.“

A sárosmegyei lutheránus esperesség unióját a tiszamelléki helv. h. vallású esperességekkel a cigándi földesúr bontotta meg. 1670 után már felbomlott az unió ezen a vidéken is. Majd a szatmárnémeti nemzeti zsinat a tiszamelléki. helv. h. esperességeket is utasította a püspök-választásra, amely csak a Carolina Resolutio és a bodrogkeresztúri konvent határozott utasítására 1735-ben történt meg.

A nagy egyházi konföderáció középpontja Debrecen volt, ahol Meliusz Péter nagy szelleme nyomta rá a bélyegét a reformáció munkájára: Itt készült a Confessio Catholica, a Debreceni Hitvallás, itt volt az egész magyar ref. egyházra nézve nagyjelentőségű zsinat 1567-ben, amelyben elfogadták a 11. helvét hitvallást és a káté-magyarozatot állandóan kötelezővé tették.

Az Alsó-Duna mellékén, a Dráván innen és a Dráván túl korán elterjedt a reformáció. Baranya törökdúlta vidéke, népének szenvedésektől, gyötrelmekből fölszaggatott lelke alkalmas talaj volt a magvetésre. Fájdalom „az magyar urak“ akik névleg keresztyének voltak, épen olyan szívtelenül kegyetlenkedtek,* mint később egykét évtizeddel a „pogány“ török. Az első reformátorok lutheránus szellemben végezték a reformáció nagy művét, az ismeretlen Siklósi Mihály, majd Sztáray Mihály, de az által és „az Úrnak gazdag és már elért gabonájának aratására jött többi atyafiak által, a Szent Lélek segítségével

* Földváry: Szegedi Kis István. 107. 1.

alapított 120 egyház“ rövidesen a kálvinista felfogásra tért.

A szervezés munkáját maga Sztáray végezte — mint levelében említi — és mint első szuperintendens 1553-ban Tolnárol elindult a canonica visitatoria. 1554-ben már a Laskóra megválasztott pap, Szegedi Kis István lett eomint omnium suffragio baranyai szuperintendens.* Sztáray lutheránus volt, Szegedi 1557 előtt már kálvinista hitnézeteknek a híve. Összeütközésre egyelőre nem került a sor, később Sztáray elköltözött Baranyából. Szegedi Meliuszt, aki eleinte Brentiánus híve volt, megnyerte a k á l v i n i felfogásnak.

A felső- és alsóbaranyai gyülekezetek a Rudolf uralkodása alatt meginduló rekatholizáció veszélyével szemben megszilárdították egyházuk szervezetét az 1576. a.ig. 16. és 17-én tartott hercegszöllősi zsinaton, amelynek kálvini értelme minden kétségen felül való.

A Balaton és Fertővidéki közös prot. egyházkerület, Csepregen tartott 1578-ban zsinatot, amelyen elfogadták a Beythe István szuperintendens által előterjesztett kánonokat.

Itt egy kissé meg kell állanunk. Annyira ellentmondók egyháztörténet íróink megállapításai, hogy nagyon alaposan meg kell gondolnunk, amit kimondunk.

Komáromi Pál 1745-ben a veszprémi és samariai szuperintendentiák történetét megírta, munkáját a dunántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyvébe is beiktatták, ott ezt olvashatjuk:* Circa initium Reformationis in Hungaria, partem earn, quae Lutheri ampletebatur piaci ta cum Zwinglii et Calvinii asseclis in regimine Ecclesiastico nihil habuisse differentiae. Utraque enim pars nomine Evangelicorum veniebat et ab uno Superintendente regabantur. Hade unió internerate eo usque duravit donec tandem in Synodo Csepregino ao. 1570. Formula Concordiae institueretur. cui socii Augustanae Confessionis suum

* Földváry: Szegedi Kis István. 130. i.

** Tóth Ferenc: Túl a dunai püspökök élete. 43. l.

calculus adiacentes excluserunt, ab hac societate omnes Calvinii adhaerentes et subscriptionem denegantes. Tali separatione facta, et Reformatorum Superintendentium ordine erant Stephanus Patavinus si non primus' saltem secundus etc.

Hrabovszky ugyanúgy gondolkozik s az 6 nyomán Fabó András is azt állítja Beythe Istvánról, hogy közös protestáns szuperintendens volt. Tóth Ferenc is elismert előszavában, hogy „reformatio hajnalában az Evangélikusok és Reformátusok közt az igazgatásra nézve semmi megkülönböztetés nem volt,“ ahonnan — folytatja tovább — vágnak olyan Püspökök, akiket az Evangélikusok szinte úgy magok felekezeti Püspököknek tartanak lenni, mint a Reformátusok.“

Így vagyunk Beythe Istvánnal is. Tóth Ferenc határozottan a második református szuperintendensnek tartja.

A legerősebb érve Tóth Ferencnek Rákosi Mártonnak a jegyzete, amelyet a Pápai Ecclesiának Matriculájából irt ki.

1. Episcopus post Reformationem in hac Superiore Hungariae parte erat Venerandus ac Doctissimus Dominus Stephanus Beythe. In Anno 1585 eligitur ad Episcopatum, qui gessit annos 26. Utána rögtön Pathiai Istvánt említi, akit Körmenten 1612-ben választottak meg püspöknek.

Elég erős argumentum volna Rákosi feljegyzése, ha forrása hiteles volna. De a matriculárói „már ma senki sem tud semmit is,“ Rákosi meg 1696-ban volt a pápai ref. collegium seniora.

Ha Beythe a csepregi colloquium előtt már református szuperintendens, miért megy el egyáltalában erre a colloquiumra?

Kétségtelen az, hogy legtovább dunántúl északi részében maradtak együtt a református és lutheránus érzelmi gyülekezetek. Beythe közös szuperintendens volt, de az úrvacsorában már 1582-től a kálvini felfogást követte. Az egyházfegyelmet is kálvini szigorúsággal gyakorolta. Ez nem tetszett Beythe személyes ellenfeleinek,

Reczés János és Thokoics csepregi íelkészeknök. Beythe koypatakálvinizmusáról mindig szélesebb körben esett szó. Ezt pedig már külföldön az „igazhitű lutheránusok“ átkos dolognak tartották. Melanchton vejét és barátját Peucer. Gáspár orvost a szászválasztó fejedelemségben eryptokálvinizmusa miatt halálbüntetésre tartotta méltónak a lutheri párt, de csak börtönbüntetést kellett szenvednie,. A cryptokálvinizmus voltaképen a két egyház unióját akarta, de mivel a szászválasztó fejedelemségben a vallási gyűlölettel a politikai érdek is szövetkezett, az unió meghiúsult, Peucer mellett Crell Miklóst is felavatta az unió vértanújává. Crell Miklós I. Keresztély választófejedelem kancellárja a két protestáns egyház unióját munkálta, de politikai ellenfelei a fejedelem halála után a lutheránus érzelmű szászveimári hercegre, mint a kiskorú II. Keresztély gyámjára támaszkodva megbuktatták és lefejeztették.

Ilyen előzmények után indítja meg az unió kísérletet Andreáé Jaikab, a tübingeni egyetem kancellárja, amelynek vége azonban nem az óhajtott kibékülés, hanem a merev elkülönülés lett. A Formula Concordiae a tervezett unió helyett az egyenletlenséget, gyűlölködést teremtette meg, méltán nevezhették Formula Discordiaenak. Qúny tárgyává tettek a philippisták, kálvinisták és pápisták.

„Ilyennemű izgalmak — t. i. a Form, Cone, nyomán keletkezettek — habgyűrűként hatottak el mindig Magyarországba is. Itt a hullámok lesimítása helyett inkább azoknak felduzzasztásán működött Reczés, túlbuzgóságában Brenznek hasonmása.*

A Formula Concordiae-ról, mint az unió remények: meghiúsítójáról szigorú Ítéletet mondanak íróink. A magyar protestáns unió meggátlójának is ezt tartották. A Formula Concordiae megszületése előtt megtörtént már hazánkban a különválás. Ez à könyv csak a Balaton és Fertővidéki közös prot. egyház szétválását siettette.

Mélyrehatóbb szakadást okozott az unitárizmus.

* Fabó: Beythe István életrajza.

Szilágyi Benjámín István mindakettőt fájlalta: „Nem elégedvén meg a (daemon) rossz lélek ezen sebbel (t. i. az unitarizmus) új csapást mért egyházainkra, t. i. a tisztább hitvallású egyházak különszakadását, az egyenetlenség magvát elhintő s eléggé meg nem siratható saxoniai concordiae formula kiadása után.

„A magyarországi helvét és ágostai hitvallású egyházaknak szentegysége is megbomlott.“* Nem Beythe hibájából az kétségtelen. Ő kálvini felfogása dacára nem azt kereste, ami elválaszt, hanem ami összeköt.

Nádasdy Ferenc, a buzgó protestáns főúr szívéen viselte a két felekezet bók éjét, unióját s a szepesi alispánnal: Stansith Horváth Gergellyel, aki az új bártfai papot: Severinus Scuitetit, Grácba vitte épen fölszenteltetni összehívja a csepregi colloquiumot 1591-ben. Nádasdy kívánságára Beythe István is megjelent.

A vitát istentisztelettel kezdték. Utána vázolták a colloquium célját. Beythe magyarul köszöni meg Nádasdynak a vallásról és egyházakról való gondoskodását és az egyetértés megállapításán való buzgólkodását; a maga részéről állítja, hogy az egyházaknak egyesülését isten ígéje szerint keresi. Ellenfeleiről ezt épen nem lehetett elmondani. Maga Horváth Stansith Gergely 1580-ban már annyira elfogult volt, hogy birtokain prédikáció helyett a szószéken a Form. Concordiae egyes szakaszait akarta, felolvastatni.*

A Beythe-ehenes csepregi kollokviumról szóló okmányok egyoldalúan elítélik Beythét. „Sed quia multi, qui ad mentem Calvini docuerunt, iibro huic Symbolico subscribere detrectarunt, satis in eo habituri, si sub specioso Aug. Conf. ti tu lo latere potuerint, illustris Franciscus de Nádasd pacis non minus quam veritatis amantissimus Anno 1591 Mense Junio conventum Csepregini indixit ut Stephanus Böyte Német-Ujváriensis minister nee non ecclaesiarum circa fluvium Rabum Superintended et Severinus Sculteti Bártphensium Ev'angelicorum Pastor in

* Payr Sándor: Theol. Szaklap, XIV. évi 6. sz. 24. L

Articulo de Coena Domini colloquantur, Haec dum hunt Böyte multis numero argumentis victus, post coniecta in nostro convicia furibundo similis templo egressus est et colloqui amplius dectrectavit.*

Úgy látszik, ellenfelei ott bíraskodni akartak s Bey the otthagytta a colloquiumot. Hogy Reczés a legfőbb oka a szakadásnak, azt több levél bizonyítja.

Nemi tiszta elvi okok akadályozták a további uniót, hanem egyéni érdek, a bosszú.

A csepregi colloquiumon rakták le az alapot az igazi elváláshoz, amelyről Tóth Ferenc úgy nyilatkozik: bár soha ne esett volna! Még nem váltak el hivatalosan. Beythe megmaradt szuperintendensnek. Most már, még határozottabban kifejezésre juttatta kálvinista álláspontját. A csepregi kollokvium előtt is jobban vonzódott a kálvinista felfogáshoz; de az linió kedvéért tapintatosan bánt a választanokkal.

Beythe munkái 1582-ből bizonyítják kálvini felfogását. Hittanában már a tíz parancsolatot az ágostai hitvallásúaktól eltérőleg úgy osztja fel, hogy az első táblára. 4, a másodikra 6 parancsolat int. Az úrvacsorában a hívek veszik a kenyeret és bort, amely nem változik át, hanem „a szentségnek kenyere és bora az en állapotokban maradván, lelki életéül vézzök az Christust, az igsaz hitnek általa mindön jó téteményvel özue, es eggesödeunk véle.“

Az úrvacsora kiosztási módjára ad utasítást az agenciában, amely kálvini felfogással készült. Fabó erre az agendára vonatkozó állítását Horányinak. t. i. hogy az a helv. hitvallásúakra vonatkozott, kétségbe vonja. Az agendat először nem is olvasta Fabó. „Én nem kaphattam meg, de gyanítom, hogy Horányi csak úgy tette itt reformátussá, mint a Nova Memoria Hung. 480. 1. Pathai Istvánt lutheránussá.“ Később azonban megkapta a marosvásárhelyi könyvtárból úgy a hittant tárgyaló művét.

* Fabó: Memorabilia. I. .11.

mint ágendáját Beythének. Véleményét nem változtatta meg. Igaza volt-e Horányinak?

Olvassuk csak: „Christus urunk aztalnál zörzé az, a zent vachorayát nem oltáron, es vgyan Chistus váchoraynak mondatik, nem áldozatnak, alkaknatosb volna azíalon zolgálatni, mint oltáron. Sőt akik oltáron zolgálatíyák, az bálvány imádó misésöket követik, kik az tir Christus vachorayát áldozattá fordytották es az Christus vére hullását elagadván abban az eu cheleködetöfcbetf helhöztetik erdömöket es idvességöket.“

Azt hiszem, nincs igaza Horányinak. Bár Beythe kálvinista felfogását híven visszatükrözi e nyilatkozata, de az asztról való úrvacsoraosztást, mint közös szuperintendens kötelezővé nem tehetette, csak ajánlotta. „Alkalmíosb volna aztalon zolgálatni!“

Állításunkat igazolja a könyvben levő egyik metszet, amely szerint a templomban az oltáron feszület áll, ennek mindkét oldalán egy-egy szobor, egy égő gyertya, a pap lutherköpenyhez hasonló hosszú öltözetben, előtte két áhítatoskodó térdel s egyiknek ostyát ad, a kehely az oltáron van, térdeplők mögött még két áldozni kívánó áll. A kovászos kenyérrel való úrvacsoráosztást csak Kanizsai Pálffi János kezdette meg ezen s vidéken. Németújvárott osztotta először 1627 ápr. 4-én 45 résztvevőnek. *

A csepregi colloquium után Beythe nem ilyen kíméletes. Pathai István 1593-ban az úrvacsoráról határozott kálvinista szellemben ír, Beythe üdvözlő latin verset ír hozzá, amelyben élesen elítéli a mise mellett Brenz tanát is. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy Reczés és rokongondolkozású társai mindent elkövettek, hogy Beythétől függetlenítsék magukat.

Reczés bujtogatta paptársait a vépi gyűlésen is a Beythétől való elszakadásra, de azok Nádasdy visszatértét várták a török háborúból, nélküle nem akartak ilyen nagy dologban határozni. Reczés, senior társainak tudta,

* Stromp: Egyh. tört. adattár, IX. k. 94.

belegyezése nélkül — mégis többek nevében! — gyűlést hívott össze Hegyfaluba. Soós János loósi pap 1595 aug., 21-én levelet ír Reczésnek: „A kiegyelmed convocatoriája azt tartja: Commitiraus, ez pedig úgy lehetne kegyelmedtől, hogy ha a több senior uraimmal egy akarattal emittálta volna Kegyelmed ezt a levelet ki. Más az, ez szólásnak formája fejedelmekhez és urakhoz illik, nem Minimushoz, amint utól levelében írja kegyelmed magát. Minden köztünk való egyenetlenségnek, scissionak oka Kegyelmed leszen, mert egy coelitisből kettőt akar csinálni kegyelmed. Ne legyen (köztünk scissio kegyelmed miatt, az Isten igéje se utáltassék meg a magunk egyenetlensége miatt, legyen békességszerető Kegyelmed, à háborúságnak gyűlölője, ne adjon valami gonoszra okot kegyelmed.“

Nem is szívelte Reczés Soós Jánost, s bár o nem is tartozott esperesi hatáskörébe, mégis ellenőrizte a Beythepárti lelkészekkel való érintkezését. Elment Soós Meszlénybe a társaságukba s már ezzel gyanússá tette magát Reczés előtt, aki most már nyíltan ellene fordult. Soós espereséhez, Klaszekovics Istvánhoz fordul, hogy 'intse Reczést „szűnjék meg a sok heábaValóságító!, ellenkezéstől, szitkozódástól, rágalmazástól. Légyen a? *Spiritus unionis* nálunk, ne háborogjunk, ne kisebbsítsük egymást semmi dologgal“.*

Ez a bátor lelkész hűségese szószólója, sőt munkásavolt az uniónak. Mindakét pártot igyekezett békére hangolni. Elment Beythe táborába. Megírja ezt is bátran K'laszekovicsnak: „Még nem adtam oda én magáim, ha beszélgetni közibek mentem.“

Voltak sokan ilyen gondolkodású lelkészek, így a kőszegi pap, Thesaurarius Pál is, aki megtagadta a Formula Concordiae aláírását.

„Az könyv alá való subscribálásra pedig — írja 1596-máre. 11-én** nem kényszeríthet senki, hanem ha va-

* Stromp: i. m. VIII. 64.

** Stromp: i. m. VII. 40.

laki kételkedik bennem, vegye elő az én vallásomat tőlem és kész vagyok előadni.“

Bátran céloz itt az esperesre: Reezés Jánosra.

Hát a pátrónussal hogy áll a dolog?

Bátran megmondja ő ezt is: „Tisztelem, becsülöm Önagyságát mint Kegyelmes Uramat, de önagysága sem kényszeríthette volna kegyelmeteket, hanem akiben kételkedett volna, vetett volna számot vele Önagysága és így *a scissio nem tett volna* közöttünk. Mindazáltal amit én velem ér kegyelmed, kész vagyok törekedni benne, hogyha egyességnak kell lenni, legyen, lia pedig kegyelmed ebben akarja, hogy maradjon az ecclesia, nem, javallom s nem dicsérem.

. . . Isten éltesse kegyelmedet, hogy kegyelmed érthesse az ecclesiának egyességet és békességét. Amen.
Paulus Thesaurarius. “

Miiyen bátor levél! Határozott színvallás az unió mellett, Reczsés ellen, sőt ha kell, Nádasdy ellen! Ez volt március 11-én. Április 10-én mintha kicserélték volna Paulus Thesaurariust. Igen alázatosan bocsánatot kér s visszavon mindent, amivel sértést okozott volna: „az (kegyelmedhez tartozó prédikátor uraimnak, sőt Nádasdy uramnak, önagyságának is“ — írja Reczséhez. Milyen az aláírás? „Kegyelmed szegény alázatos szolgája és káplánja. Kűszegh.“* Megindul már a harc .kíméletlenül, úgylátszik, Paulus Thesaurarius nem az az ember volt, aki az unióért való rokonszenvéért kellemetlenségeket, az esperes haragját, esetleg a patrónus kegyének elvesztését is hajlandó lett volna magára vonni. Beythét maga Nádasdy is nagyra becsülte s az összeköttetést megtartotta vele. Levelet többször váltottak.

Beythe nyugodt lélekkel tekint vissza életére és munkájára, Nádasdyhoz öreg korában ezt írja: Certe semper paci studui et summits inspector cordium est mihi testis, quod inter bonos ministros verbi in eo laboraverim ut

* Stromp: VII. 59.

nulla dissensione praeconium verbi laederemus.” Beythe megunva a sok huzavonát, kellemetlenkedést, lemondott superintendensi tisztéről. Hogy milyen szép lélek volt Beythe István, mutatja Nádasdynak adott válasza, aki őt még mindig superintendensnek tartotta és nevezte: Fugio erim omnem dignitatem. Contentas suns servitio mei Christi.

A magyarra fordított Formula Concordiae előszavában gyalázzák Beythét.

Képmutatónak, gyilkosnak nevezik: „merth az ü maga feleol való ítéletit chelekeodeti hamisettya: Bar tevrül ne, chiak zegeni Kaiman deák dolgarul kit kezeuel eolt meg gondolkogyek is, zemeteot talál Beoithe Istuan az maga haza eleollis chiak gyeozzeo seopeorni gerendát talál az maga zeomehei's chiak vethesse ki.*

Megrágalmazták, hogy nem volt jó pásztor, ott hagyta őket, bár könyörögtek neki: „akkor magát béres zolgaua teuen tiztit le toette“.

Beythe öreg ember volt már, 45 évig viselte a terhes papi hivatalt. Eddig az volt az egyh. történészek felfogása, hogy maga nem válaszolt, hanem helyette hívei névtelenül adták meg a választ egy munkában,** amelynek a mottója: Péld. 10. „Mint az kigyó hallgatván mar meg, akiképen az titkon rágalmazó.“ Révész Kálmán alapos érveléssel kétségtelenül bebizonyította, hogy maga az öreg Beythe volt a szerző.***

Az Igaz mentség is épen olyan gyűlölködő pártirat, mint az az előszó, amit Reczésék írtak a magyarra fordított Formula Concordiae elé, amely mű „Summája Azoknak az Articulusoknak . . . 1598“ címen jelent meg s csak egy példányban maradt meg a kassai püspöki könyvtárban, ebből és egy, a saját birtokában levő máso-

* Ág. h. ev. ker. egyház régi emlékei. I. Egyesség könyve. Dr. Masznyik Endre.

** Az igaz körösztýénektül meg Hasonlot Conniessionariusoknak rágalmazó Articulusok ellen irattatot Igaz mentség.

*** Prot. Szemle

latból odta közre dr. Masznyik Endre, a lentebb említett cím alatt.

Az Igaz mentség visszautasítja a borzasztó vádat: Beythe kész még mindig törvényt állani, bírják már egyszer rá magukat vádolóí is! Volt és van még bíró Magyarországon! Kálmán deák természetes halállal múltja; él még mind a fia, mind a felesége! ők csak törvényre mentek volna, ha a halálnak Beythe lett volna az oka! Visszavágja a rettenetes vádat: „ember eoldeokleokké lettetoek“. Azután meg, ha gyilkos volt, hogy választottak meg ilyen embert superintendensnek? Támadja Reczést az Igaz mentség írója: Amikor seniori látogatását végezte, kinek ménéit, kinek marháját vitte el, a népszerűséget itatással kereste, összeférhetetlen volt, már az előbbi superintendenssel, Zegedy Mátéval is. Vele is pörösködött. Az uniót ő rontotta meg: „tisztösség kívánása“ volt az oka. E miatt Beythét Nádasdy előtt meggyűlöl tették hasonló lelkű társaival együtt. Réezés párt-hívei — szerinte — nem szerették a fegyelmet» mert „az többtök, ki Sodomita volt ki nömös asszonyok subackkája chináltatová es ezért feddöt bennetök. Ezt vöt-ítötök gonosz névön“.

Beythe szívesen lemondott volna a szuperintendensségről is Reczés javára, csak a szakadást elkerülhették volna.

„Isten tudgia kedig, hogy egynéhányszor unzollotta tiztivel, az gyeolesbenis töreködöt, hogy ötet tiztölnék meg véle chak az Egyesség meg maradót volna.“ Arra a vádra, hogy Beythe a kollokviumról „zégiönletiben mönt el, hogy meggyöztétök“ azt mondja, hogy ez csak költés.

„Nem vontátok le arról az superintendenségöt, aki jó kedvvel ő maga letörte.“

Kissé tovább időztünk a csepregi colloquiumnál; de nagyon fontos, hogy tisztán lássunk, hiszen az unió történetében fontos helyet foglal el, azután meg még napjainkban is nagyon egyoldalúan ítélik meg egyesek az itt szereplő egyéneket. Dr. Masznyik Endre az említett mun-

kához írt Utószavában (178. 1.) elfogadja Reczésék féktelen haragtól áradó előszavának minden állítását. Elfogadja, hogy Beythét *letették*, ami feltétlenül hibás állítás. Halljuk Masznyikot magát:

„Amily *szerény* azon idők szokásához és az adott körülményekhez képest a Reczésék hangja — oly durva, ne mondjam *szemtelen* az igaz mentség írójáié.

Egyesség könyve! Formula Concordiae! Elég e szót kimondani, szinte megborzadnak tőle! Pedig éppenséggel nincs okunk rá! Nem barát — ellenfél költötte e műnek veszett hírét s mi felültünk neki, legtöbbször anélkül, hogy azt az egyesség könyvét láttuk s olvastuk volna!“ Elfogulatlanul nem mondhatjuk, hogy Reczésék hangja „szerény“ — Beythe híveié „hogy ne mondjam szemtelen“. Ha páratlanul gyakoroljuk a forráskritikát s nem a priori tartjuk igaznak saját egyházunk híveinek eljárását csak azért, mert ők dogmatikai szempontból megegyeznek velünk, azt kell mondanunk, hogy azokból a dolgokból, amik Csepregen a colloquium körül történtek, külön kell választanunk a személyes természetű és az elvi jelentőségű dolgokat. Ami a személyeskedést, szenvedélyeskedést, rágalmozást illeti, arra csak sajnálkozó szavunk lehet. Sajnáljuk, hogy az elvi kérdéseket ilyen nem keresztyén módon intézték «.

Egyik rész sem arra igyekezett, hogy a gonoszt jóval győzze meg. A kétféle párthívek között voltak a Soós János-féle derék papok, akik a békességes unió kedvéért minden lehetőt elkövettek, de sikertelenül.

Ami a Formula Concordiaet, tehát az elvi részét az egész kérdésnek illeti, mi sem tartjuk olyan ijesztőnek. Legalább határozottságával megszüntette a sok áldatlan tanvitát. Nem maradt volna idő belső építésre az „egységes“ ev. egyházban, lia felemésztett volna a hitvita minden erőt, időt és érdeklődést. Különösen ág. h. ev. álláspontról tekintve a kérdést, nyereség volt, mert Meianchton közvetítő szelleme — saját maguk bevallása szerint is — meg nem állhatott volna a hódító kálvinizmus előtt.

Az igazi elváláshoz az alapot Csepregen rakták le, a válaszfalakat a szenvedélyes, szeretetlett támadások, viták olyan magasra építették, hogy nem tudták többé átnyúlni és egymás kezét barátságosan megszorítani. Amíg Beythe élt, nem inerte Reczésék új szuperintendenszt választani, de halála után megválasztották Klasze-kovics Istvánt (Kanizsai Pálfi János feljegyzései szerint), a kálvinisták pedig Pathai Istvánt. Nem véletlen az, hogy a túladunai superintendens pecsétje 1612-ből való. Ezzel is dokumentálták a különválást. Ezentúl a papi diplomákat is ezzel pecsételték meg. A pecsét körirata: Sigill. Orthodox. Eclae. Cis Danub. Auth. 1612.*

Pathai István azután fokozatosan alakítja át a most már egyházigazgatás, hitvallás és liturgia szempontjából is különvált egyházkerületet kálvini elvek szerint. Az ostya sokáig megmaradt. A szentlőrinci zsinatból 1618-ból kelt levelében is inti Pathai Istvánt a kiskomáromiakat, hogy az evangélium igájának engedelmissége alá hajtsák magukat az Úr Krisztus rendelése szerint való közönséges kenyérral való élésben a szent vacsorában. A többi gyülekezetben is, ahol még nem a kovászos kenyér volt használatban — ígéri Pathai, hogy azon lesz, hogy az oda bevittessék és az ostya letéttessék.

Már a csepregi colloquium után olyan éles volt az ellentét és szeretetlenség a lutheri és kálvini egyház között külföldön is, hogy a tanuló ifjakat sem kímélte. Hunnius Egyed, Milius Gergely „istentelen fondorkodása következtében“ — mondja Szilágyi B. István kik Saxonia fejedelmeit rábírták, hogy az ubiqvitas tanát nem valló tanulókat nemcsak az akadémiáról, de egész Saxonia területéről kitiltották. 1592 dec. 2-án 25 diákot tiltottak ki. A kálvini felfogáshoz hajló ifjak kedvenc helye ezután Heidelberg lett.

Amíg Saxóniában dühöng a lutheránus türelmetlenség, Brandenburgban a messze távoli jövő nagyságnak alapját rakják le a Hohenzollernek egyházi és politikai

* Tóth F: Túl a dunai püspökök élete. 72. 1.

tekintetben, Brandenburg 1539-ben II. Joachim alatt lutheránussá lett. 1580-ban Joachim utódai a Formula Concordiaet kötelezővé tették, de már ekkor voltak számosan, akik nem tartották helyesnek Melanchton és a svájciak eretnekítését, egyesek az aláírást meg is tagadták. 1608-ban Johann Sigismund került a trónra, aki olvasás és a reformátusokkal való érintkezés folytán megismerte a kálvinizmust. Felesége szigorú lutheránus maradt a lelkészek nagy többségével együtt, akik a népet hasonló szellemben befolyásolták. A szomszédos Ostpreussenben a református vallás gyakorlatát eltiltották a lutheránusok. Johann Sigismund állhatatosan megmaradt meggyőződése mellett. 1613 karácsonyán 54 udvari emberével református módon vett úrvacsorát. Nem alkalmazott erőszakot meggyőződése terjesztésében. Az *cuius regio, eius religio* elvén rést ütött, megengedte alattvalóinak, hogy meggyőződésük szerint vallják hitüket. Forduló pontot képez ez az eljárása egész Németország történetében.

A brandenburgi politika alapelvevé lett Johann Sigismund nézete, hogy egy országban megtérnek egymás mellett lutheránusok és kálvinisták. Az akkori lutheránus országokban erről hallani sem akartak. Később Brandenburgban a r. kath. és többi felekezetre is kiterjedt a vallásszabadság. Egységes evangéliumi keresztyén egyház, ez volt a gondolata a nagy fejedelemnek. Ezért nem helyeselte a dortrehti zsinat végzéseit és eljárását sem. (.) volt az első harcusa az uniónak, kora nem értette meg. A papság és a nép szidta, gáncsolta, hogy a „tisztá tantól“ eltért. A berliniek a ret. udvari lelkészt nemcsak szidták, de meg is támadták, úgy hogy életét csak meneküléssel¹ menthette meg. Johann Sigismund megtiltotta mindkét egyház papjainak a szószéki hitvitát és egymás gyalázását. A frankfurti egyetemen szelídebb luth. és ref. tudósokat alkalmazott.

Érdekes, hogy ennek a nagy fejedelemnek a családja bensőbb viszonyba került a magyarokkal is; Catherina Brandenburgica második felesége volt a mi Bethlen Gá-

borunknak, akiről szintén úgy emlékeznek történetíróink, mint az unió hívéről.

Bethlen figyelemmel kísérte a német protestánsok egyházi életét. Különösen rokonszenvvel fordult oda, ahol az övéhez hasonló törekvéseket látott. Így Heidelberg felé is. Heidelbergben egy melegszívű, emelkedett szellemű tudós tanár, a magyarok jóbarátja, működött ebben az időben: Pareus Dávid. Szívvel-lélekkel, szóvial és tollal támogatva a pfalzi választófejedelemnek, IV. Frigyesnek uniótörekvését. A tervezett egyházi unió meghiúsult, csak politikai téren sikerült a ref.-ok és luth.-ok egyesítése, de Pareus nem csüggedt, bár TV. Frigyes meghalt, az egyházi unió érdekében írt munkáját kinyomatta: *Irenicum sive de unione et synodo Evangelicorum concilianda 1615.* címmel. Pareus a nagy reformátoroknak azokat a nyilatkozatait közölte s élettörténetükből azokat a jeleneteket vázolta, amelyek az unióra kedvezők voltak. Ellenfele Mutter Lénárd *Irenicumjában* kiválogatta az unióellenes nyilatkozatokat. Pí. Kálvin azt adta tanácsul a franciáknak, hogy be ne vegyék az Aug. Confessiot, mert az gyűlladásra, való dühösség fáklyája, mellyel megég az egész Franciaország.

Liavatherus pedig in *Hist. Sacram.* pag. 49.-ben az Aug. Confessiot Pandora asszony szelencéjének, feddődés almájának és palástjának tartja, mely alatt az Isten és a Sátán lappanghatnak.*

A német protestánsok eljárását megint lemásolták idehaza. Pareusnak megváltak sa magyar hívei, szellemének örökösei, de ti utter usnak is akadtak tanítványai.

Pareus egész iskolát teremtett maga körül. Legbuzgóbb hívei a magyar és erdélyi kálvinistia teológusok voltak, akik közül többeket Bethlen Gábor küldött feidelbergbe stipendiummal. A régebbi Pareus-tanítványok közül kettő: Samarjay János és Alvinczi Péter buzgó híve és igazán számottevő munkása volt a protestáns uniónak. 1618-ban 22-en voltak magyarok Heidelbergben, akiről

* Lethenyi István: *Az Calvinisziák Magyar Harmóniájának stb.*

Pareus azt írta Bethlennek: „Elég szorgalmasan tanulnak és .mindenképen készítgetik jövőre magukat, hogy a Felsőged és a szent eklézsia felőlük való jóreménységüknek megfelelhessenek.“ Pareus elküldte a fejedelemnek Irenicum című munkáját is a levéllel együtt.

Bethlen válaszolt neki: „A veled együtt (t. i. a levéllel) küldött Irenicumot éjjel-nappal kezembe forgatván, a kegyelmed tudományát és mélységes ítéletit nem lehet nem kedvelnem és szeretnem benne.“ 1617 január 15-ről kelt levelében írja viszonzásul a Irenicumért: „Egy kis ajándékot, úgy mint az én magam képét újesztendői ajándékol küldöm kegyelmednek. Kegyelmednek hűséggel szolgáló fia: Bethlen Gábor.“

Megindultan válaszol 'az öreg Pareus Dávid (sz. 1548, megh. 1622.) 1617 július 18-án: „Valamennyiszer az én vénségemben az eklézsia nyavalyás sorsáról és az utánunk következő maradékokról valójában elgondolkodom, noha sok dolog van, amely megbúsíthat, .mivel· úgy látom teljes minden *dolog* visszavonással, támadással és hitelenséggel, ama régi kígyó, az Antikrisztus nyughatatlanodik az ő tagjaiban, sokaknak hitük elfogy, szeretetük meghűl, mindazáltal engem vigasztal a mi hitünk, mely mint Szent János írja: A mi gy őzedéi műnk, mely meggyőzi a világot. Felsőged az én Irenicumomat nem csak vidám orcával fogadta, elolvasta és mély ítéletével jóvá hagyta, hanem annak felette igen becses és ezen a földön igen ritka aranypénzbeli ajándékával is megtisztelte.“

Megfogadja az öreg, meghatott tudós, hogy örökömlekkül elteszi és fiainak hagyományozza végrendeletileg.

Bethlen nemes jellemének rokonszenves vonásait (alkotják az ilyen jelentéktelennek látszó cselekedetei. Nagy volt ő mint hadvezér, politikus, diplomata, de nagy volt mint ember is tudósai, papjai közepette. Nemcsak politikai szempontból akarta egyesíteni a magyarságot ellenségei legyőzésére, hanem theológiai álláspontjáról is szívesen látta volna legalább a (két protestáns egyház unió-

* Stromp: I. m. 5:174—178.

ját. Bethlen semmivel sem maradt a brandenburgi választó mögött államférfiúi képesség, liberális felfogás dolgában, családi és történeti viszonyok akadályozták meg, hogy dinasziát alapítson, amelyik világtörténeti tényezővé váljék *egységes*, erős államával, egyesült protestáns egyházával. Bethlen hivatását betöltötte, ideje lejárt, ia Hohenzollerneké kezdődött — s tart napjainkig.

Bethlen Gáborral a legválságosabb időben ajándékozta meg a Gondviselés a magyarságot és az Evangélium egyházát.

A magyar nemzet három részre szakadva különböző utakon kereste a szabadulást. Bocskay István az egységes Magyarország helyreállítását Habsburg segítségével remélte. Tapasztalnia kellett a magyar hazafinak a tragédiáját, — amelynek kifejezést jóval később Katona József adott Bámk-bánjában, — aki hazaszeretét, királyhűségét össze akarja egyeztetni. Őszinte, igaz híve volt Rudolfnak, németpárti főúr, akinek a prágai udvarban volt alkalma mélyen betekinteni a tehetetlen, lelkiismeretlen udvari politikába, csalódva visszavonult birtokára.

Ami később II. Rákóczi Ferencnek Bercsényi Miklós, a tüzesleM ungi főispán, az volt Bocskay Istvánnak Bethlen Gábor. Bethlen egészen más úton akarta nemzetét két halálos ellenségétől, a némettől és a töröktől megszabadítani. Török segítséggel akarta lerázni a német igát. A török barátságot szükséges rossznak tartotta; az események és a történelem igazságot szolgáltatott neki. Bocskáyt is sikerült meggyőznie felfogása helyességéről. Az első nagy mérkőzésben önként állt hátra a vezetésről. Bocskáyt ajánlotta a fejedelemségre úgy párthíveinek, mint a török basáknak. A Bocskay-féle fölkelés egyesítette a létért való küzdelemben a protestánsokat. A bécsi béke biztosítja vallásuk szabad gyakorlatát. A koronázás előtti törvénykönyvbe a bécsi békének a protestánsok javára kibővített pontjait vették be. Az I. c. alapján hívta össze a «agy lutheránus nádor, Thurzó György 1610 március 28—30-án a zsolnai zsinatot, ahol tíz megye ev.

hívei állapítják meg egyházuk szervezetét. A sárosi és szepesi ev.-ok a szepesváraljai zsinaton (1614) a dunántúli ref.-ok a köveskúti zsinaton 1612-ben erősítették meg szervezetüket. Hiába volt a fegyverrel kivívott vallás-szabadság törvénybe iktatva, hiába a római egyháztól végleg elvált, unióra nem kívánczó protestáns egyházak külön szervezkedése, a magyar alkotmány és a lelkiismereti szabadság szent ügye továbbra is halálos veszedelemben forgott.

II. Ferdinánd, Pázmány Péter, Khlesl bécsi érsek, Forgách Zsigmond, a rekatholizáció vezetérei, az 1618-i pozsonyi országgyűlésen bebizonyították azt, hogy a bécsi békét egyáltalában nem óhajtják megtartani, a hitlevélből kihagyatták a vallás szabad gyakorlatának lényegét alkotó biztosítékot: az „una cum templis“ kifejezést.

A csehországi példa megmutatta, mi vár a magyar protestánsokra. Ott már a sok erőszakoskodás miatt nyílt fölkelésben tört ki az elégtelenség. Thurn Mátyás vezetése alatt a fölkelők átkeltek Fischamendnél a Dunán, a felsőausztriai protestánsok a legnagyobb készséggel csatlakoztak hozzájuk. A sziléziaiak és morva rendek már előbb elfordultak Ferdinándtól.

Az 1619-i országgyűléstől segítséget kértek a szövetséget tartományok rendjei, viszont a király is országos segítséget kívánt a magyaroktól. Bethlen barátja, Thurzó Imre írja:* „A pápai tanácsosok közül némelyek már is segítséget ígértek őfelségének, de a mi vallásunkon valók nem, s amazok is nem mindnyájan, sőt akik ígérték is volt, látván, hogy az evangélikus urak ahhoz nem accedálnak, ezt a cikkelyt hozzá adták: ha az ország reá megyén.“

A rendek igen sok időt töltöttek el politikai tárgyalásokkal. A király siettetette a tárgyalásokat, mert a birodalmi gyűlésre akart menni Frankfurtba. A protestánsok elővették a hitlevél kiigazításának kérdését, előhozták

* A Magyar nemzet tört. Mill, kiadás. VI. 216.

rengeteg sok sérelmüket a vallásszabadság megsértése miatt, a templomfoglalásokat. A protestáns főurak közömbössége megbénította hitfeleik küzdelmét ezen a gyűlésen.* Nem is ez az országgyűlés oldotta meg a kérdést. A protestánsok nagyrésze teljesen igazat adott a Querela Hungariae vádjának és csatlakozott Bethlen Gábor hadához, aki fegyverrel akarta „Isten tisztessége mellett nemzete szabadságát“ megvédelmezni. Bethlenhez csatlakozik a szigorú kálvinista Rákóczy György, a lutheránus Thurzó Imre. Rákóczy elfoglalja Kassát, ahova Bethlen is megérkezik; nem sokáig marad azonban itt, célja: Pozsony. Elkíséri ide a protestáns unió bajnoka: Alvinczi Péter kassai magyar főpap is.

Alvinczi Heidelbergben Pareus tanítványa volt, de viszonyuk nem a tanító és tanítvány, hanem csaknem a barátok viszonya volt. Samarjay Jánossal együtt Pareus teológiai nézeteinek képviselője lett Magyarországon. 1604-ben bihari vagy váradi esperessé választják a csendes zsinaton.** Mint váradi papot hívja meg Bocskay István ajánlatára a kassai városi tanács 1606-ban.

Sajátságos helyzet volt Kassán. A városi tanács lutheránus érzelmű volt, a polgárok között azonban, különösen a magyarok között, mindjobban hódított a kálvini felfogás. Száz évig folyt a küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért, amely küzdelem a magyarság küzdelme is volt a németység ellen. Amikor Alvinczi vállalkozott a magyar papságra, tudta jól, milyen küzdelmeknek néz elébe. A maga részéről meggyőződésből írta alá az ágostai hitvallást, de viszont a szigorú lutheránus érzelmű német papnak, Vedaninak eltávozását kötötte ki, vagy bizonyos feltételeknek elfogadását.

Mivel Bocskay állott Alvinczi mögött, Vedani volt kénytelen engedni. Az unió egyik akadálya veszélytelené vált.***

* U. o. VI. 223.

** Révész Kálmán: Száz éves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. 18. l.

*** Imre Sándor: Alvinczi Péter kassai pap. 1899.

Nemcsak theológiai pártállása, hanem politikai éleslátása is az unió hívévé tette Alvinczit. A rekatholizáció már félelmetes eredményeket mutathatott fel. Pázmány Péter irodalmi és politikai téren támad a protestantizmus ellen. Alvinczi felveszi a harcot félelmes ellenfelével. Pareus is értesül kedves tanítványának irodalmi harcáról s Újfalvi Katona Imre Tractátusához írt meleghangú előszavában fordul hozzá. Írásaiban Alvinczi nem egyik prot. egyház igazait védi, hanem az evangélium igazságait. Így az *Itinerarium Catholicum*ban „a keresztyén evangélikusokat“ állítja szembe „az pápás jesuitákkal“. Pázmány a Kalauzban — az 1637-i kiadásban — azt hozza fel a mű gyengéjéül, hogy a szerző felekezeti álláspontját nem lehet felismerni s „az *Itinerarius* két szék között földön marad s azt hiszi, ami neki tetszik.“

Alvinczi Postillája (1633) előszavában evangélikus prédikátorról beszél. A címlapon is Alvinczi Péter papnak íevezi magát. Nem emeli ki egyik reformátort a másik rovására. „Igaz hivatalja volt Luther Mártonnak, Kálvin Jánosnak, Bucerusnak s a többieknek.“

Veresmarti Mihály ugyancsak azt veti szemére, amit Pázmány és épen nem találó hasonlattal (bori vásárló lengyel) akarja megértetni vele, hogy színt kell vallania, vagy kálvinistának, vagy lutheránusnak lennie. Alvinczi annyira egyeztető volt, hogy Veresmartit, aki magát pápistának nevezte, így oktatta: „Ne mondjátok magatokat pápistáknak, keresztyéneknek mondjátok, mind keresztyéniek vagyunk, mind.“* Nem azonosította magát egyik irány túlzó harcosaival sem; így visszaverte a jezsuiták kétségkívül ügyes és ravasz támadását, amikor azok az ev. híveinek egymásra szórt vádjait sorakoztatták a prot. hit igazságainak cáfolására. Figyelmébe ajánlja ellenfeleinek a következőket:

„It azt is meg tartsad az *conditiot* Jesuita Uram, ha felelni akarsz, hogy se Calvinus felől pseudo Lutheranus és egyéb ellenkező félnek vakmerő ítéletit se Luther

* Veresmarti M.: *Megtérése hist.* 302—308.

Márton fölől¹ valamely Calviniste vagy más értelmű emberek rágalmazását ne czitállyad akar melyiknek is gyalázattára; mert afféle szó mondás csak merő patvarkodás, akar kitüli essék: hanem mindenkinek saját értelmét hozdad elő, melyből minden értse, ha egyeztek e ők a szent írással és az Apostolokkal, Péterrel és az uún való igaz Doktorokkal avagy nem. Sőt legyen nyilván mindenek élőt, azok az tudós emberek minemű dolgokban és mennyire ellenköztenek egy más közöt: Mivel egy időben élének és íánítottanak, noha messze földön, ds egy »lélekkal, egy fundamentumon éppítötenek, me'yért egymásnak barátságosan izentenek és minden jókat kívántának Istentől szívek szerint.“*

Az eszes jezsuita Pázmány politikai téren is mindent megtett a protestantizmus megbuktatására, vagy ahol ez kivihetett lennek látszott, gyönggítésére. A tisztán prot, Kassán azon az alapon követelte a r. kath. vallás befogadását, hogy ott úgy sem egy hit van, hanem kétféle religio: lutherana és calviniana, azért méltó, hogy a r. catholica is benn legyen. A kassai esetre hivatkozva követelték az országgyűlésen is, hogy ne engedjék a r. kath. hit elnyomatását.

Alvinczi megértette, hogy az ő kálvini irányát akarta Pázmány ék gyanánt belevetni a kassai egységes prot egyházba, hogy az egyetértés megbontassék, azért a« augustana confessióból néhány articuiust kiszedegetve confessiót készítettek, amelyet magyar, német és latin szöveggel felküldtek a királynak, bizonyítva, hogy „csak egy igaz biblica religio vagon itt.“**

Ez nemcsak politikái fegyver volt Alvinczi részéről, amölylyel ügyesen kivédték a prot.-ok a klérus támadását az országgyűlésen és pedig oly sikerrel, hogy a r. kath.-ok kérelmét ezen alkalommal nem teljesítették, hanem cél és Programm is. Kassa „hegyen épített város“

* Itinerarium Cath. 382. l.

** Alvinczi levele a kassai városi tanácsshoz 1625. szept. 29. A városi jegyzőkönyvben levő másolat után közlik Imre Sándor és Révész Kálmán i. műveikben.

volt, az unió sikere és tartóssága esetén vonzó példa lehetett volna talán szélesebb körben is.

Reményét fokozhatta a buzgó lutheránus főúrnak, Thurzó Imrének a magatartása is. Az ő pártfogása alatt 1615-ban Németújlakon értekezletet tartottak az unió ügyében a két egyház lelkészei.*

Gönczy Miklós ev. szuperintendens meghívta a kálvinisták közül Csatáry Györgyöt, a mosonyi ekl. szeniorát, Patkó Tamás nagyszombati, Tolvaj Mátyás samarjai papot és többeket, hogy a megye előkelői által is óhajtott unióról tanácskozzanak. Az úrvacsora kérdésében wem sikerült megegyezésre jutniok. A reformátusok felajánlották, hogy ha ev. testvéreiknek tetszik, a legközelebbi ref. generalis conventuson tovább folytathatják a tárgyalást. Az ev.-ok nyomban delegálták gyűlésükből a lévai lelkészt és szeniort: Marikius Miklóst, Perinna Balthazar selmeci lelkész és szeniort, Udvardy Miklós szuperintendensi nótáriust, továbbá a galgóci papot és az iskolaigazgatót stb., akik a komjáti gyűlésen az úrvacsorára vonatkozó vitás kérdésekben 3 pontban megegyeztek a kálvinistákkal. Hogy lett-e folytatása és valamilyen gyakorlati eredménye a megkezdett uniói kísérletnek — nem tudjuk, nem maradt semmi feljegyzés róla.

Thurzó nagyrabecsülte Aivinczit, miként Bethlen Gábor, épen uniós meggyőződése miatt, udvari papjává is tette s mikor esküvőjét tartotta, eskető papul őt kérte meg. Thurzó Imrének, anyja a lutherana patrona: Czobor Erzsébet szerzett feleséget; Nyáryné Várdai Kata, aki a kálvinista egyháznak volt „mátriarkája“, szívesen tervezgetett Czobor Erzsébettel, leányának, a kis 13 éves Krisztinának és Thurzó Imrének összeházasításáról. Egyházaik érdekét is szolgálni akarták ezzel a házassággal. A két fiatal még nem találkozott egymással. 1617. szept. 24-én érkezett meg leánynézőbe Kisvárdára Thurzó Imre.** A találkozás kedvező hatású volt.

* Fabó: Codex Ev. I. 12. — Monum. III. 140.

** Ipolyi Arnold: Bedegi Nyáry Krisztina.

Úti naplójába ezt írja: „Ó édes, kedves és jóságos Jézusom, engeddd kegyelmesen, hogy az egyesség, melyre itt léptem, sikeres és szerencsés legyen.“ Örömmel ünnepli a boldog Thurzó bitsei uradalmán a reformáció száz éves évfordulóját. A szuperintendens: Láni Illés szék-helye is itt volt. Fényes volt a jubileumi ünnepély, számos előkelő ember is megjelent az egyházi férfiakon kívül.* Ének, zene, lakoma, játék jelezte örömét a protestáns főúrnak, aki egyúttal boldog vőlegény is volt.

Az esküvő egy év múlva következett. Nagy gondot okozott az eskető lelkész személye s maga az esketési liturgia. Thurzó igazán lutheránus volt édes anyjával együtt, Nyáryné Várday Kata meg hithű kálvinista. Thurzó választása Alvinczi Péterre esett, aki az unió híve volt s így mindkét félnek *elég tétetett*. Alvinczi a liturgiát adiaphoronnak tekintette s könnyű szerrel teljesítette Thurzó kikötéseit. 1618. nov. lí-én megtörtént az egybekelés. Prot, egyházunk történetében egyes vezető urak családi viszonyai nem is gondolnánk, milyen számottevő szerepet játszanak. Lehet, hogy az unió történetében is nagyobb szerep *jutott* volna ennek a „vegyes házasságinak, ha azt korán fel nem bontja a halál. Thurzó fiatalon, huszonhárom éves korában meghalt, Halála előtt ezeket a szavakat ismételte néhányszor: „Én az igaz, tiszta ágostai hitet vallom.“ Felesége, Nyáry Krisztina „színmutató voM“ már esküvőjekor. Naplójában ezt jegyezte föl: „Kénytelen voltam a színmiitásra, de szívemben igaz pápista voltam.“ Érdekes, hogy ezt az asszonyt korának két legnagyobb papja eskette, először Alvinczi, a második házasságkötésekor Eszterházy Miklóssal: Pázmány Péter.

Alvinczi egyeztető álláspontját nem méltányolták paptársai. Vedani helyett Bussaeus kassai német pappal

* Timon: Annal, reg. Hung. 1. 136. Emericus Thurzó mense Novembri 1617 triduo quod feriatum esse voluit Bitsae, ubi domicilium cum Lanis habebat, canibus symphonia epulationibus et ludis praesentibus et complendentibus frequentissimis viris nobilibus lactitiae signa dedit.

gyűlt meg a baja, aki türelmetlen orthodoxus lutheránus volt: a szószékről támadta magyar paptársát, eretneknek címezgeitte s a magyar gyülekezetét egyetemben »kálvinistának, tévelygőnek nevezte. Alvinczi tiltakozik: „Én bizony sem lutherista, sem kálvinista nem vagyok, inert megtanultam azt a szent Pál írásából, hogy sem Apollóstól sem Kéfástól nem kell neveztetni senkinek, hanem mi igaz keresztyéneknek nevezettünk az Jézus Krisztusról.“*

Az orthodox Bussaeus kifogásolta, hogy a magámgyónást elhagyják, az albát nem viselik. Alvinczi megfelel rá; a sűgő gyónás pápista szokás, az albát igaz, hogy nem viselik, tıe tisztességes ruhát hordanak, ezért még nem kálvinisták. Igazán olyan liberális volt Alvinczi, amilyet keveset találhatunk abban a korban, *k* kenyérre vonatkozólag, hogy kovászos legyen-e vagy kovásztalan, azt tartotta, hogy az adiaphoron, a gyülekezetek tettségétől függ, hogy melyiket használják. Kassán ostya volt a szokás, ő nem erőszakolta az ellenkezőit. Meg volt az oltár, a térdeplés — nem kifogásolta. Ez mind külsőség, de milyen volt a felfogása az úrvacsora kérdésében? Az úrvacsorában nem kálvinista, nem ubiquista, nem zwingliánus. „A Krisztus testét és vérét corporaü dentali nem rágjuk, hanem vesszük megfoghatatlanoképen a szentség által.“ Nem pusztá jelet, hanem valóságot veszünk lelkünk üdvösségére. Ezt fejti ki bővebben „Az Urnak Szent Watsoraiarol való Reovid Intés az Szent Pál Apostol Tanítása szerint. Egy néhány szükséges kérdésekkel és feleletekkel egyetemben. íratott Alvinczi Péter által“ művében is. (Egyetlen példánya a miskolci ref. gimn. könyvtárában.)

Bussaeus nem nyugodott; nemcsak theológiai felfogása miatt, hanem magyarsága miatt sem tetszett neki Alvinczi, féltékenykedés is közrejátszott, el kellett valahogyan dőlni a két pap ügyének előbb vagy utóbb. Al-

* Révész K.: i. m. 21. f. 1626 máj, 11. nyilatkozata Aivinczinek a kassai tanács előtt.

vinczi lemondott. A tanács kiegyenlítette az ellentéteket» de azok rövidezen még fokozottabb alakban jelentkeztek. Alvinczi a tanács előtt feltárta Bussaeus eljárásának rugóit. „Ő egyedül az, ki ugyancsak egyedül bosszúságból mind engemet, mind az magyar hallgatókat erővel kálvinistákká akar tenni. Én hívom az Istent bizonyságul» hogy ekedig egyebet nem tanítottam, hanem az mit az öt szabad királyi város acceptait, Az Aug. Conf.-t minden punctumaiban megtartottam, megtartom, míg élek.“

Alávetette magát az ötvárosi szuperintendens: Petrus Zabierus és az eperjesi pap ítéletének, Alvinczi azt kívánta, hogy Bussaeus vonja vissza a sértő kálvinista elnevezést. Bussaeus nem tette. A vesztes ő lett. Alvinczi maradt kassai papnak s az unió hívének továbbra is, Bussaeus helyébe engedékenyebb, békeszeretőbb embert kívántak.

Nem értették meg Alvinczi álláspontját a kálvinista papok sem. Miikor Bethlen 1619-ben Pozsonyba diadalmasan bevonult, dec. 26-án a Megváltóról (vagy mások szerint Szent Mártonról) nevezett templomban istentiszteletet tartatott. A dunántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyvébe Kanizsai Pálffy János sajátkezűleg jegyezte be, hogy az istentiszteleten ő prédikált Zsid. 11: 16—18. alapján. És még valami érdekes dolgot jegyzett be: „Az Urnak szentséges vacsoráját Krisztus szerzése s az apostolok és őök keresztyén egyház gyakorlata szerint közönséges használatban levő valódi kenyérrel ki szolgáltatam.“

Az egyházi beszéden Bethlen Gáborral együtt jelen voltak Magyarország karai és rendéi is. Bethlen nem vett úrvacsorát, Kanizsai Pálffy János különben feljegyezte volna. Megemlíti ő névszerint a kevésbé előkelőbb résztvevőket is. Így a fejedelem testvérén kívül többeknek a nevét olvashatjuk, de magáét a fejedelemét nem.

A fő ünnepet: karácsony első napját nem a kálvinista Kanizsai, hanem az uniós Alvinczi kapta.

„A megelőző napon, azaz Krisztus születésének ünnepén az egyházi beszéd után amaz o s t y a s Alvinczi,

az igazhitűek megbotránkozására szinte kitette a maga ostyáit, de nem volt több kommunikálója csak 17 és ezek is csaknem mindnyájan igen közönséges emberek. Nekem pedig hála Istennek, több mint ötannyi volt.“*

Nem volna értelme ennek a kissé naivan dicsekedő feljegyzésnek, ha nem elvi szempontból örökítette volna meg írója. Alvinczit nem tartották lutheránusnak s dacára ennek, ő mégis *ostyát* használt, ezen botránkoztak meg az „igazhitűek“, elsősorban Kanizsay Pálffy János. Alvinczi végrendeletében is** az egész „púra puta Augustana Confessio“-t ismeri el hitvallásának s végső kérése a tanácshoz, „vegyék elő a szép egyességet és távoztassák el a sok simultást.“

Alvinczi olyan határozottan tiltakozott a kálvinista elnevezés ellen és az ágostai hitvallást olyan határozottan ismerte el hitvallásául, hogy fölmerülhet a kérdés, milyen álláspontot foglalt ő el a helvét hitvallással szemben? Ha ez utóbbit kárhoztatta, akkor nem tekinthetjük másnak, mint mérsékelt lutheránusnak, ha a hagyomány kálvinistának tekintette is őt.

Vádolták őt és kassai magyar szolgatársait ingadozással, képmutatással, de ők azzal válaszolnak, hogy „igaz értelemmel expMkálván az augustana confessiót, semmiben sem discrepál az helvetica confessiótól.“***

Révész Kálmán azt hozza fel, hogy Alvinczi „bizonyára jói tudta, hogy Kálvin is aláírt“ az aug. confessioH nák. Az igaz. Kálvin írja: „Nec veró Augustanam Confessionem repudio, cui pridem volens ac libeus subscripsi sicuti eam ipse auctor interpretatus est“;**** Béza is vallotta: Agnoscimus nos in Aug. Confessione Profeticam et Apostolicam doctrinam, én mégis azt hiszem, nem Kálvin aláírása volt reá hatással, mert Alvinczi nagyon függetlenül Kálvintól alkotta meg a maga meggyőződését, hanem Pareus volt a mestere, aki Irenicumjában

* Révész: Figyelmező. 1871. évf. 68. 1.

** Révész Kálmán: i. m. I. Melléklet.

*** Révész: i. m. 20. 1.

**** Joan. Calvini Epist. Laussanae. 1576. Ep. 236.

bizonyítgatta, hogy az Aug. Conf. és a Helv. Confessio harmóniában vannak egymással. Alvinczi tanulótársa, a másik buzgó Pareus-tanítvány, Samarjay János is ezt vallotta. Pareus hatása ez, kétségtelen mindkettőjüknél. Kálvin későbbi, citera véleményére az Aug. Confessiót illetőleg, amint már említettem, az unió ellenségei is hivatkozhattak, mint hivatkozott is Hutterus.

Az unió kedvéért öntudatosan állították harmóniába Pareus és utána Alvinczi és Samarjay a két hitvallást. Amíg Alvinczi Kassán gyakorlatban is megvalósította az uniót, addig Samarjay Pareus elveinek irodalmi téren próbált hívőket szerezni s a magyarországi reformátusokat és evangélikusokat testvéri egyesülésre hívta.*

Az eredmény épen az ellenkező lett. Lethenyi István csepregi lutheránus prédikátor, Reczés szellemi mása megtámadta. Könyve** előszavában idézte a bibliából az eretnekekre vonatkozó kijelentéseket s az egyháztörténetből ismert eretnek irányokhoz: áriántisokhoz, samosaténianusokhoz, manicheusokhoz, pelagiánusokhoz, eüthichianusokhoz, nestoriánusokhoz, donatistákhoz sorolja a kálvinistákat és zwingliánusokat is doctor Conradus Schlüsselburgius és Ioannes Pontanus nyomán. — Samarjai uniótörekvésében nem lát mást, minthogy „a calvinisták bé akarják színlenyi magokat a mi társaságunkba és atyafiságunkba.“ Kálvint támadja, akit — szerinte — megfosztottak egyházi hivatalától Genfben 1533-ban, aki „három esztendeig tettevén magát igaz és tiszta Lutheranusnác lenni“, végre újra visszatért Genfbe, ahol meghalt „mint Lindanus és Prateolus írjac *tetves betegségben*, a

* Magyar Harmónia, Azaz az Aug. és Helv. Coni. Articulusinak egyező értelme s. b. Pápa, 1628.

** Az Calvinistac Magyar Harmóniájának az az Az Augustana és Helvetica Confessio Articulusainac Samarjai János Calvinista Praedikátor és Superintendens által lett összehasonlításának meghamisítása, melyet Lethenyi István Csepregi Praedicator és Senior Az szentírás magyarázó Lutheranus Doctoroknak koezoen-séges Irásokból Magyar nyelven világosságra ki bocsátót Csepreffben. Nyomathatott Farkas Imre által 1633 Észtt.

minővel írjac, hogy Heródes nyomorultul veszett volná el“. Nemcsak Kálvin személye ellen van kifogása, hanem híveinek a hitelveivel szemben is. „Mi lutheránusoc a Galvinistákkal a hitneik fundamentumában semmiképen egyesec nem lehetünc, lehetetlen, hogy ő vélek meg alkudhassunc és egyezőé értelemben lehessünc, ha tudnyi illic meg nem térnec és az Isteni igazságnac nem engednec“. Örökre kizártnak tartja az uniót. „Sőt hogy ez, a mi köztünk és közöttük való vissza-vonyás mind világ végéig meg maradjon, immár Prófétai lélekkel megjövendölte ezt a boldog Luther Márton.“

Nem maradtak adósok a kávinisták sem. Hasonló szeretetlen módon bizonyították be, hogy a theológusok nagy része ugyanolyan szellemű volt, mint a tridenti zsinat atyái. Lethenyei említi, hogy a reformátusok őket eretnek eütychiánusoknak, nestoriánusoknak, pelágiánusoknak, fláciánusoknak, félpápistáknak, kapernaitáknak, testrágó cyclop es éknek, ubiquistáknak, evangélium ellenségeinek, olaszországi emberhúsevőkneik stb. nevezték.

Az ilyen merev orthodox állásponton érthető Lethenyi kritikája Melanchton uniókísérletéről a Variatával. Szerencsétlennek, jogtalanak tartotta s az volt a véleménye, hogy a pápisták ezért vádolták őket a hitben való állhatatlansággal. Ebben igaza van Lethenyének, de nem a pápistáknak.

Lethenyi és Samarjai mást-mást vitattak. Samarjai a Variata-t, Lethenyi az Inváriata Aug. Conf.-t vetette egybe a Helv. Confessióval. Ha tisztán tudományos alapon maradt volna Lethenyi s nem vegyítette volna állításaiiba a gyűlöletet, semmi kifogásunk nem lehetne ellene. Teljesen igaza van, hogy az Invariata és a Helv. Confessio között a dogmatikai különbséget eltüntetni nem lehet. Kétségtelenül be tudja bizonyítani, hogy a kálvinista Félegyházi jegyzetei és Pathai Istvánnak a Sacramentumokról szóló magyar munkája mást állítanak az úrvacsoráról, mint az Invariata. Azt is élesen megvilágította, amit nem igen szoktak nálunk figyelembe venni, hogy a keresztségről szóló lutheránus dogma más,

mint a ref. tanítás. Lethenyei a választanokat élesen kiemelve arra a következtetésre jut: „Mi azért â calvinistacat lelki atyánkfiainac nem ismerjük és soha azoknak nem is akarjuk ismernyi mindaddig, míg meg nem térnek. Mert mi közüi vagyon az igazságnak a hamissággal, Krisztusnak Béliállal?“

Lethenyeinek a felvidéken sok hasonló gondolkodású társa működött hasonló szellemben. Severinus Scultetus a csepregi kollokviumról hazatérve buzgólkodott a Formula Concordiae érdekében. A hírhedt Gráwer Albert nemcsak tollal,* hanem szóvitákban is küzdött a helvét irányúak ellen. Maga Láni Illés, Thurzó Imre kedvelt superintendense is egy gyűlésen 7 érvet hoz fel amellet, hogy a Form. Concordiaet el kell fogadnia és aláírnia minden papnak. Jól látta Láni, hogy az Aug. Confessió nem zárt, scolastikus rendszerezéssel készült mű. „Az Aug. Confessió nom foglal mindent magában“; különösen a római egyházzal szemben állapította meg a választó tanokat, de már a „hamis atyafiakkal, cum falsis fratribus: Galvinianis, Flácianis, Antinomis, Synergistis, Majoristis stb.“ nem fejt ki az egész tant. Ezt teszi a Form. Concordiae.

Itt a magyarázata annak, hogy az unióra alapul az Aug. Confessiot nyugodtan elfogadhatták Alvinczi, Samarjai. Minden a magyarázatától *függött* Ezt a protestáns egyéni szabadságot pedig békóba kellett vernie a lutheránus scolastikának. Az orthodoxia elve csendül ki Láni szavaiból: „Plus videant oculi, quam oculus, ideo unius hominis scripta non sunt anteferanda Libro Concordiae, qui est vox verae Ecclaesiae.“ Ez az orthodoxus felfogás lett a réf. egyházban is az uralkodó. Dogmatikai kérdések miatt messze eltávolodtak egymástól a két prot. egyház tanítói. A közös veszély: a vallásszabadság elnyomatása, az országgyűlésen egymásra, utalta őket, ragaszkodtak a közös evangélikus status elnevezéshez, de már 1638-ban szerették volna ettől is megfosztani őket a r. kath. rendek.

* Bellum Calvini et Christi 1597, majd Absurda Absurdorum Absurdissima Calvinistica Absurda. 1618.

Azt megengedték volna, hogy helvét hitvallású és ágostai hitvallású híveknek nevezzék magukat, de nem evangélikusoknak, mert ez szerintük sérti a r. kath. vallást.* A legkiválóbb prot-olk harcoltak a közös evangélikus név mellett, mert féltek, hogy a név után következik a többi jottól való megfosztás. Rá került erre is a sor. Az öreg Rákóczi még fegyverrel kikényszerítette a linci békét, biztosította a vallásszabadságot mindkét hitvallású evangélikusoknak, de azután jött I. Lipót kora, amikor a közös szenvedésben egyesültek a két testvér egyháznak egymással megegyezni nem tudó hívei. A győztes r. ícath. egyház, mielőtt a gályákkal próbálta volna meg a compelle mtrare elvét gyakorlatba hozni, kísérletet tett szelídebb eszközzel. Felhívta őket az unióra! Érdekes okmány ez a felhívás! Nem kíván többet, mint a XIX. század elején megjelent unióra hívogató kath. írások. 1671-ben jelent meg Pozsonyban, be is mutattatott a nemes, nemzeti és vitézlő státusoknak. A címe ez: „Különböző vallásoknak egy idvességes Hitben a Szent írás szerént megegyezése. Ugyanazon egyességet kívánó egy lelki vitézlő által.“ A mottó: I. ikor. 1: 10. A szerző névtelen kívánt maradni. Nem is jelzi, melyik egyházhoz tartozik. De rögtön elárulja, hogy a priori tudja, hogy mi az igazság. Ravaszul ezt írja: „Ha az Augustana vagy Helvetica Confessio az igaz és üdvösséges, térjünk mindannyian egyikére. Így meglesz az unió! Csakhogy! Csakhogy nem látjuk, a kettő közül melyik az igaz; s mivel az Augustana és a Helv. Confessióknál olyan argumentumokkal való különböztetés nem lehet, mely egyedül az Augustama, vágy egyedül a Helvét vallásra illyék s ne legyen köz vagy peres mindakettővel, szükségképen következik, hogy egyikhez sem ragaszkodhatunk inkább, mint sem a másikhoz. A pápisták dolga nem így vagyon! . . .“ Ezután jön a polémikus rész. — Conclusió! — mondja könyve végén: „Azért, ha ez a gondolkodás meggyőzte elmédet kegyes olvasó, az igazságnak valóságos ismere-

* Zsilinszky: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. 2. k. 188. 1.

tei után, ösztön ellen ne rugódozz! Ne törődj .azzal, mit mondanák“ stb. Istentől kéri azt a napot, amelyen a régi *egy igaz hitben* egyesülne a magyar nemzet.

Ez a nap pedig nagyon késett. Volt többféle eszköz és mód ennek siettetésére. A pozsonyi delegatum judicium, majd Caraffa Eperjesen válogathatott benne. A kuruc-háborúk nagy változást hozták. A szatmári béke 3. pontja papiroson biztosította a vallásszabadságot.

A XVII. század közepe után, amíg a magyar prot-ok az életbenmaradásért küzdöttek, a német protestánsok között újra fölmerült az unió gondolata. A luth. ortho-doxia ridegsége reakciót váltott ki és pedig úgy a hittan, mint a hitélet terén. A tan terén a synkretisták, az élet terén a pietisták hoznak üdvös változást. Amott Callixtus, emitt Spener munkájával kezdődik az új fejezet. Callixtus sokat érintkezett reformátusokkal külföldi útja alatt, a legkiválóbb theológusokkal volt alkalmunk cserélni. Hazajöve, annak az egyetemnek lett tanára, amely a Formula Concordiaet soha el nem ismerte: a helmstedinek. Egyháztörténeti, főleg patristikai tanulmányai arra a meggyőződésre juttatták, hogy az összes hitvallásoknak másodrendű szerepök lehet a szentírás mellett. Ilyen módon lehetségesnek tartotta, hogy az összes ker. egyházak, ha nem is valóságos uniót, de szövetséget alkothatnak, «alapul vévén az öt első század egyező szimbólumait. Nemcsak nagy theológiai vita indult meg a tudósok között, hanem a gyakorlati egyházi élet terén is küzdöttek egymással a synkretisták és orthodoxok, amazok az unió mellett, emezek ellene.

Callixtus és tanítványai még a r. kath.-kal való uniót sem tartották kizártnak a Consensus quinque secularis »alapján. A lengyel király és a brandenburgi választófejedelem kezdeményezésére Thornban tartottak is vallás-értekezletet, bár Callixtus maga is megjelent rajta, siker nem koronázta »a uniótörekvést.

Hugo Orotius, kiváló holland tudós és államférfi Callixtussal megegyezőleg sürgette irataiban az összes keresztények unióját.

Amikor a kiváló XI. Ince ült a pápai széken, az unió hívei újra reménykedni kezdtek. Maga a pápa sem idegenkedett az unió gondolatától és szívesen látta, hogy Rochus de Spinola buzgólkodik érdekében. Ellentétbe is került a jezsuitákkal. Az volt a nagy akadály, hogy Spinola csak a maga nevében tárgyalhatott. XI. Ince nem tagadta volna meg a pápai felhatalmazást, de a francia bibornokok ellene voltak, mert Németország esetleges politikai és egyházi egysége káros lett volna a francia politikára.* Leopold épen politikai szempontból kísérte nagy érdeklődéssel az unió-tárgyalásokat, meghívta a tárgyaló, feleket Bécsbe. Megjelent itt Leibnitz, Molanus prot. teológussal, alkí Callixtus iskolájából való volt. Bossuet-t is belevonták a tárgyalásba, akinek a kath. hitről engesztelékeny szellemben írt műve Európaszerte ismeretes volt. Titokban kellett tartani az unió értekezletet, mert a népet felizgatta volna.

Rendkívül konciliáns volt Leibnitz és MoLanus is. Bossuet úgy nyilatkozott, hogy ha a többi teológus is ölfogadja a módozatokat, megszaz az unió. A legnehezebb kérdések egyike az volt: Antikrisztus-e a pápa, vagy nem? A protestánsok a hibás exegesis, de érthető keserű tapasztalat alapján annak tartották és isteni parancsnak tekintették az Apoc. 18. részében olvasható felhívást: Fuszatok ki Babilonból én népem. Leibnitz és Molanus nem osztoztak e felfogásban. Leibnitz a pápa világi hatalmát egész Itáliára ki akarta terjeszteni, hogy a háború megakadályozására és a béke kötésére jobban befolyhasson. A romanizáló jezsuita irányt azonban nem pártolta. Az unió azon hiúsult meg, hogy Molanusék a tridentinum anathemáinak elhagyását és egy új, közös zsinat összehívását kívánták.

Azért érdekelnek bennünket ezek a külföldi unió-kísérletek, mert itthon is figyelemmel kísérték őket. Nem lehetetlen, hogy a névtelen kath. röpirat Spinola de Ro-

* Döllinger felolvasása. Közli Felekt I. Prot. Tudományos Szemle. IV. évf.

xas tinnini, tehát horvátországi püspök,* majd I. Lipót feleségének gyóntatója, uniótörekvésének hatására kelt.

A protestánsok egymás közt való uniója gyakrabban merült fel. 1661-ben Vilmos hesseni tartományi gróf Cassel-be hívott össze egy értekezletet, amelynek türelmes résztvevői megállapodásra is jutottak és már egy nagy gyűlés összehívását tervezték valamennyi evang. ország hittudósainak részvételével, amikor a nemes tartománygróf meghalt. A wittenbergi lutheránusok izgattak még szószékről is a reformátusok és a casseli értekezlet ellen. Ez a türelmetlenség arra indította a politikai egységre törekvő brandenburgi nagy választót: Frigyes Vilmost; hogy wittenbergi teológust nem engedett lelkészül alkalmazni országában és a ref. egyházat a szószékről gúnyoló papokat megfosztotta állásuktól.

A brandenburgi uralkodók voltak később is az unió legfőbb mozgatói és pártfogói. Amikor Poroszország királysággá emelkedett 1701-ben, a királynak, I. Frigyesnek Leibnitz és Jábionszky porosz udvari lelkész egy emlékiratot nyújtottak be az unió ügyében. Mindaketten a püspöki hivatal felállítását javasolták. I. Frigyes az *anglikán* egyház közvetítésével Luxeres és Santer lelkészeket püspökké szenteltette; majd egy kollégiumot nevezett ki, amelynek feladata az unió előkészítése volt az anglikán egyház alkotmány mintájára.

Spener nem bízott a sikerben, nem vett részt a munkálatban.

Nálunk a protestáns uniótárgyalásokat a kiváló tudós, Bél Mátyás pozsonyi lelkész kísérte érdeklődéssel. Krman Dániel püspökhöz írott leveleiben tesz említést róluk: * „Apud protestantes Imperii Rom. nihil nunc agit amplius, quam *Unio* partis utriusque, sed quantum spero non tarn Dogmatum quam caussae communis defendendae caussâ libertatis. Nostri Calviniani Syncretismum quendâm coram Excels Commissione nobiscum inire meditabuntur. Sed retudi ausus insanos ipsisque Scripto . . . rei monstrani. Quin nee TVO. quidem nomini parcebânt obri-

* Strom: i. m. IV. 175—176.

gidior ordinationis formulám, qua equidem rei indigne motus sripto sunsi nost'ris, quemadmodum caussâe unitatem debeant ac possint cum Calvinianis respectu libertatém tueri, dissensu in dogmaticis etiam fundamentális haud dissimuktio. Et successit quidem consilium! Plura non habeo. Posonii, 1772. mart. 24. Matthias Bel.“

1722. ápr. 11-i levelében szintén említést tesz a német unióról: „Quantopere autem. adurgeatur apud Imperiales Protestantes Unió, dici nequit. — Interim omnes theologici Saxonici nihil quidquam cum ea volunt habere commercii. — Hiamburgiensis Neumeisterus scripto suo multas omnino turbas dedit, quas Angii et Hollandi publice questi sunt.“

Egy másik, rnég áprilisban írt levelével kapcsolatosan már megküldi az unió formáit: „Unió inter Protestantes in Germania coaluit, cuius formulám heic mitto. Plura non vacat, sacra imminet.“

Ez a formula, amiről Bél Mátyás tesz említést, Winkler unió-terve volt, amely szerint a fejedelem az egyház püspöke. Nem valósulhatott még meg az unió, bár béke- és unió-templomokat építettek. Nagy volt az elégedetlenség s csak úgy csillapodott le, hogy I. Frigyes halála után trónra ikerülő I. Frigyes Vilmos nem erőszakolta az uniót.

A magyar lutheránusok idegenkedtek kálvinista atyafiaiktól, Ráday Pál közelebb igyekezett őket hozni egymáshoz. Leveleiből* merítjük ez állítást. Azt javasolta, hogy közös konferenciát tartsanak Pozsonyban, tiogy mindkét fél sérelmeit összeállíthassák és a királyhoz beadandó folyamodványba felvehessék. Majd azt ajánlja, hogy a fogságban levő Krmann ev. püspök számára adjanak a reformátusok 100 forintot, amelyet esetleg „szabadulásának ágentiájára“ is fordíthatnak. Azért javasolja ezt kifejezetten, hogy hátha e figyelmesség által a „másrészről való atyafiaik nagy idegensége“ valamivel enyhíttetnék.

* Stromp: Magyar Prot. Egyh. tört. Adattár. 1:20.

III. Károly majd Mária Terézia alatt a vértelen üldözés és küzdelem napjaiban nem volt idő és mód az unió tervének ébrentartására, vagy épen megvalósítására. Nem kedveztek neki sem a külső viszonyok, sem a teológiai felfogás. A confessionálizmus mindkét egyházban uralkodó volt és jól jegyezzük meg, fényesen bevált. Nem tudjuk hamarjában eldönteni, kik voltak hívebbek az evangéliumhoz, azok-e, akik a pozsonyi *delegatum iudicium* előtt állottak, vagy azok, akik eltúrták a *flagellui» hereticorum*, a helytartótanács apró túsúrásait, visszautasították a legfelsőbb helyről és egyéb „magas“ helyekről eredő csábításokat, majd zaklatásokat.

A confessiókhoz való hűség mellett azonban egyeseknél már tapasztaljuk a racionalizmus hatását. Ráday Pál már 1717 január 26-ról* kelt levelében aggódva tesz erről említést: „Szomorú szívvel értem Tiszt. Csétsi uramnak (sárospataki professzor volt) a ker. tiszta tudománynak tiszta kútfejétől a zavarodott tóvíznek kívánására való hajlását azon két propositiókban t. i. *Ratio humana est principium et norma credendorum ita, ut nihil eredi habebat, quod ratioui absurdum et impossibile videtur. Item, hogy à könyörgés általi semmit sem kíván nyerni Istentől stb.*“ Ráday észrevette, hogy ezen az utoa „nem lehet nem socinknizmusba esni.“ Bele is estek papjaink hovatovább mindjobban.

II. József fölvilágosodott abszolútizmusa a prot. egyházaik életében új korszakot nyit meg. Már Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben érezhető József hatása,

A protestantizmus hivatásos ellenségeit, a jezsuitákat 1773 szept. 20-án a pápa eltávolítja a küzdőtérrel* rendjüket fölöszlatta. A királynőt kedves, befolyásos emberei József uralkodótárssal együtt némileg kedvezőbbé hangolták a prot. alattvalók iránt. Beleznây Miklós generális vezetése alatt fogadta a (királynő a közös prot. küldöttséget.

Megengedte, hogy konventet tartsanak. A reforma-

* Stromp: i. m. I. 18.

tusok 1773 szept. 2-án Bugyiban, az eviang.-ok ugyan ezen év nov. 1-én Ácsán, majd a következő év tavaszán Pesten jöttek össze. Fölterjesztették közösen sérelmeiket és azoknak orvoslását kérték. A királynő Kollár Ádám vallási türelmet ajánló tanácsát követve több jogtalanságot megszüntetett; de a sérelmeket ezzel korántsem orvosolta. Halála után fia, II. József első teendői közé sorozta a vallásügyek rendezését. 1781-ben kiadja a Türelmi Rendeletet, amely határtalan örömet váltott ki az elnyomott prot.-ból. Új reménység, életvágy tölti el a lelkeket. Hálaadó istentiszteleteket tartanak, magános és nyilvános imáikba foglalják „szerelmes Józsefük“ nevét.* Egy névtelen röpirat túlságos sokat kíván hála fejében. „Férfiak, atyák, polgárok, ha a legbölcsebb Fejedelem ittnamott oly rendeletet tészén, melyet a ti együgyű elmétek meg nem foghat, a ti gyenge okoskodástok a közjónak állapotjában fel nem érhet, ne gántsoljatok, ne ítéljete; miképen akarnátok vakandok szemmel az egésztest által látni; erőtlének, hallgassatok és tisztelettel legyetek. Ha katonát kér, adjatok, ha hatan elesnek, a mi szerelmes Józsefünkért esnek el, azon sírjatok, hogy több fiatalok nincsen, kilk ő érette eleshetnének.“

A kalapos király felvilágosultsága vallási téren is hatott. A röpirat szerzőbe szeretetre, tiszteletre buzdít a katolikusok iránt. A más vallásuakat gúnyoló papok nem ritkák. „Nekünk vágnak sajnos itt s amott ily irtóztató papjaink, de ezek mostantól fogva ne szenvedtessenek meg. Hiszen a legjobb Fejedelem maga is ez ellen vagon!“ A hálaadó ünnepélyes istentisztelet Debrecenben volt, P. Szatmári István prédikált Péld X: 9. alapján. Ezt sokan követték, de sok ek'ezsia azt tartotta: frustra canitur triumphus ante victorkm.** „Sóik tekintetben igazuk is volt. A nevezetes és sokat ígérő tolerancia úgy körülnyiretett, hogy a puszta nevéen kívül alig lehetett va-

* A háládatos protestáns az ötöt szenvedhető Tsászájához. Magyarra fordította K. J. — Nm. Hung. e. 1681.

** Keresztesi József: Krónika Magyarország Polgári és Egyházi Közéletéből a XVIII. sz. végén. 26. 1.

lamit látni“ — mondja Keresztesi, de ez túlzás. Ha nem is teljesültek a hozzá fűzött vérmes és jogos remények* mégis igen nagy haladás volt a közelmúlthoz képest is.

A prot. egyházak vezetői készültek a jövőre. Az Edictum tolerantiale kiadása után még 1781-ben Baján öszszegyűlnek a debreceni, miskolci szuperintendensek és világi urak jelenlétében azt határozzák, hogy minél előbb vegyes zsinatot tartanak.

Még ugyanezen évben Beleznyâ Miklós házánál Pilsen generalis ccnferentiát tartanak a mindkét hitvallás vezérférfiai, megerősítik a bajai határozatot. Határozot-tan ŰZ unió érdekében gyűlt volna össze ez a tervezett ve-gyes zsinat, de elmaradt egyelőre. Tíz év múlva vették fel az elejtett fonalat. Az unió-tervnel egyelőre jobban foglalkoztatta a reformátusokat az 1790—91. országgyű-lés és a hierarchia ós küriarchia küzdelme. II. József al-kotmányellenes uralkodása, az erőszakos germianizálás üdvös reakciót váltott ki a magyar nemzetnél. Mikor II. Leopold összehívja az országgyűlést, a legnagyobb for-rongásban vannak a lelkek. A francia forradalom hullá-mai eljutnak a rendi Magyarország bástyáihoz is. Az em-beri jogok gyakorlatából többé nem lehet kirekeszteni a protestánsokat sem. Maga a hercegprímás sem kívánja prot. honfitársait megfosztani polgárjoguktól, elismeri őket telj es jogú polgártársaknak, de fenn akarja tartani a római egyház ecclesia domináns jellegét. A francia for-radalomban, az alkotmányozó gyűlésen R.abaut de SL-Etienne, á pusztai ref. prédikátornak, Rabaut Pálnak -a fia beszél a „tűrt“ protestánsokról: „Uraim, nem ,a türel-met követelem én, hanem a szabadságot. Tolerantia! Megtűrés! Elnézés! Szelídség! E gondolatok teljesen igazságtalanok a disszidensekkel szemben, olyan igaz-ságtalan, mint amilyen bizonyos, hogy a vallások külön-bözősége nem bűn. A francia prot.-ok számára az összes nem kath.-ok számára azért azt követelem, amit önök! követelnek maguknak: a szabadságot, a jogegyenlőséget,“ nálunk gróf Batthyány Alajos r. kath. főúr mondja haza-árulásnak, ha be nem cikkelyezik a törvények közé a li-

bieraus királyi végzést, mely a protestáns vallásokat ujna a bevett vállasak közé sorozza. „A magyarság politikai és műveltségi egységre jutott e nagy tény által.“* Még javában folytak a viták az országgyűlésen, mikor a ref. papi párt vezére, Sínai Miklós, a debreceni kollégiumnak az anglikán egyházszervezethez hajló tudós tanára két követtársával a kancellária útján, kérelmet nyújtott be az uralkodóhoz, melyben az eddigi gyakorlatra támszkodva kérte a világiak kizárását az egyház és iskola kormányzásából. Sínai már ezen tette miatt is ellenszenvenné vált a világi urak előtt, s midőn a tiszántúli püspök, Sz. Paksi István meghalt s a papi párt őt választotta meg utódjává, a világi urak, à hozzájuk csatlakozott papokkal együtt Hunyadi Ferenc főjegyzőt ültették a püspöki székbe. Folyt az áldatlan Sínai-per, közben készültek a zsinatra az új 1790—91. te. 4. p. biztosított joguk alapján mindkét hitvallású protestánsok.

A zsinat előtt már számos irat jelent meg, amely tárgyalta a két prot. egyház unióját. Igen ügyes az a névtelenül, latin nyelven megjelent könyvecske,** »amely főleg a német, de a magyar unió-törekvéseket is érintette s elérkezettnek látta az időt az eddigi sikertelen magyar unió-törekvések újra felvételére és sikeres befejezésére. Ugyancsak nem lát elháríthatatlan különbséget az úrvacsora tanában sem egy másik latin nyelvű irat.*** Névtelen a magyar nyelvű unió-röpirat**** szerzője is. Nyilatkozataiból rögtön eltűnik, hogy a ref. egyházhoz tartozott. Nagyon éles szemmel vizsgálja az egyházi életet, megállapításai igazán érdekesek és találók — még a mai állapotjainkra is.

* Marczali Henrik: Magyarország III. Károlytól a bécsi confressusig. Mill, kiadás. VIII. k. 528.

** *Commentatio brevis de unione protestantium in genere praesertim in Hungária.* 1791. Nemz. Múz. Hung. e. 355.

*** *Nullitas discriminis in Articulo fidei de sacra Domini coena inter Aug. et Helv. Confessionis Fratres pro arctiori politico synodali coalitione expositia.* 1791.

**** A prot vallás két ágának egyesíthetése felől való rövid Jegyzések. 1791. Nemz. Múz. Polem. 5900.

Nemcsak az egyszerű emberek, hanem a tanultabbak is vagy nincsenek igazán tisztában a szakadást okozó dogmatikai eltérésekkel, vagy nem sokat törődnek vele, Mindkét fél vallja, hogy a kenyér — kenyér marad, a bor — bor. A Krisztus jelen van a szentségben; az ő szent testében részesülnek a hívők, csak különböző módon. Hogy milyen módon, annak eldöntése — ha lehetséges egyáltalán — nem olyan kérdés, hogy ezért a békességnek kötele kettészakíttassék. Az ubiquitás tana voltaképpen az isteni és emberi természetnek a Krisztusban való egyesülését akarja magyarázni. Ez oly titok, hogy véges értelmünk föl nem foghatja. Gerhard, ev. theológusra hivatkozik, aki azt mondta a ubiquitás-vitáról: „Ami ezen kérdésben a két rész között fenn forog, csupa szószaporítás, nem a dolgon, hanem a szavakon való civódás.“ A praedestinationál is meg kellene állapodni ott, ameddig mindkét fél egyformán tanít. Az egyenetlenségre alkalmat szolgáló kérdéseiket ki kellene úzni úgy az iskolából, mint a prédikáló székből. Ezek a választanok „a nép megfoghatóságát és elmebeli tehetségét felljűmulják. Többnyire iskolai szülemények ezek, a hit valóságát nem teszik.“

Olyan nemesen liberális s mégis pozitív álláspontról tárgyalja „a református névtelen a dogmákat, hogy véleményét irányadónak tekinthetnék, ha valaha a XX. vagy azután következő századokban komolyan tárgyalnának a prot. unióról. Nem azt állítja, hogy a két egyház dogmatikai felfogása ugyanaz, csak azt kívánná, hogy az „oskolás szüleményeket“ tárgyalják meg a theológusok, szabadon, az iskolákban, szószékeken csak építsenek. A későbbi unió-kísérleteknél előtérbe lép a racionalista felfogás, amely dogmatikai multat megtagadva új alapokra akarja fektetni az egész hitvallást. A mi névtelenünknek liberalizmusa mellett van érzéke a keresztyén vallás „szemefénye“ iránt.

„Ha valamelyik rész tagadná azt a szent egyezséget, mely vagyon Jézus Krisztus között és hívei között s amelyeket a szentírás a Krisztus testének, evésének és vérének ívásának hasonlatosságában ad elő, ha tagadná

Jézus Krisztus isteni dicsőségét, ha kétségbe hozná az ő benne hívóknak idvességeket s az őket megutáló vakmerő bűnösöknek elkárhoztatásukat, már az a keresztyén vallásnak szeme fényét bántaná.“ Úgyde mindezekben »megegyeznek a protestáns felek. A különbség eredete is — szerinte — nem rosszindulatból, hanem szent célból fakadt. Az ágostaiak, amikor Krisztus emberi természetét oly nagyra magasztalják, nem azt akarják-e, hogy Krisztusnak nagyobb dicsőség tulajdoníttassék és a reformátusok azért nem egyeznek ebben, nehogy az emberinek tulajdoníttassék az, ami egyedül Isten dicsősége. A predesztinációnál a reformátusoknak az a céljuk, hogy Istené legyen minden dicsőség, az evang.-ok azért ellenkeznek, hogy Isten talán a bűnnek oka ne legyen és a bűnös ne menthesse magát Isten végzésével.

A dogmatikai ellentéteknek ilyen nemes emelkedett szellemben való áthidalása, tiszteletet válthat ki a későbbi kor gyermekéből is. Szinte érezzük a fájalmát az írónak, mikor felhozza a pogány filozófiai iskolák közt levő eltéréseket, a zsidó vallásban a farizeusok, sadduceusok, essenusok felekezetét, a mohamedánoknál a vallási villogásokat, a római egyházban a thomisták, scotisták, dominikánusok, franciskánusok harcát, amelyek az egységet nem szüntették meg, míg a protestánsok beleestek abba „a végtelen hibába, hogy az egyik fél olyan következtetést vont le a másik állításából, amit az soha sem vállalt“ s így egymást régen elfelejtett eretnekséggel vádolták.

Óriási változás ez a theológiai felfogásban a XVII. század orthodox meggyőződésével szemben és *öntudatos!* „A mai protestánsok mindkét részről megvallják, hogy a XVI. és XVII. században élt tudósok olyakat mondtak és írtak, melyeket ma azoknak munkájukból örömet kitorölnének, ha lehetne. Hibáztak e részben sok ref. doktorok, de hibáztak az ev.-ok is. Ma már mindakét részen sokkal szelídebben és nyájasabban írnak.“

Figyelemmel kísérték a német viszonyokat s dacára annak, hogy ott sikertelennek tapasztalták az uniótörek-

vési idehaza elodázhatatlannak tartották az egyesülést „Ami a magyar házát illeti, itt a magunk hasznunk s békességes megmaradásunk köteleznek bennünket az egységnek munkálódására.“

A protestánság megmaradását, súlyának — még az uralkodó előtt is — megnövekedését várja az uniótól.

„Most a protestánság hasonló egy nagy golyóbishoz, mely a közepen ketté van hasítva s tsak némely nevezetesebb alkalmatosságokkor kötöztetik össze némely tzerina szálakkal, hogy jobban hempereghessen.“

Nem akar uniformitást a szertartásokban, „mert azok a vallás fundamentumára nem tartoznak“, a tudományban sem, „mert egyrészt az emberek gondolkozásmódja különbözik, másrészt maga szent Pál ad jussot a híveknek: mindeneket megvizsgáljatok s ami jó, azt megtartsátok.“ Hogy ez a szabadság szabadossággá ne fajuljon, a cenzúrát venné igénybe az írókkal, alkalmas rendszabályokat a tanítókkal. Vigyázni kellene azonban, hogy a tirannizmust be ne hozzák az egyházba. Szép, ideális terv volt ez, megvalósítása igen sok nehézségbe ütközött. Ilyen akadály volt a ref. papi párt ellenkezése a zsinaton. Ez a párt az uniótörekvésben sem látott mást, mint eszközt a kyriarchia hatalmának növelésére. Félelmük nem volt alaptalan. A történelem példával is szolgált nekik. Lengyelországban 1570-ben a sendomiri zsinaton a cseh-morva atyafiak, lutheránusok és kálvinisták, uniót alkottak. Mindegyik megtartotta konfessióját egyelőre, amíg majd közös hitvallást és egyforma egyházigazgatást hoznak be.

Meg is történt ez és — az unión nem volt áldás. A nef. papok a kyriarchia miatt többször voltak kénytelenek felbontani az uniót, de aziután megint csak belementek, azt remélvén, hogy egyesült erővel könnyebben megállhatnak az üldöztetések között. Az unió vége az lett, hogy porosz uralom alatt a világiak hatalmaskodása s az uniált egyház ügyeiben túlnagy befolyása miatt a rjeformátusok lassan lutheránusokká lettek.*

* Dunamelléki egyh. ker. Almanach 1842. 179. 1.

Hogyan függ ez össze a budai zsinattal? Úgy, hogy a lengyel uniált, azaz most már jóformán lutheránus egyház törvénykönyvét, amely olyan nagy befolyást juttat a világi elemnek az egyház igazgatásába, 1791 július 15-én kinyomatták a ref. urak s elhatározták, hogy az evangélikusokéval egyforma egyházi közigazgatást hoznak be lengyel mintára az összeülő budai zsinaton. Az evang. urak ugyanilyen tervvel készültek a pesti zsinatra. Tiszántúl a Sinai-per elvette a kedvét az uniótól az egyháziaknak. Izgatottak voltak a kedélyek, amikor összeült a két egyház zsinata. Az evangélikusoké Pesten 1791 szept. 12-én, a reformátusoké Budán szept. 14-én. A két zsinat kölcsönösen köszöntötte egymást.

A ref. urak a lengyel kódexet akarták behozni az egyházigazgatás dolgában s azon ürügy alatt, hogy egyházunk sorsa jó és rossz napokban összeforrt az evangélikusokéval, az elnök által — aki a papi párt leszavazásával a világiak sorából került ki, — azt indítványoztaták, hogy az evangélikusokkal egyetértve, egyházi és világi férfiakkal álló bizottságot küldjenek ki, hogy egységes tervet készítsenek az egyház igazgatására. A bizottságok terjesszék munkálataikat mindkét zsinat elé, amely azután végérvényesen döntsön a tervezet felett.

Nem vették észre a papok, hová célzott az indítvány, de a világiak jól értették. Tormássy János azonban átlátott a szitán,* többedmagával kijelentette, hogy a lutheránusoknak eleitől fogva más kormányzati módjuk volt a lengyelek között, akik egyházigazgatásra nézve unióban voltak, nemsokára rá került a sor a dogmákra és elfogytak a ref. ekklezsiák. Tormássyt nem győzték meg a röpiratok az unió üdvös és szükséges voltáról. A világiak azonban leszavazták a papokat. Sinai megbízó-levelet nem fogadták el. A papi párt legkiválóbb képviselője így kimaradt a zsinatból.

Az (evangélikusok elfogadták a bizottságra vonatkozó indítványt, megválasztották a tagokat, de utasították

* Almanach 233. l.

őket, hogy „minden dogmaticumot és rituálét“ kapcsoljanak ki.

A közös bizottság az egyházi és iskolai igazgatás elveire nézve megegyezett. Tervezetüket a két zsinat elfogadta, de a zsinat végzéseinek megerősítése részint a trónváltozás, részint a hercegprímás, részint a francia háborúk miatt éledázódott, sőt végképen elmaradt. Az új király nem erősítette meg a kánonokat, s így azok törvényerőre soha nem emelkedtek.

A két zsinat által alkotott egyöntetű egyházalkotmány kétségkívül alkalmas segítője lehetett volna az uniónak, legalább egyházkormányzati tekintetben. A nemzeti-ségi ellentét nem volt most még olyan éles, mint a későbbi uniótörekvések idején, bár már most is jelentkezett az országgyűlésen a magyar nyelv ügyének tárgyalásánál. „*A tót vármegyék, Croatia, Dalmátia contradicáltak.*“ Egyházi téren talán még nem lett volna olyan elháríthatatlan akadály ez, mint később, vagy épen napjainkban, talán a magyarság szempontjából az egyházi unió beláthatatlan eredménnyel járt volna, de hát nem sikerült. A magyar nemzet politikai egysége sem valósult meg, meghiúsult az unió Erdéllyel. Nem volt szervezett unió az erdélyi ref. egyház és a többi négy magyarországi egyházkerülettel sem, nem is említve az erdélyi szász luth. egyházat, amely semminemű kapcsolatban nem volt a magyarországi ev. kerületekkel. Jóformán minden ref. és ev. egyházkerület külön élt, külön autonómiája volt valamennyinek, ez természetesen épen úgy akadályozta az erő kifejtést, mint a nolens-volens összetákolts unió.

Az 1790-es években épen úgy, mint később, az 1840-es évektől kezdve 50-ig mint valami áldásos meleg tengeráramlat járta át a magyarság lelkét is a nemzeti érzés, a nemes liberalizmus, hátsó gondolat nélküli idealizmus eszmeáramlata; hatására a „magyar ugaron“ dús tenyészlet indult. Ez frázis természetesen, de igaz és kifejezi azt, amit érez az ember, ha belemerül ennek a két csodálatosan szép kornak a tanulmányozásába. A közérdek, mások java, a haza olyan természetes és becsülete-

sen őszi értékek, mint egy dekadens korban magától értetődő hatalmak az önérdék, jól szervezett kisebbség befolyása, osztálytudat stb. Nem gondoljuk, hogy tévedünk, ha az első meleg áramnak a forrását az evangéliumban, az utóbbi fagyos-jeges áramnak a forrását pedig az atheista materialista alapon nyugvó filozófiában, s a közeget, amelyen keresztül hatolva és felszínre jutva az egész európai emberiséghez eljutott, a francia lélekben keressük és találjuk meg.

Ideális célból fakadt s a közjót akarta munkálni a pesti ág. h. ev. egyház vezetőségének az elhatározása, amjellyel felajánlotta a dunamelléki ref. egyházkerület vezetőségének, közelebről II. Ráday Gedeon grófnak, hogy a királytól nyert alkalmas telken közös templomot, paplakot és iskolát építsenek. Példát akartak ezzel mutatni az egész ország protestánsainak arra, hogy nemcsak megtűrik egymást, hanem, amint Balogh Péter főispán, septemvir ev. felügyelő írta:* „tselekedjettel mutatnák meg, hogy hisznek a szeretetre vezető Istenfiában és annak tanításait veszik tetteik zsinór mértékéül s egymást úgy szeretik, mint ahogy ő szerette a mennyei Atyát, s s általa szeretettet⁴ A dolog sürgős volt, még 1792-ben meg akarták állapítani az építési tervet.

Ráday közölte az evangélikusok ajánlatát a többi három ref. egyházkerület vezetőivel; valamint a dunamelléki szuperintendenssel: Vég-Veresmarti Sámuel kecskeméti lelkésszel, aki nagyon kívánatosnak tartotta a két testvéregyháznak szorosabb egyesülését s a pesti ev.-ok tervét erre kiváltképpen való alkalmas útnak vélte.

Röviden megérkeztek a többi kerületek részéről is a határozatok, vagy tudósítások. A tiszántúli kerület szuperintendenciális konzisztóriumában tárgyalták Ráday levelét, illetőleg a pesti ev.-ok ajánlatát. Pro et contra megvitatták. Jó volna, ha Pesten ref. ekklezsiát lehetnie szervezni, de ahhoz kevesen vannak az állandó lakosok — természetesen, hiszen prot. ember fekvőbirtokot Pes-

* Az ez ügyre vonatkozó 1674, 1675, 1676, 1782. számú eredeti levelek a Ráday-levéltárban.

ten nem szerezhették több évtizeden keresztül! — még ha azokat is számítják, akik valamilyen hivatalos ügyben ott időznek. Inkább azon kellene lenni, hogy telepítsenek ref. lakosokat s csak azután gondolkodjanak templomról. Viszont az is jó volna, ha közös templomot építenének. Azonban volna ennél a jónál még jobb! Nagyon meglepő az a tiszántúliak részéről, amit ők jobbnak tartottak még ennél is. Az a jobb, a tökéletes unió. A közös templomot külön ref. és evang. istentisztelettel még mindig olyan bizonytalanok tartották, hogy a közös templomnak esetleg veszedelmes következményei lehetnek. Jól ismerték a r. kath. felet és a helytartó-tanácsot is, a kancelláriát is, tudták, hogy a törvény betűje s nem a szelleme az irányadó előttük. Élénken emlékezetben voltak az explanációk meg rezolúciók. Előállhattak volna könnyen azzal a törvényt magyarázattal, hogy a templomokkal együtt, de nem közös templomokkal együtt, szabad a vallásgyakorlat. Azért ők sokkal jobbat akarnak: „Azt kell óhajtánunk és mi igazán óhajtuk is, hogy valóságos unióra mehessünk, ne csak templomok uniójára, hogy alternative járjunk bele.“* Azonban a valóságos unióra Németország jobban megérett a tiszántúliak szemében, mint hazánk, nálunk úgy az egyének, mint a theológia még nem készek erre a jóra. A theologian akarnak a debreceniek segíteni elsősorban, az emberek majd utána mennek a világosságnak s akkor a templom nem lesz akadály. Az iskolában kell lerakni az alapot, ők megteszik, reményük, hogy az ev.-ok is ugyanezt művelik.

Hogy milyen komoly volt az unióvágyuk a tiszántúli ref.-oknak ebben az időben, semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy mikor a közös prot. templom építése elmaradt s a ref.-ok külön építettek, a tiszántúliak visszakövetelték a segílyt, amit az uniós templomra megajánlottak. Tisztán kálvinista templomra nem akartak adni, triert fájt nekik, hogy az illúziójuk szétfoslott.

A dunántúliak bővebb felvilágosítást kérnek, egyéb-

* A tiszántúli ref. kerület határozata a pesti közös prot. templom építése tárgyában 1779. számú másolata a Ráday-könyvtárban.

ként nem ellenzik. A tiszáninneri kerület örömmel fogadja a testvéri szeretet e megnyilvánulását az ev.-ok részéről, ígérek segílyt, de előbb a tervezetet kérik.

A közös templommal nem értek el sikert az unió hívei, megkísérelték az iskola-ügy terén a közeledést. 1796-ban merész terv merült fel. A pesti egyetemet a hatalmas klérus szerette volna tisztán katolikus egyetemmé tenni s úgy látszik a prot. vezetők sem tartották kizártnak azt, hogy áttesszik az egyetemet Esztergomba, azért komolyan gondolkoztak egy Pesten felállítandó nem kath. egyetemről. Ezt az egyetemet a két prot. egyház és a g. kel. egyház költségén akarták felállítani. Vay József készítette el a tervet az 1796 jun. 23-án tartandó konventre. A tervezet szerint mind a három vallás hívei 10 évig adóznának erre a célra házaspáronként 5 garast. A vagyonosabbaktól többet is vártak. A begyűlt összeget Ő felsége bankjában 5%-ra akarták elhelyezni. Nyomdát is akartak állítani, ahol az összes tankönyveket nyomatták volna, a tiszta jövedelmet az univerzitás céljaira szánták. A protestánsoktól azt az áldozatot várták, hogy egy napi munkabért, ami akkor 15 kr.-t tett ki — erre a célra fordítják. Régen tíz kath. ünnepnapon nem volt szabad dolgozniok, a tilalom megszűnt az 1790—91. országgyűlés XXVI. te. életbeléptetése óta, dolgozzanak 9 napon a saját hasznukra, a tizedik nap bérét fordítsák erre a célra. A g. keletieknek megvolt eddig is az a joguk, hogy megadóztathatták híveiket egyházi célokra.

Vay József bízott abban, hogy ha a klérus terve sikerül és az egyetemet elviszik Esztergomba, a király nem fog akadályt gördíteni a katolikus egyetem felállítása elé és halandóságát ehhez fokozni fogja az aera-riumába betendő 2,500.000 ft.

Az egyetem felállítása nem az uniót szolgálta volna, hiszen a tervezet szerint a theológiára minden felekezet maga nevezte volna ki a professzorokat. A tervezet elkészült, de a konventre sem a metropolita, se a lutheránusok, se a dunántúli reformátusok nem jöttek el. A metropolita pedig Pesten járt a konventi ülés előtt való

napon, de nem maradt már egy napig sem tovább, B. Patay Józsefhez írott levelében ázzál mentette magát, hogy nemzete gyűlése nélkül ilyen ügybe nem avatkozhatnak, gyűlést pedig mostanában nem tartanak. Tormássy János, a dunamelléki ref. egyházkerület főjegyzője, aki a kerület protokollumába beírta Vay tervezetének főbb pontjait,* azt jegyzi meg: „Hihető, hogy mind ő, mind pedig a lutheránusok valamely sugallás miatt maradtak el.“

Ha a nem katolikus egyházak még ennyire sem tudtak közeledni egymáshoz, hogyan lehetett volna reményiem, a még mindig uralkodó kath. egyház közeledését, vagy épen unióját a prot. egyházakkal? Különös, de mégis történeti tény, hogy egyes idálisták, ábrándos túlzók prot. részről nem tartották kizártnak; az unió r. kath. hívei más elbírálás alá esnek, ők nagyon is tudták, mit akarnak az unió leple alatt. A reformáció 300 éves jubileumának megünneplését, valamint a prot. uniót az ecclesia militans, amelynek legbuzgóbb előharcosait: a jezsuitákat ekkor támasztja fel a pápa — nyílt sértő kihívásnak tekintette.

Még a reformáció jubileumi évében jelent meg az a röpirat, amely a történelmi tényeknek az összefüggésből való kiragadásával és egyoldalú célzatos összeállításával azt akarta a német evangélikusoknak bebizonyítani, hogy Luther tiszta tanításától nem kell eltávozniuk s mégis beléphetnek az igaz anyaszentegyházba, ismert naiv polemikus érvük a római katolikusoknak mind a mai napig az, hogy Luthernek fejlődése kezdetén adott nyilatkozatait, idézgetik a római egyház igazai *mellett*; a későbbi nyilatkozatainak eltérését a korábbiaktól pedig Luther következetlensége és önmagának való ellenmondása, megbízhatatlansága bizonyítására hozzák fel.

Az említett röpiratot fordítja le még 1817-ben The-

* Török Pál: Korrajzok a Dunamelléki Helv. hitv. egyházkerület életéből. 170. lapon szószerint közli a protocollum 56 s köv. lapjairól Tormássy feljegyzését.

zarovich Gábor nagyváradai plébános.* Ő is emlékoszlopot állít az által, hogy a magyar világ elé bocsátja művét. Emlékoszlopot, mert hiszen 1817 okt. 31-én telik le a reformációnak harmadik és utolsó százada — írja előszavában, — amely reformációhoz nagy mohón hozzáfogott Luther Márton, kinek utána viszketeg füllel, elfordult értelemmel több mint elég tudósok indultának annyira, hogy még a mi Apostoli Máriai Hazánkban is sok kath. magyarok közülünk kimenének előbb ugyan Lutheránosságba utóbb Reformátusságba.

Eszesnek, tudósnak nevezi Luthert, akinek nem volt szándéka reformálni, csak kívánta, óhajtotta a reformációt a külső dolgokban, szertartás, rend, fenyíték dolgában s ezt a reformációt is nem egy-két magános ember-tői, hanem fő egyházi hatalomtól várta. Mit tehetett arruül már Luther, hogy a balértelemnek eláradott özöne sokakat elragadott? Vagy ő is elragadtatott? Ha nem, könyveiből összeszedett tanításait kövessétek, ha pedig elragadtatott és önmagával ellenkezőt állított, nem lehetett a Szentlélek tanító eszköze, az egyház reformátora, nem érdemli, hogy róla neveztessetek, vele dicsekedjétek. Az ilyen naiv érvekkel s Luthernek kiválogatott mondásaival megnyeri a párbeszédben szereplő Bonifác Fidelit,

Thezarovich jubileumi szózata a magyar protestánsokhoz ez: „Annakokáért megemlékezvén Ti az idén a háromszázad-i reformációrul, megemlékezsetek egyetembe a ti elöttetek járókrul is, kik nektek az Isten igéjét hirdették a Trideiitomi közönséges szent zsinatban, kiknek látván magukviselésének végét: hogy a ker. világiul elismert Szentek löttek belőlük, nem lött pedig vagy csak egy is ti közzületek, — kövessétek hitöket.

* Katholizáló Luterános, az az kézzel fogható bizonyítás Luther írásaibul, hogy a lutherános, az igaz római Katholika hitet beveheti és nyilván valhattya, a nélkül, hogy Luthernek tiszta tanításaitul egy körömfeketényit eltávozzon. Bonifác és Fideli két lutheránosok között való beszélgetésben előadva. Németből fordította Thezarovich Gábor nagyváradai Plébános. 1817, N. m. Polem. 5771.

Sokkal türelmetlenebb modorú a következő jubileumi mű:

Hille *Ágoston* slukikenai káplán *1818-ban* adja ki: „Soll die Scheidewand unter Katholiken und Protestanten noch länger fortbestellen?“ c. munkáját, amelynek előszavában kifejezésre jut a kath. álláspont a prot.-ok jubileumi ünneplésével szemben: „Ez a jeles ünneplés sokkal inkább a r. kath. anyaszentegyház iránt való gyűlöletnek, mint a Krisztus evangéliumának fenntartására szolgálai.“

Ezt a munkát fordítja le Rácz András esztergomgyei káplán,* bizonyára nem azért, hogy az uniót szolgálja vele, hanem hogy a magyar prot.-ok jubileumi ünneplésére magyarul is választ adjon a r. kath. egyház. „A kath. anyaszentegyháznak gyalázása a jubileumnak ideájából önként folyik.“*

Ilyen előszó után vajjon milyen unió tervet várhatunk? A „közfalat“ ugyancsak egyszerű módon ledöntené ha lehetne. Fogadják el a prot.-ok a triedenti zsinat határozatait — és meg van az unió, vagy is inkább reunió, amely szerinte az Aufklärung idejéhez a legméltóbb és legillőbb lenne.

A cenzúra szigorú volt, a prot.-ok nem válaszoltak rögtön, lehet, hogy nem tartották szükségesnek. Csak később utasítják vissza a támadást.**

Újra a r. kath. részről indul meg az unióra való hivatás, még mindig a jubileumi hangulat hatása alatt. Németből fordítják ezeket a voltaképen propaganda iratokot, amelyekből csak a nagyon tudatlan vagy a túlzó idealista nem látta a rejlett célt.

Megint Therazovics Gábor, a nagyváradi plébános a hívogató.***

* Fennmaradjon még továbbra is a közfal. mely a katolikusoktól a protestánsokat elválasztja?

** Felelet azon elmékedésekre, melyek érdeklették a prot.-oknak közelebb múlt 3 évszázados ünnepléseket, stb. Készült a szelídség országában. Nyomatott az alázatosság betűivel.

***A hitben egyesülő protestáns . . . Nm. Polem. 5772.

Észrevették a r. katk-ok, hogy a protestánsok előtt szimbolikus könyveik elvesztették tekintélyüket. A filozófia és teológia régi középkori viszonya épen fordítottá vált náluk. A teológia lett ancilla philosophiae.

A r. kath. theologusok meg voltak győződve, hogy a prot. egyházban „lehetetlen a mindenfelől beütő deismusnak ellenállni.“ Valóban itt az idő, mondja Thezarovich, hogy komolyan és buzgón gondolkodjanak a prot.-ok a katolikusokkal való egyesülésről „és haladéktalanul fogjanak hozzá az egyesülés ama nagy munkájához.“

Az unióra hívogató r. kath. theologusok mind egy állásponton vannak: dogmatikai szempontból ők nem engedhetnek semmit, mert egyházuk csalhatatlan, és régebbi, mint a prot. egyház, de a *visszatérés* útját â lehető legsimábbá teszik a prot.-ok számára. Azonban a visszatérés útja is csak a pozitív alapon álló protestánsok számára van nyitva. Ezeket félti Thezarovics, „ne hogy elvégre éppen mindnyájára a deismus siralmas dögje, mirigyé elragadjon.“

Hivatlanul és kéretlenül hozzá fog a klérus a „mentéshez,“ a lélekhalászathoz, amelynek a reakciós Ferenc császár uralma ugyancsak kedvezett.

A magasabb egyházi méltóságokra törekvő papok számára a legjobb ajánlólevél az áttértettek nagy száma volt. Maga a primás 992 lelket vitt át az „egyedül üdvözítő“ egyházba s ezt tudatta a „flagellum hereticorum“ elnevezést régen kiérdemelt helytartótanácsal.

Báthori Gábor pesti ref. lelkész hűséges őrállója volt egyházának. Szószékre vitte a lélekhalászati ügyét és az egyedül üdvözítő egyház kérdését.

Felelet volt ez egyrészt az uniós hangokra, másrészt a római egyház csalhatatlanságára vonatkozó tanításra, amelyet ekkor még dogmává ugyan nem tettek, de már széltében-hosszában hirdették.

Báthori beszéde nemcsak pesti híveinek szólott. Több volt ez, mint egy alkalmi prédikáció. Az egész országnak szólott ez. Szilassy József udv. tanácsos és septemvir megértette ezt és kinyomatta saját költségen a két be-

szédet.* Megértették ebből a prot.-ok felfogását: a vallási unió nem is olyan szükséges, mint sokan állítják. A szeretetben egyesüljünk — ez a végső szava.

A rozsnyói püspök Eszterházy László gróf feljelen- tette Báthorit, mint a r. kath. vallást sértő és a közbékét zavaró beszédek íróját.

Orgel pestt theol. tanár, egyházi cenzor, olyan véle- ményt adott, hogy a prédikáció újra való kinyomatását megtiltották. A helytartótanács döntése előtt közben járt Báthori érdekében Szatmáry József gróf Széchen Antalnál. „A gróf óhajtotta volna, hogy ezen tárgyat egészen el- mellőztük vrina — írja Szatmáry — a legnagyobb tole- rancia lett volna — úgymond, a tolerancia mellett sem- mit sem irni.“ A helytartótanács végül is felmentette Báthorit. A vidéken azonban az a hír terjedt el, hogy a primas elfogatta és börtönbe záratta, más verzió szerint csak följelentette a policiának, hogy carbonárius, a har- madik hír az volt, hogy citálva van.

Az öreg 64 esztendő Sárközy István felcsattan és azt írja: Akár egyik, akár másik hír legyen csak kisebb is igaz, szükségesnek tartom belőle communis causat csinálnunk és Báthoriba hitvallásunkat oltalmaznunk s a Be- lial fiai rettegését semmibe hajtannunk. Én egy igaz evangelius-református és emberséges embernek tartom magamat s annak ismer a pápistaság is. Ha pedig valaki contra propriam convictionem vagy contra communem opinionem ellenkezőt találna mondani felőlem, nemcsak egy szál író tollra, de kardra is kész vagyok az kihívni. Égek szent vallásunk tisztasága kimutattatásáért!.*

Az öreg Sárközynek jobb szeme volt, mint sok fiatal papnak, akik komolyan vették a római egyház uniós szán- dékát.

* Az evangyéliomi ker. Tolerancia. Két prédikációban előadva, melyek közül az elsőben az mutattatik meg, hogy a keresztyének- nek vallás dolgában egy értelemre jutások lehetetlen. A másodikban, hogy a vallások közt levő különbségek ellentállván, a hazafiak tsen- desen és boldogul élhetnek együtt. Pesten, Petrácza Trattner I. T. betűivel 1822. 40. 1.

** Sp. Füz. V. 625, I.

Kétségkívül több szeretet lakozott a szelíd Guzmics Izidor pannonhalmi bencés szerzetesben, mint a harcos klerikálizmus olyan képviselőiben, mint Eszterházy László gróf, de a lélek, a szellem ugyanaz volt mindakettőben. Guzmics sima modorban fordul Báthorihoz* s felel a tolerancia beszédekre. „Kedves Barátom! Mi vélekedésünkre nézve épen ellenpontban állunk egymással; te a vallásbeli egyesülést lehetetlennek, én lehetségesnek, te haszontalannak, én igen hasznosnak lenni vélem. Te csak szentetbeli egyesülést ajánlsz én a hitbelit is óhajtom.“ Ilyen szelíd megnyerő modorban kezdi a levelét Quzmics, de azután a lényegre vonatkozólag egy lépéssel sem megy tovább, mint a tridenti zsinat.

Magát ugyan szabadszellemű theológusnak tartotta s ennek igazolására megemlítette azt, hogy nem hitte sőt ellene volt annak az ágostoni tannak, amit egyik pap bátyja is erősen hitt, hogy a kereszteleetlenül elhalt kisgyermek, valamint a pogányok, eretnekek kivétel nélkül, irgalom nélkül elkárhoznak.**

Mit gondol ez a „liberális kath. theológus“ az unióról? „Igazságos, hogy midőn a katolikusoknak és az ellenfelakezeteknek egyezségekről van szó, ezek térjenek inkább azokhoz, mint azok ezekhez. Tudniillik, hogy a többi felekezeteknek a kath. anyaszentegyházba való térések nem annyira új megtérés, mint visszatérés az elhagyott anyaszentegyházhoz.“ A katolikus egyház tanítását a tradícióról s ezzel kapcsolatban az celesia docens-ről igazán nagyon szellemesen és ügyesen állítja szembe a prot. felfogással.

Jézus nem az írást rendelte reliigiójának forrásául, nem mondta: Scribite, hanem praedicate! Nem a szentírás a norma, mert igaz az, amit Verenfels mondott (in edit. Bibi. Basil.) Hic liber est, in quo quaerit sua dogmata quisQue, invenit pariter dogmata quisque sua; hanem a

* A keresztyéneknek vallásbeli egyesülésekről írt levelek az evang. ker. tolerantiának védelmezőjéhez. Pesten. Petrócai Trattner I. T. betűivel és költségével. 1822. 98. 1. Nm. Potem. 3900.

** Guzmics i. m. 41. l.

tanító egyház, mely különös ígérését bírja Krisztusnak: ime én ti veletek vagyok minden napon a világ végezetéig. Azok a milliók, akik éhez a tanító egyházhoz ragaszkodnak, egyezségben vannak, akik az írást tartják csupán normának, szétszakadoztak. Olyan problémát érintett itt Quzmics, amit megoldani mindezideig nem sikerült. Meg van a r. kath. meg van a prot. tanításnak az erős és gyenge, a védhető és sebezhető pontja. Az unió kérdésénél végtelen nagy fontosságú ez a probléma.

A római egyházban megvan a *tanegység*, mert kizárták a másként gondolkodókat, meg van a *tanegység*, de fejlődés lehetetlen. A prot. egyházban van szabadvizsgálódás, van fejlődés, sokszor visszafejlődés, de nincs egység, nincs fegyelem a hitvallásokat illetően. Ha van fegyelem, olyan belső ellenmondásra jutunk, mint nem régen a spruchcollegium Iatho és Traub ügyében. Végtelen fontos, milyen szemmel nézzük a dolgot. Nem tudunk ítéletet mondani az unió történetében szereplő Pap István ügyében, ha határozott álláspontot nem foglalunk el. Erezzük s megvalljuk, hogy bizonyos belső ellenmondást látunk a prot. szabadság és fegyelem kérdésében, de a gyakorlatról lévén szó, az egyházat fegyelem, hitvallás nélkül elképzelni nem tudjuk. Aki önként aláírja a hitvallást, arra nézve, az addig, amíg tagja akar lenni a közösségnek, kötelező. Ha véleménye ellentétbe kerül, becsületbeli kötelessége abból kilépni, ezt az önfegyelmet gyakorolni s a gyülekezeti fegyelem következményeit megelőzni.

Guzmics a r. kath. tanításhoz híven a tanban semmi engedelményre nem hajlandó, még az unió érdekében sem. noha azt a haza, a nemzet érdekében szükségesnek véli. „Egy király, egy törvény, egy hit“ felfogás alapján tudja csak boldognak elképzelni a magyar nemzetet.

Miben engedhet mégis a római egyház? Valamit a fenytékben és külső szertartásokban. Nem hiszem, hogy Guzmics eredményt várt az unió tekintetében. Mégis a könyve végén 12 sorban egy, az „egyesülést segítő projectumot“ terjeszt elő, amelyről egyébként maga meg-

mondja, hogy nem sajátja, hanem egy külföldi protestánsé volt.

„Állítsanak annyi kathedrát, ahányféle a ker. vallás, ennek mindenikében különösen adassanak elő azok a hit-beli ágazatok, melyekben különböznek egymástól oly céllal, hogy mennél inkább lehet, közelítsünk egymáshoz.

Azt nem kell mondanom — írja Guzmics — hogy ennek az intézetnek tanítói, a nyílteszű és szívű férfiak, hallgatói pedig a népnek és ifjúságnak jövőendő oktatói lehetnek egyedül.“

Ez volt az egész nagy engedmény! Ennek ujjongtak annyira.

Báthori tisztán látott. Tudta jól, hogy mit lehet várni az „egyedül üdvözítő“ egyháztól. Prédikációját kiadja, s az igazi szabadelvűségnek megfelelően végső következtetésül kimondja: isten országát, az üdvözítő ecclesiát ne szorítsuk se Rómához, se Genevához vagy Augsburg-hoz, nem neked kell az üdvözítő ecclesiában lenned, hanem annak te benned.

Megtámadja Bátorit ezen prédikációjáért Ágoston János,** s a prédikációt „a világot özönvíz módjára elárasztott racionalizmus fajzattjá“-nak tekinti. Báthori Csel. X:34, 35. vers alapján írta meg beszédét. Ágoston azt állítja, Báthori elcsavarta a textust s azt magyarázta ki belőle, hogy a kegyesség üdvözíti a világ összes embe-reit. Péter és Cornelius esetéből is csak az tűnik ki, hogy nemcsak a zsidóknak, hanem az egész világ népeinek szabad, sőt apostoli kötelesség az evang. hirdetése, Exegetikailag kétségkívül Ágostonnal van igaza. Bátorit többet magyarázott ki, illetőleg bele, mint amennyi tényleg volt a textusban. Egyebekben Ágoston az ismert r. kath. ideológia szerint vitatkozik s a római egyházban látja az egyedül üdvözítő ecclesiát.

Guzmicsnak aránylag szelídhangú irata — nem

* Lehet-e, van-e egyedül üdvözítő ekklesia, ha lehet s ha van, melyik az? Pesten, Petróczai Trattner I. T. betűvel. 1828. 26. 1.

** Vizsgálata azon prédikációnak: Lehet-e, van-e egyedül üdvözítő ekklezsia, Pesten. Eggenberger költségén 1822, Nm. Polem. 268. 1.

mondám, hogy tévedésbe ejtette, — hanem alkalmat adott a vámosi ref. lelkésznek a tüzes, ifjú Pap Istvánnak arra, hogy véleményét, nézeteit kifejthesse az unióról, vagyis inkább az ő sajátos gondolatai szerint felépítendő egyházzal. Bátorinak és Guzmicsnak az iratai adták az indítást Pap Istvánnak, hogy a közönség elé lépjen könyvvel: A vallási egyesülés ideája és ezen idea realizáltatásának eszközeiről. Meg kell keresnünk a magyarázatot Pap István lelki berendezéséhez.

A magyar ref.-ok a XVIII. sz. végéig és a XIX. század elején nagy többségükben ragaszkodtak még konfeszziójukhoz, Tiszántúl 1799-ben Sass János diószegi lelkészt, 1821-ben Országh Pál szatmáregyházmegyei tanítót a helvét hitvallástól való eltérés miatt felfüggesztették. Az ilyen esetek azonban még inkább gyűlöltté tettek a rideg confessionálizmust s szaporították a racionalisták táborát, akik megvetették a seolasztikus, dogmagyártó és magyarázó theológus kortársakat csakúgy, mint a régieket.

Német minta után indultak a magyar theológusok is. Már említettem, hogy a XVIII. sz. közepén új theológiai irány hódít Németország egyházi életében. A legkimagaslóbb theológus Semler vezetése alatt a többség a legnagyobb kicsinyléssel tekintett dogmatikai múltjára. A prot. theológia beleesett ugyanabba a hibába, amibe a középkor folyamán a r. kath. Megmerevedett, megcsontosodott. Az orthodoxia scolastikus theológizálást engedett meg csupán. A szimbolikus könyvek csaknem egyenlő tekintélyben részesültek a szentírással. A Spener és Francke egészséges pietizmusa utódaikban szánalmasan elkorcsosult. Semlerék ellenzékelt az élettelen orthodoxia, mint az elfajult pietizmussal szemben. Semlerék koruk tudományos műveltségéhez akarták emelni a prot. theológiát. Amnion azt tűzte ki célul: a protestantizmust világvallássá kell átalakítani. A tiszta szel-

* Szeremley Sámuel: Valláserkölcsei és társadalmi élet Magyarországon 1848-óta. 67. 1.

lem vallásává akarták tenni. Egészen természetes, hogy ezen az állásponton az unió nem kizárt dolog, a ref. és ev. választanak, sőt a r. kath.-ok is ezen az. állásponton nem lehetnek akadályai az uniónak, amennyiben mindegyiket lekicsinyelték» mindegyiket meg akarták változtatni.

A theológusok egy része a mindenkori uralkodó filozófia befolyása- alatt állott, a másik része Schleiermacherrel az élén fel akarta szabadítani a theológiát lealacsonyító helyzetéből *ancilla philosophiae* szerepéből. Föllép azután Kant és filozófiájával elhatározó befolyást gyakorol a theológiára. A reá támaszkodó theológusok az új racionalizmusnak lesznek apostolaivá. Magyarországon az első kantianus: Márton István volt, az ő szelleme és a sokoldalú, szintén európai tudományosság színvonalán álló Tóth Ferencnek a szelleme ütötte rá a pecsétet a pápai theológiára. Pap István fiatal, bár képzett, de kiforratlan egyén volt. Kantianus s ideális racionalista theológus volt, aki az erkölcsöt tartotta az első rendű tényezőnek az ember életében. Nem tudott a dogmának semmi komoly értéket tulajdonítani. Abból a szempontból tekinteti a vallásban mindent, amelyből Wegscheider tekintette és értékelte pl. a *communiatio idiomatum* dogmáját: Mint-hogy ezen egész tan, mely a theológusok által per tot discrimina rerum] felállított, az *erkölcsiségre* legkisebb befolyással sincs, s mivel az értelemnek ellentmond, Krisztus példájának erejét csökkenti.

Mi meglegszünk azzal, hogy Krisztust, aki magasztos mesterünk és példányképünk, követjük“

Pap István, Kant teoriáját nagy tiszteletben tartotta. Egyébként a hitbeli uniót lehetetlennek tartotta, de ceremóniákban, egyház-fegyelemben egységet kívánt egy egyház keretében. Iránya romanizáló is volt kétségtelen s nem csupán racionalista. Hitfelei az előbbi irány miatt zúdultak fel s követeltek vizsgálatot. „Szégyenére a kornak — írja Liszkay József* bejárta ez az ügy az

* Liszkay: Nagy papok életrajza. Tóth Ferenc.

egyházmegye, superintendence sőt még a helytartótanács fórumait is. A dunántúli ref. egyházkerület Márton István és Sebestyén István theol. tanároknak adta ki cáfolat végett.“

A közgyűlésen a cáfolatokat felolvasták. Ingerült megjegyzések hallatszottak. Tóth Ferenc kiemelte azt, hogy szerzője tudományos szempontból írta, s mindig a szeretet és műveltség hangján szólott. Liszkay így jellemzi a gyűlést: „Az ingerült bírák ajkain felhangzott az anathema s hivatal vesztés kárhozatos szava, míg végre Tóth Ferenc és társai érvelése folytán a bírák szigora enyhült, az odium theologicum csillapult s a nagyszerűnek hirdetett büntetés egyszerű elnöki figyelmeztetéssé szelídült.“**

A figyelmeztetés azonban használt. Pap István visszavonult, erről a tárgyról többé nem írt. Jóraivaló öreg esperes lett belőle, teológiai felfogása az ideális racionalizmus maradt meleg természet-szeretettel.

Pap István esetéhez Filó Lajos a következő megjegyzést fűzte:*** „Meglehet, az egyházkerületnek eljárását sokan első tekintetre keménynek ítélik, holott pedig az ügynök kissé figyelmesebb megtekintése mellett azt annak nevezni nem lehet. Az egyházkerületnek ugyanis nemcsak az erkölcsökre, hanem a tudományra is kötelessége lévén felügyelnie, miután az Idea szerzőbe jól vagy rosszul, most azt ne nézzük, csakugyan saját egyházi felekezete ellen fordítá tüzelését, kötelessége vala a dolgot tudományos férfiak által közelebbről megvizsgáltatni és a konstatírozott tévedés felismerése után az Idea szerzőjének hallgatást parancsolni. Az Idea szerzője nem volt kötjles hallgatni. Ha nézeteinek benső igazságáról ellenállhatatlanul meg vala győződve, nemcsak lehetett, de kellett volna is szólania. Igaz, hogy hasonló szellemű s irányú felszólalása által tán hivatalos állását is kockáztatta volna, mert hiszen az egyházfelekezettől oly önmegtágadást méltányosan mégis csak nem lehet kívánni,

* Filó: i. m.

** Liszkay: i. ni.

*** Sp. Füz. 1860. évi. Filó: Unió-vitály.

hogy azt is, ki vele nyíltan szembeszállana, hivatalnoka gyanánt megszívlelje. Tán szigorúnak látszik nézetünk, de e tárgyban szelídebb formulázással szólni ugyan igen, de kevesebbet mondani az igazság sérelme nélkül alig lehetne.“ Íme, Liszkálnál és Filónál a prot. liberalizmus és fegyelem problémája. Nagyon fontos az, melyiknek {elfogásában osztozik az ember, még az unió történetének megírásánál is. A negyvenes években felmerül az unióval kapcsolatban a hitvallások kérdése. Van vélemény, amely szerint az uniált egyházak a biblián kívül mást hítszabályozóul ne fogadjanak el. Ezen az alapon azonban az unióban bennmaradhatnak az unitárius felfogásúak, theista alapon álló szabad protestánsok, s beléphetnek r. kath.-ok, baptisták egészen nyugodt lélekkel, mert hiszen igaz Vernefels mondása a bibliáról, amit idézett Guzmics is.

Németországban Röhr még olyan hitvallást is tudott fogalmazni a biblia alapján, amely a különböző pártállású egyházakat egyesítette volna. Ezt ugyan akármelyik zsidó vagy mohamedán is aláírhatta volna,

Ilyen szétfolyó liberalizmus és általános szeretet vezetett Szikszay Benjámint makói lelkészt könyve* megírására, amelyben az uniót a közeljövőben megvalósulhatónak, sőt már a jelenben megvalósultnak tartotta. A ker. vallás lelkére tartozó főbb dolgokban úgyis egyek a r. kath. és prot. keresztyének — tehát úgy is tekinthetnek, mint egyesült vallásfelekezetek.

Párbeszéd formában egy prot. és egy r. kath. hívő ajkára adja a kérdéseket és feleleteket s ilyen módon mutatja meg, hogy a különbség nem lényeges. Valamikor más hangnemből zengett a dialóg a két fél között! „Most a szeretet fog szót adni szánkba s a kölcsönös bizodalom fogja lelkesíteni azokat.“ Megindul a naiv beszélgetés. A keresztyénést — mondja a protestáns — én olyan közepdolognak tartom, amelyet mind cselekedni, mind elmulasztani vétek nélkül lehet. Pápista, lutheránus, kálvinista,

* Szikszay Benjamin: Rom. kath. és prot. keresztyének között fennálló unió, 1824. N. m. Hung-e, 2083 v.

mind csak nevek. A pápa keresztyén volt, Luther is, Kálvin is az volt. Hagyja el mindegyik fél a pópista, lutheránus, kálvinista nevet, használják a katolikus nevet közösen. Ez eddig szép dolog — örülnek is a papiroson szereplő egyének, hogy nekik egy hitük, egy vallásuk van. Ami már a komolyabb részét illeti a dolognak, ott olyanokat állít Szikszay, amelyre Filónak méltán az a megjegyzése, hogy az exegesist kigúnyoló s a tudomány komoly férfiai előtt méltán neveléséges alakban feltűnő módon járt el a *szerepetet meghonosítani akaró* férfiú.

Guzmics „szelíd lelke, bölcs mérséklete“, ahogy ő jellemzi Guzmics eljárását — nagyon megzavarta Szikszayt. A tanító egyházra vonatkozó szellemes megjegyzés annyira megnyerte őt, hogy protestánsát megbarátkoztatja azzal a gondolattal, hogy a hagyomány dolgában sincs különbség az ő egyházának tanítása és a r. kath. tanítás között: „Hiszen a jezsuita atyák, a dominikánusok, Belkrmin, Canisius is a biblián próbálták ki a hagyományokat! Ezt kell tenniök a protestánsoknak is.“⁴

A liturgia, mise, papnőtlenség stb. nem apostoli eredetű, de megengedett dolgok, lehetnek hasznosak, épületesek. Sokkal jobban elítéli a prot. teológusok harcát, akiket nem a legjobb lélek vezetett.

A szentek tisztelete azonos, a segítségül hívásnál a r. kath. egyház megengedi híveinek, hogy ha tetszik, elhagyhatják, a prot. egyház megparancsolja, hogy elhagyják.

A szakramentumoknál is csak képzelt és nem valóságos különbség van. Elfogadhatjuk voltaképen mind a hetet.

A purgatórium? Az én purgatóriumom a Jézus vére — mondja igen szépen a protestáns. — Nekem más is van azonkívül — feleli a katolikus. A fő az, hogy megtisztuljunk — ez a konklúzió.

Az ilyenfajta írások prot. részről gondolkodóba ejtették a r. katolikusokat. Nem remélték, hogy ilyen *eredményel* jár egy-két röpirat és rövid füzet kibocsátása. Guzmicsot biztatták a főpapok a munka folytatá-

sara. Ő látszott legalkalmasabbnak erre a missziói munkára, ő volt a legrokonszenvesebb a prot.-ok előtt, az ő könyvére reflektáltak a prot. unióbarátok. Pap István és Szikszay Benjámín könyveire egyszerre felel egy munkában* igen okosan, tudományos theologiai képzettséggel, természetesen r. kath. állásponton. Világosan kimutatja Pap István tervében az ellenmondást: „A XVI. sz. reformáció közfalat vont, az unió célja a közfalat lerontani. Nem a cerimoniák, hanem a tanítás különbsége miatt *lön* a *szomorú* szakadás. Magok a *reformátorok* a Római Anyaszentegyházat kiáltozták nem cerimoniájában, hanem tanításában megromlottak . . .“ Filozófiai alapon bizonyítja be azt, amit egy közönséges hasonlaltal így érzékit meg: Mit használ megegyeznünk a cégérben, ha abban egyezni nem akarunk, mit jelentsen a cégér?

A cerimóniák sem közömbös dolgok, hanem a gyülekezet együttes hitének, véleményének hordozói, kifejezői. Mit kezdene a szentképpel az, aki a szenteket nem tiszteli.

Semmi kivetni valót nem találunk Guzmics megállapításaiban ma sem. Azt állítjuk mi is pl. a most említett kérdésre vonatkozólag, de a prot. hitelvek alapján. Nem kezdhet a prot. ember semmit a szentképpel, mert a szenteket r. kath. értelemben nem tiszteli. Szikszay érveit játszva semmisíti meg Guzmics a szó betűszerinti értelmében. Nem veszi komolyan, csodálkozik, hogy álmodik, átaludván 3 századot.

Pap István: Ideája másokat is írásra ösztönzött. Kovács Mátyás, a későbbi erdélyi r. kath. püspök ad ki egy értekezést** az unió ügyében. Jellemző nagyon, hogy örül azon, hogy az Idea szerzője saját egyházának konfesszióját és szimbolikus könyvest elveti. Ez természetes,

* A vallási egyesülés ideájának és a rom. kath.-ok és protestáns keresztények között fennálló uniónak vizsgálatása Guzmics Izidor által. N. m. Polem. 3905.

** Kovács Mátyás: Barátságos értekezés a vallási egyesülés ideájának szerzőjével. Pesten. Trattner I. T. betűivel. 1823. 96. 1. N. m. Th. m. 1531. I.

mert már a protestánsok nem tartják azokat igaznak, de a katolikusoktól hasonló eljárást nem kívánhatnak, mert azok meg vannak győződve tanaik helyes és igaz voltáról; s mivel az unió nemcsak a szertartásokban, hanem a hit tárgyában is szükséges, az unió protestáns hívei legyenek katolikusokká.

Cseh László-tolnamegyei alispán először magánlevélben, majd nyílt levélben* fordult Pap Istvánhoz. Nem akar beleegyezni a teológiai vitába, mint laikus nem igen ért hozzá, de kívánja az uniót, úgy gondolja, hogy a szertartásokban engedhetne a kath. egyház, de a hit dolgában nem. Az unió kezdőpontja azzal lehetne, ha a prot.-ok elfogadnák az oltári szentséget, A magánlevélben megígérte a rei papnak, hogy imádkozik veszélyben forgó lelkéért, a nyílt levélben pedig a Tiszteletes és Tudós ref. prédikátort, Veszprémbe vagy Pannonhalmára utasította, ahol jobban fel tudják világosítani a hit dolgairól, őszintén írt az öreg nemes, sodalis marianus volt.

Hazafiasságot és nemzetiséget emleget egy másik irat is,** és morális és politikai haszonról beszél, amely az unió nyomán fakad, A magyar nemesi osztály érdeklődését, figyelmét akarta felkelteni azzal az érveléssel, hogy a római egyház konstitucionális egyház, mely alkotmányunkkal egyszerre látott világot a magyar égen, A reformáció szerencsétlen, boldogtalan relígiói szakadás volt, most kellene megszüntetni. A protestánsok közül csak a kijelentést elfogadó hívőket hívja a kath. vallásba, amelyet nemzeti relígióknak nevez. Komolyan vették már a prot.-ok közül is többen az unióra való hívogatást.

* A vallási egyesülés ideájának írójához, mint T. T. református prédikátorhoz és magyar hazafihoz barátságos indulattal második levél. Írta egy katolikus nemes magyar hazafi, Pesten. Eggenberger. 1823. 15. 1.

** Megbővítettett mágnés, vagyis kifejtése azon tiszta igazságoknak, melyek indító okul szolgálhatnak minden ker. felekezetben!! magyaroknak arra, hogy az igaz nemzeti római keresztény katolikus relígióban, anyaszentegyházban egyesüljenek a boldogságra. Írta; Ágoston János philos, doctor, s a magyar kir. Universitásnak tagja. N. m. Potem. 2680.

Guzmicsot nagyra becsülték, jó szándékát kétségbe nem vonták s ha az uniót a római egyházzal egyelőre lehetőknek nem is tartották, azt remélték, hogy a közeledés által a felekezeti gyűlölködés enyhül.

Meglepő éleslátással és határozott kálvinista hittel válaszol Guzmicsnak Idős Péli Nagy András táblabíró, a helvét hitvallást tartó barsi szent ékklézsiák kurátora.* Szerinte nem egyes emberek rokon- vagy ellenszenvén fordul meg az unió ügye, hanem a római egyház sarkalatos dogmáin. Ilyen pl. az, hogy a protestánsokat nem tartják a Szent Isten anyaszentegyháza tagjainak. Az oltári szentség nevét az unió kedvéért a prot. is elfogadhatja, de azt hangsúlyoznia kell, hogy benne a Krisztus tjestét és vérét minden elégtévő érdemeivel lelkiképen vesszük. Elfogadja Szent Ágoston meghatározását:: Sacramentum est Signum visibile invisibilis Dei gratiae.

Guzmics iratai buzdították fellépésre a volt sárospataki teológust, a konvertita Balogh Pétert is,** aki fiatalon is jobban ismerte volt egyházának s hitsorsosainak lelkivilágát, mint sok idősebb protestáns. Németországon elborította a prot. egyházat az indifferentizmus, de így van-e ez vájjon nálunk? A falusi ref. papok sokat emlegetik a párisi véres lakodalmat s ha indifferentnek látszanak is, mihelyt az unió gyakorlati megvalósítására kerülne a sor, fanatizmussal harcolnának karakterekkel összenőtt religiójuk mellett, s csatlakoznának hozzájuk barompásztorok, szántóvetők, sőt még a cinikus filozófusok is.

Lenne martírja »az unióknak bizonyára, de ez csak az ügy előbbrevitelét szolgálná. Hadd egyesüljenek egyelőre a prot.-ok egymással, a ref.-ok vigyék be templomaikba az oltárt, orgonát, képeket s vegyék térdelve az úrvacsorát, azután lassanként megbarátkozhatnak főleg a papok a transsubstantiációval és a pápa jurisdictiójával.

* Egy szó a vallási egyesülést óhajtókhoz. Idősb. Péli Nagy András által. 1824. N. m. Polem. 4686.

** Reggeli gondolatok a ker. vallások egyesülhetésekről. Egy ifjú hazafi, N. an. Pol. 2835,

Az unió-vitához nemcsak a theológusok, hanem az írák és bölcsészek is hozzászóltak. Az Élet- és Litteratúra folyóiratban a ref. Kölcsey Ferenc siet barátjának és íróársának, Guzmicsnak a segítségére Cselkövy álneven.* Hit, remény, szeretet a címe dolgozatának. Kölcsey az eszmék és események elvont világában élt. A romanticizmus jellemvonása volt az, hogy érdeklődésének és lelkesedésének fő tárgyát a középkor hite, egységes világnézete, amelyet a római egyház képviselt, képezte, így értjük meg Kölcsey nyilatkozatát: „Az egyféle istentisztelet a honszeretetnek erős köteléke volt. A rómaiszké hatalma nem a szabadságnak sírja, hanem inkább az az ellensúly vala, mely a fejedelmi és nemességi despotizmusnak ellene dolgozott s a népek alsó rendét felemelte. Szüksége volt-e az emberiségnek azon pusztító revolúcióra (értsd: reformációra), mely Európa kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette?“

Kölcseyt elfogult iránya ilyen kifejezésre ragadta! Voltaképen ő Kazinczy iskolájának: a német-görög iklaszcizmusnak a híve, de már a romantikus irány hatását is erősen érezzük rajta. A romái, egyház romlottságát ő uem látta, hiszen a római egyházban éltek Petrarka és mások, akik mit meg nem tettek a görög és deák irodalomért? Mit meg nem tett maga X. Leó?! „Honnan ez a világosodás? A katholicizmus kebeléből! Honnan a reformáció? A katholicizmus felvilágosodásából!“

Ilyen nyilatkozatra sietve válaszol Guzmicsr: „Mint lepel te meg engem édes barátom, a hierarkhiáról adott gondolataiddal, mennyire kedves nekem ez a te igazságszereteted.“ Valóságos heroizmusnak tartja, hogy ki merte nyilvánítani a pápaságról alkotott kedvező véleményét. A reformációt Guzmics kétségtelenül másként tekintette, mint a legöbbs polemizáló hitsorsosa. Római ktath. állásponton, de bizonyos történelem-bölcseleti magaslaton szemléli a reformáció hatását a római kath. egyházra. Amennyit ártott külsőleg, annyit használt belsőleg, meg-

* Élet és Litterature 1827. II. k. 23.

** Élet és Litteratura. 1827. ti. k. 218. 1.

kevesbbítette a számot, de kifejtette az erőt. A jelenben még inkább nincs semmi létjogosultsága a protestantizmusnak, mert már ott tart a reformata vallás, hogy a racionalizmusban talált menedéket, ami már nsem vallás, hanem csupa filozofizmus. Feladta a prot, theológia egyenként minden erősségéi, egyik sáncból a másikba volt kénytelen visszavonulni. Nincs más megoldás, mint a római egyházba való visszatérés.

Úgy látja Guzmics, hogy hazánk csendesen világo-sodik, s ha Kölcsey szelleme lebegi azt által, egy hit kapcsolja össze, egy remény élteti, egy szeretet ragadja fiait a nagynak, a jónak, saz igaznak ölelésére.

Szontág Gusztáv Guzmics áradozását, Kölcsey romantikus fejtegetéseit ellensúlyozza dolgozatában.* Kölcsey nem felelt, Guzmics válaszolt egy érzelgős anti-kritikában.**

Az unió-törekvés — ha lehet igazán annak nevezni az egyoldalú r. kath. hívogatást s egy számot nem tevő prot. töredék naiv tervezgetését, — a r. kath. és prot.-ok között ellanyhult.

1841-ben a protestáns unió-törekvések virágkorában egy-két hang hallatszik a protestáns és r. kath. unió mellett is, de az ismert r. kath. álláspontról. Körmöczy Imre*** (Kalocsán az egyházjog tanára) egy hit, egy király, egy egyház Jelszavát újítja fel és univerzális unióra hívja a protestánsokat. Nagy nehézséget prot. részről nem iát, hiszen nem skötí az ágostai és helvét hitvallású evangélikusokat semmi dogma, hitcikkeik nem változtathatatlanok. Várta a visszhangot. Meg is érkezett az.**** „Visszhang Körmöczy Imre úr reuniójára“ címen fesexü János nyárádi ref. lelkésztől. Igen ügyes, tartalmaz feleletben rá mutatott arra, hogy a reformátusok visszamentek már az igazi kath. egyház kellős közepébe az által, hogy félre tették az útból az emberi találmányokat. „Jöjjenek ide a

* Élet és Litterature IV. k. 22. r. 95—125. 1.

** Élet és Litt. IV. k. 22. r. 126—135. 1.

*** Századunk 1841. 88. sz.

**** Századunk. 1841. 94. sz.

római kath.-ok!“ E visszhangra azután az igazi hangján felel az ellenfél:* A protestánsok nemcsak hogy az igazi kath. egyház kellős közepében nincsenek, hanem: azon kívül is igen távol állanak.

A r. kath. és prot. unió a magyar nemzeti eszme legmagasabb csapongásának idején, 1849-ben újra jelentkezik. Fantasztikus terv volt, megvalósulásra és állandóságra belső és külső okok miatt nem számíthatott. 1849-ben a Habsburg-ház detronizációja után a magyar köztársaság felhívására a ceglédi „zsinaton“ Bobory r. kath. pap elnöklete alatt tanácskoztak egy „magyar egyház:“ szervezésén, magyar egyházi unió létrehozatalán. „A hazai magyar egyház“ a következő elveken épült volna fel: 1. A pápa egyházi főnökségét elismerik. A magyar egyház feje az esztergomi hercegprímás. 2. Az istentisztelet nyelvül a magyart fogadják el egész Magyarországon és a társországokban. 3. A papok nőülése megengedtetik. A coelibatus a kanonokokra és püspökökre kötelező. 4. A fülbegyónást eltörlik. 5. Az egyházi vagyon közös lesz. 6. öt szakramentumot ismernek el: Kereszttség, Úrvacsora, Házasság, Utolsó kenet, Konfirmáció. A ceglédi zsinat prot. és kath. tagjai egyér telemmel elfogadták ezt.** Igazi jövője ennek a pillanatnyi nem is hivatalos megengedésnek természetesen nem volt.

A római egyház nem mondott le az unió gondolatáról, az egy akol és egy pásztor bibliai gondolatát az ő javára magyarázza. A vérmesebb reményűek a prot.-ok meg és áttérését várják a római egyházba s némi külső engedményekre hajlandók volnának, épen úgy, mint a g. kath. egyház híveivel szemben, szóval Guzmics felfogása amikor is fedte és ma is fedi a hivatalos egyházi felfogást. Érdekes a történelmi tanulmányokkal foglalkozó r. kath. író, dr. Scharpff nézete:*** Mindaddig, míg a

* Századunk. 1841. 101. sz.

** Die Märtyrer Kirche der ev. luth, slovaken. Joh. Borbis. Erlangen. 1863. 115. l.

*** Dr. Scharpff A. Tanulmányok a legújabb egyháztört. felett. Magyarra ford, Zoványi.

protestantizmusban tiszteletreméltó erők ölelik át és védik az örök és megtestesült Istennek fiában való hitet, mindedig remélhető, nem ugyan, mint némely zelóták gondolják, hogy eljő a nap, midőn a protestantizmus az ő ajtó jókra jó segélyért kopogtatni, s előttük le fog borulni és nagylelkűségükért könyörögni, hanem igenis úgy, hogy legjobb elemei az emberek által alkotott egyház semmisségének belátásából következtetést fognak vonni az istenembertől alapított egyház származása, lényege és szervezetére s ekkor a kath.-oknak kezet fognak nyújtani, íme az egy akol — egy pásztor r. kath. színezetű utópiája!

A prot. uniótörekvések történetében új fejezet kezdődik a XIX. századdal. A magyar prot. egyházi életre a németországi viszonyok voltak döntő hatással, azért röviden az ottani uniótörekvéseket kell megemlítenem.

A napóleoni háborúk után hatalmas vallási és nemzeti ébredés korát élte Németország. Poroszország vezérszerepre jutott nemcsak politikai téren, hanem az egyházi élet terén is. Innét indul ki az unió mozgalom is. A reformáció háromezázados évfordulójára elkészítette III. Frigyes Vilmos porosz király, a poroszországi két evang. egyház számára a zsinati rendszer tervét, valamint az új liturgiát is. A jubileum alkalmából megjelent a királyi felhívás az unióra. Ünnepelesen végbe is ment 1817. okt. 31-én Berlinben, amikor a király is családjával ref. és evang. hívekkel közösen felvette az urvacsorát. Nem nijent simán maga az előkészület sem, támadták az új egyházszervezetet, valamint a közös liturgiát is. A kor legkiválóbb teológusa Schleiermacher is ellene fordult, de csak jogi szempontból, magát az uniót helyeste és védelmezte. Az orthodox lutheránusok szjenedélyesen támadták teológiai szempontból az uniót. Claus Harms Kielben ugyancsak a reformáció ünnepén okt. 31-én Luther példájára 95 tételt adott ki, amelyekben az uniót támadta és az antikrisztusi szellem szülöttének nevezte.

A porosz példa követésére felhívta III. Frigyes Vilmos a többi német állam prot. egyházait is. A felhívás

visszhangot kelteit és létre is jött az unió elég változatos formában.

A reformáció háromszázados évfordulóján hazánkban is megemlékeznek a németországi unióról. A miskolci ref. lelkész Szatmári József nyomtatásban is megjelent jubileumi beszédében az Isten kegyelmét magasztalta, amely azzal tette nevezetessé a reformáció harmadik századának végét, hogy az ágostai is helvéciai vallástételek között való különbséget eltörölte Németországban; azon óhajtással fejezte be beszédét, hogy a negyedik század végével ez a különbség mindenütt ismeretlen legyen. Unióról szól a racionalista Major József* sátoralja-újhelyi ref. lelkész is, magasztalja a porosz és nassauai példát és követésére hívja fel hallgatóit.

„Az alkalmi szónoklatokon kívül is megnyilvánult az unióra való törekvés.

Báthori Gábor, aki a r. katolikusokkal való uniót lehetetlennek és szükségtelennek tartotta, a prot. uniótól nem idegenkedett. Midőn 1820-ban K. Ferenc meglátogatta Budát s a prot. egyházkerületek küldöttségének tisztelegését fogadta, Báthori Gábor a két prot. egyház unióját is felemlítette és előleges jóváhagyását kérte a felségtől. I. Ferenc figyelmeztette őket, hogy az ország vallásügyi törvényei akadályait képezhetik ennek.

A protestánsok egyébként I. Ferenc uralkodása alatt sok sérelmet szenvedtek. A bécsi és linci békekötéseken alapuló 1791. 26. tc. által biztosított szabad vallásgyakorlatában a klérus többféleképen sértette, akadályozta a protestánsokat. A vegyesházasságból származó gyermekek vallására vonatkozó 1791. 26. t.-c. ügyis egyoldalúan a r. katolikusoknak kedvezett s a helytartótanács 1792-ben kelt törvénytelen rendelete még több kedvezményt nyújtott a r. kath. félnek, amennyiben megengede, hogy a házasságkötés alkalmával a prot. férjtől reversálist követelhetek az eskető plébánosok, amely szerint a vegyesházasságból származó fiúgyermekek is róm. kath. vallás-

* Prot. Szemle. 1911. Payr Sándor: A reformáció évszázados ünnepei hazánkban.

ban fognak neveltetni, Az áttéréseknél a kötelező hatheti oktatással a legnagyobb visszaéléseket követték el. A prot.-ok a helytartótanácsi rendelet kiadása után rögtön küldöttséget menesztettek a 8 prot. egyházkerületből a királyhoz, s többször is kérték sérelmeik megszüntetését a nádornál s, a főkormányiszékeknél, de eredménytelenül.

Hiába volt az egyházaknak minden erőfeszítése, amíg maga a nemzet fel nem ébredt lethargikus álmából, amíg a legnagyobb magyal biztatására el nem hitték, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, amíg a reform törekvések nem egyesítették hazánk legjobbait, addig a protestáns egyházak sem remélhettek jobb jövőt, szabad fejlődést.

A magyar nemzeti és alkotmányos élet sokat köszönhetett a múltban a magyar protestantizmusnak, 1790—1-ben, majd a XIX. század közepén törlesztett valamit adósságából, vagy inkább elismerte adósságát az 1848 XX. tc.-ben a magyar állam, liberális polgárainak közbenjárására, erőfeszítésére.

Az 1830-iki országgyűlésen szóba került a vallásügye, de csak a gyűlések vége felé s így elmaradt a következő 1832—6-iki gyűlésre. A proi.-ok nem bíztak a kormányban, ismerték jól annak szellemét. 1791-ben is csak annak köszönhették az aránylag kedvező törvényeik létrejövetelét, hogy a fejedelem és környezete liberális szellemű volt; de I. Ferenc és udvara reakciós, volt, féltek a prot.-ok, hogy a papság és a hasonló szellemű követek és főrendek által majorizált törvényhozás esetleg kárukra módosítja a törvényt, ha vallási sérelmeiket a törvényhozás elé viszik.

Valósággal ostromolták Beöthyt komoly előterjesztéseikkel, hogy álljon el indítványától mindaddig, míg a liberális szellem meg nem erősödik. A főpapság is fényes ajánlatokkal akarta eltántorítani ezt a szép lelkű magyar politikust. Beöthy nem engedett. A kerületi gyűlésen bizottság kiküldetését kérte, amelynek feladata volt a sérelmek összeállítása és megvizsgálása. A bizottság javas-

latát, amely 12 pontból állott, szerették volna törvénné tenni. Nagy harcok folytak miatta a követek között, „mikor à linci békét és bécsi szerződést még vérrel kellett küzdeni, ki merete volna jövendőlni, mondotta Kőlcsey, hogy 1833-ban Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmány hitének sorsosi érettök egymással vetekedve szólanak.“*

A főrendiházban is küzdöttek a javaslat mellett a liberális mágnások, mint Széchenyi István, Wesselényi, Eszterházy Mihály, ifjú Waldstein, a Vayak, Dessewffy Aurél, sőt olyan mágnások is, akik alig tudtak magyarul, mint Pálffy hg. és Batthyány Imre gróf, de többszöri izenetsváltás után, a megnyirbált, módosított javaslatot maga Beöthy vette vissza ezekkel a szavakkal: nem halt meg ia leányzó, csak aluszik. Azért országos végzéssé emelték az ellenzék magántanácskozásban hozott végzését: „nincs más mód, mint a vallásügyet a maga sértetlen állapotában nem letenni, hanem szerencsésebb körülményekig felfüggeszteni, ... s egyszersmind kijelenteni, hogy a 26. cikkely ellenére kelt minden kormányi rendeletet az 1790. tc. értelme szerint törvényteleneknek és foganatlanoknak tartanak.“

A liberális magyar nemzeti ellenzéknek kétségen kívül sokat köszönhetett a magyarországi prot. egyház és annak minden nemzetiségű tagja. Nem lehet rossz néven venni, sőt természetesnek kell mindenkinek találni, hogy a magyar prot. egyház tőle telhetőleg támogatni akarta a magyar érdekek védelmezésében. A helvét hitvallású reformált egyháznál egészen magától értetődő volt ez, hisz' szín magyar volt, az ág. h. ev.-nál annál nagyobb ellenmondásra s keserű harcra adott okot, hogy az újonnan választott egyetemes felügyelő csömöri és zayugróci Zay Károly gróf cs. és kir. kamarás székfoglaló beszédében 1840. szept. 10-én kijelentette, hogy... „miután közös hazai nyelv nélkül semmiféle nemzeti élet sem képzelhető, közös érdek a hazának megmagyarosítása. Isme-

*** Horvát Mihály: Huszonöt év. 111. k. II. f.

rem e szavak nagy horderejét, ismerem azoknak hazám fiai szívét érintő, itt fellelkesítő — amott pedig fájdalmas hatását, sejtem a felizgatott ellenséges elemiek fellángolását, de hitem, hivatalom és legbensőbb meggyőződésemmé teszik azt, hogy e tárgyra vonatkozó nézeteimet minden tartózkodás nélkül nyíltan mondjam ki.“

Zay felfogásának és egyházi téren való működésének bírálatánál igen nehéz helyzetben vagyunk. A 40-es évek nemzetiségi mozgalmaival és a magyarosítás kérdésével foglalkozó kiváló magyar politikusok csakúgy nem értettek egyet, mint ma nem értenek egyet. Majláth, Széchényi és Székács másként vélekedtek, mint Zay, Kossuth, Wesselényi, Pulszky. Mindegyik a magyarság javát akarta szolgálni, egyik párt olyan jó hazafi volt, mint a másik. A nemzetiségi kérdés nem olyan ártatlan, akadémikus jellegű volt a 40-es években sem, mintahogyan ma sem az, hanem külpolitikai vonatkozásával az ezeréves magyar államot alapjában megrendítő veszedelem.

Foglalkoznom kell vele, mert a prot. uniótörekvésekkel a legszorosabban összefügg. A nemzetiségi kérdés történetét Magyarországon nem tárgyalhatja senki, anélkül, hogy a prot. egyház életével kapcsolatba ne hozná s viszont a prot. uniótörekvések történetének megírásánál nem kapcsolhatja ki senki a nemzetiségi kérdést. Nehéz a helyzetem annyiban, hogy egyházi és politikai érdekek szövevényeiből kell kibontogatnom a történelmi igazság szárait. Milyen álláspontot foglaljak el? Ranke álláspontja megnyerő, de meg nem valósítható. Ő az „énjét szeretné eloltani, csakhogy úgy láthassa a dolgokat, amint történtek“. Az objectivitás, mondja egyik írónk,* igen helyesen, még nem az igazság, nem a történetírás ideálja. A nemzeti szempont s“ az igazi keresztyén liberalizmus együttes magaslatairól szeretném tekinteni a kérdést.

Egy pillantást kell vetnünk a magyarországi nemzetiségi kérdés kifejlődésének történetére.

* Krupec István: A tudományos, különösen egyh. tört. szemináriumokról, 29. 1.

A francia forradalom után minden nemzet lelkét megtermékenyítette a nemzetiség eszméje. A latin nyelv helyett minden országban az anyanyelvet ápolták. Anglia, Franciaország emelkedésének elsőrendű oka a nemzeti érzés fellángolása. A német egység létrejövetele, az apró olasz államok együvértartozásának élénk érzete, a szláv óriás felébredése s missziójának hangsúlyozása mind a nacionalizmus térhódításának eredménye. Az általános európai uralkodó eszmeáramlat hazánkat sem hagyta érintetlenül. Az europäer s egyúttal legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István az, aki eszméinek osztályosaival addig izgatja a tetszhalott magyarságot, míg végre megrázkódik, kinyújtózkodik, kitörli az álmodt szeméből, fölkel s majd gyors, talán veszedelmesen gyors léptekkel indul az európai nemzetek után. A magyarság, a magyar nyelv ügye ilyen rohamos haladást mutat. A hivatalos latin nyelvet elég nagy küzdelemmel, amelyben nemzetünk legjobbjai, Felsőbüki Nagy Pál, Kölcsey, Széchenyi, Wesselényi* stb. vettek részt, sikerült kiszorítani századok óta elfoglalt helyéről s a magyar nyelvet méltó helyére állítani a törvényhozás, közigazgatás s egyházi élet terén. A kancellária a magyar nyelv ügyét nem pártolta teljes egészében, mert a nem magyar nemzetiségek részéről mutatkozó ingerültség — mint Szögyény-Marich László mondja** — óvatosságra intett. Az ellenzék azonban győzött, létrejött az 1830. VII. te, amely a közhivatal viselését, az országon belül a magyar nyelv tudásához köthette. A kancellária jól sejtette a dolgokat, a nem magyar ajkú lakosság körében ez a törvény nagy visszahatást keltett. Az 1832/36. országos gyűlés a törvényhozás, az 1839/40. országgyűlés pedig a kormányzás hivatalos nyelvét tette a magyar nyelvet. A törvényhatóságok magyarul írnak fel a trónhoz, a helytartótanács magyar nyelven érintkezik a törvényhatóságokkal. Az egyházi hatóságok szintén a magyar nyelvet használják.

* Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. könyv, III. fej. és III. k. II. fej.

** Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai.

A magyar nemzeti szellem felébredésével egy időben a Szent István birodalmában élő nemzetiségek is öntudatra jutottak. Az ugyanazon nemesség, az azonos latin nyelv II. József koráig útját állta minden nemzetiségi kérdésnek. Az ő germanizáló rendszere kiváltotta a nemzetiségek lelkéből is épenúgy, mint a magyarságból az anyanyelv és nemzetiség szeretetét. A francia forradalom, majd a napóleoni háborúk után különösebb mértékben kezd kialakulni a nemzetiségi kérdés. Erdélyben a dákorománizmusnak a hívei olyan veszedelmes előhaladást tesznek, hogy Wesselényi Miklós figyelmezteti honfitársait. A magyarok csodálatos közönnyel, vagy talán erejöknek túlbecsülésében agyrémnek nevezték Wesselényi hazafi a s aggodalmait.

Még veszedelmesebb volt, mert előrehaladottabb nemzetek köréből indult ki a pánszláv eszme. Északon a nagy szláv tenger felé gravitáltak az Ausztriával kapcsolatban lévő csehek, a mi tótjaink körében is megindult az agitáció a pánszláv eszme érdekében.

A nyugati szlávok cseh-szarmata birodalomról álmodtak.* A cseheknél Palaczky, Safárik munkálkodása nemcsak a germanizációt (akadályozta meg. hanem támadólag is fellépett a németesség“ ellen. A cseh arisztokrácia tagjai közül gróf Thun Leó lépett ki a nyilvánosság elé a cseh nemzetiség érdekében és panaszkodott, hogy Magyarországon is elnyomják a cseh nyelvet. Német röpiratát megküldte a kivá'óbb magyar politikusoknak: Deáknak, Széchenyinek, Batthyánynak, de azok nem tulajdonítottak neki jelentőséget. Eötvös azt felelte: „Csehesítsen el minden németet és magyart, aki Csehországban él, de ne panaszkodjék, ha mi a tótokat magyarosítjuk.“ Pulszky Ferenc vette egyedül komolyan ezt a nagyjelentőségű kérdést, t. i. hogy a külfölddel ismertessük meg helyzetünket a szláv kérdést illetőleg.** Kollár János pesti ág.

* Dies Buch gehört dem Vaterlande. 312. i. Névtelenül jelem meg e könyv Lipcsében. Zay Károly a szerzője. N. M. Hung. h. 6721°. Többször hivatkozom rá.

** Pulszky Ferenc: Életem és korom. 186. I.

h. ev. lelkésznek, a legnagyobb szabású pánszláv apostolnak és költőnek elterjedt német röpirata a szlávok irodalmi viszonzóságáról csak fokozta a németeknél elterjedt balvéleményt a magyarságról.

A németeknél Herder terjesztette el azt a téves fel fogást, hogy a szlávok mindenütt el vannak nyomva. Idéztek is az ő mondását szlávjaink a németek számára írt panaszkodó műveikben, meg is toldották még, hogy a germán világ rokonszenvét maguk irányába fordítsák.

A német politika még nem ismerte fel a szláv veszélyt, Herdernek adtak igazat, aki azt írta: „Die so tief versunkenen slavischen Völker werden einmal von ihren trägen Schläfe erwachen und von den Sklawenketten befreit die schönen Gegenden vom adriatischen Meere bis zum karpatischen Gebirge vom Don bis zum Mulde ais ihr Eigenthum nützen.“

Ezt akarták a szlávok, erről énekelt Kollár a „Slavy Dcera“ c. hatalmas költői alkotásában, amelyben pár száz szonettben Dante módjára a poklot és a menyországot írta le. A pokolba kínlódtatta Kollár az apostata „szlávokat“, ide került, amint írja, maga Pulszky is nagy csodálkozására. Itt vannak egyébként Árpád, Dugonics, Kossuth.

Különös, hogy Németországban rokonszenveztek a szlávokkal a magyarok rovására, de rokonszenveztek főleg Bécsben. Kolowrät voltba nyugoti szlávok patrónusa. A délszláv törekvéseket szintén Bécsből pártolták, engedélyt adtak Gáj Ljudevig-nak, az illirizmus apostolának, Zágrábban egy nyomda alapítására. A rubel Moszkvából gurult mindakét szláv mozgalom vezetőihez. Megdöbentő, milyen tisztán látott Zay Károly.* „Látjuk, amint Oroszország lépésről-lépésre közeledik Magyarország északi határához . . . Látjuk, hogy az oláh, moldvai, szerb, függetlenség neve alatt mint válik orosz vazallussá.“

Ahol kizárólag szláv elemekből állott a protestantizmus ... mondja tovább, — mint Cseh-, Morva- és Lengyelországban, nem állott ellene a rendszeres támadások-

* Dies Buch gehört dem Vaterlande. 270.

nak, összeomlott. A r. katolicizmus is gyenge lábon állott a szlávoknál. Így volt lehetséges, hogy cári szóra 2 millió kath. ment át a keleti egyházba. Kollár is így nyilatkozott: Istennek hála, elmúltak az idők, melyben nálunk a nemzetiséget a vallás miatt elfojtották.

Zay mint egyetemes felügyelő az evang. hitet is féltette a pánszlávizmustól.* Kétségtelen, hogy nem ez volt a primär ok, amiért a megnyitó beszédben a magyarosítást hangoztatta. Az ország törvényei a magyar nyelv jogát biztosították az egyházi kormányzatban is. Az 1840: VI. te. 7. §-a kimondja: Oly helyeken is, hol a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak, a jelen országgyűlésnek berekesztésétől számítandó 3 évek múlva az anyakönyvek magyar nyelven írássanak. A 8. §. azt rendeli: Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokoknak, káplányoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.

Az ev. egyházkerületek közül a bányai 1840. szept. 6. gyűlésében elhatározta, hogy jegyzőkönyveit ezentúl magyarul vezeti. Elrendelte, hogy vegyes nyelvű egyházakban, ahol magyarok is vannak, 1841 jan. 1-től magyarul vezetendők az anyakönyvek. Az esperességi gyűlések jegyzőkönyveit a hazafias vidékeken rövidesen magyarul írták. Így a pesti, barsi, nógrádi, békési esperességekből.

A tót nyelvű ev. papok között sokan voltak hazafias érzelmű férfiak, akik aggodalommal látták a pánszláv törekvéseket s igen fájlalták, hogy ,a nyilvánosság előtt őket is egybefoglalták velük. Olyan nagy mérveket öltött a pánszláv agitáció, hogy a hírlapok is szóvátették. A Társalkodó** említi a gyanút először vádként, hogy t. i. „néhány a esetiekhez szegődött pesti és vágvidéki tótok és néhány pap kardoskodik a magyar nyelv ellen.“ A Jelenkor*** már általánosít: „leginkább az evang.-ok s azok

* Horváth Mihály: Huszonöt év. V. k. II. f.

** Társalkodó. 1840. évf. 12. sz.

*** Jelenkor. 1840. évf. 88. sz.

lelkészei a tót nyelvet honunkban édes anyai nyelvünk gátlásával még most is virágoztatni akarják“.

A hazafias tót lapok tiltakoznak, hogy a pánszláv elnevezést rájuk is vonatkoztassák, ők maguk hívják; fel a figyelmet a tót társaságokra, amelyekben a teológusok tömörültek, amelyekben nem a nyelvtanulás, nem a homiletikai gyakorlatok játszik a főszerepet, hanem a nemzetiségi törekvések. Levelezésben állottak ezek az iskolai egyesületek morva, cseh, sőt a szentpétervári „litteraturai akadémiával“ is. Széchenyi, Wesselényi képeit átkok között égették meg.

Prágából két ifjú átjött hazánkba s Pozsonytól Lőcséig propagarida-utat tett. A veszedelem annál nagyobb volt, mert az osztrák kormány a megnövekedett magyar ellenzék ellen nemcsak felkarolta, hanem ki is használta a nemzetiségi mozgalmakat. A célja az volt vele, hogy »a szabadelvű, radikális újításoktól, alkotmányos reformoktól elterelje a figyelmet.

Igazán szükség volt a szelíd Prónay báró után olyan erélyes egyetemes felügyelőre, mint Zay Károly gróf volt. Igen képzett, modern gondolkozású ember volt Zay Károly, ízig-vérig magyar és radikális. Az 1825—27-i országgyűlésen a szabadelvű ellenzék soraiban küzdött Széchenyi István társaságában. Később szembekerült ez a két kiváló mágnás egymással. Amikor a legnagyobb magyar a rohamos fejlődésben katasztrófától féltette hazáját és a fékező szerepére vállalkozott, nagy ellenfelén, Kossuth Lajoson kívül Zayt is szembetalálta magával. Az 1843/44-i országgyűlésen tűzött össze leghevesebben a két gróf a zsidó-kérdésben és a főrendiház ügyében. Széchenyi a magyarságot féltette az idegen elemnek: a zsidónak a felvételétől, — Zay liberális felfogással küzdött a zsidók érdekében. A felső tábla eltörlését kívánta Zay Károly gróf Pálffy gróffal együtt, Schéchenyi „búba merülve“ felelé: „Magyarország egyenesen a nemességgel és főnemességgel van összekötve, itt minden demokrácia csorbát üt.“ Zay kíméletlenül megmondta az igazságot: Hogy a magyar arisztokrácia nemzetiségünket főntar-

totta volna, annak a história ellene mond. A szegény református prédikátorok és a bocskoros nemes ember viskóiban tartaték fönn a nemzetiség, de korántsem az aranygyapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagykeresztesei, nem a titkos tanácsosok által.“ Mikor Zay befejezte beszédét, Széchenyi elájult. Ez az ízig-vérig magyar mágánás került a magyar ág. h. ev. egyház egyetemes felügyelői székébe.

Zay eszméinek megvalósításában természetesen a magyar ref. egyházban keresett fegyvertársat. Kapóra jött a ref. főiskola alapításának ügye. A magyar ref. egyház vezetői már régen látták azt, hogy a szellemi élet központjában, az ország fővárosában szükségük volna magasabb fokú iskolára. Báthori Gábor szerint már 1817-től 1826-ig is az akadályozta meg a magasabbfokú iskola felállítását, hogy nem volt templom s iaz iskolaépület kellett erre a célra fordítani. A lutheránusoknak volt már iskolájuk a fővárosban. Miként a templomépítésnél testvéri szeretettel gondoltak a reformátusokra, ugyanúgy felajánlották 1836-ban is, hogy alakítsanak közös iskolai bizottságot, ők átadják közös iskolának eddigi iskolájukat, ha a ref.-ok hozzájárulnak a fentartási költségekhez. Megalakult a bizottság, de eredményes munkát nem végzett.*

1839 nov. 1-én a pesti ref. egyháztanács üléséből indult ki a főiskola gondolata, amelynek létrehozásához a pesti ref. egyház erejéhez képest hozzájárulni kész volt. Segítségül hívta a dunamelléki ref. egyházkerületet is. Fényes Elek egyháztanácsos fogalmazta meg a kerülethez benyújtott folyamodványt. Ez a folyamodvány felújítja a pesti ág. h. ev. és ref.-ok helyi iskolája egyesítésének tervét, amely magvát képezhetné a prot. főiskolának. Ha az egyházkerület ref. főiskolát akarna felállítani, *ez egy esetben* — mondja a folyamodvány** — az egyesülésről

* RácZ Kálmán: Unió-törekvések a negyvenes években. Prot szemle. 1897. évf.

** Török Pál: i. m. 174. l.

nemcsak lemondanak önként a pesti ref.-ok, hanem teljes erejükkel is támogatni fogják a kerületet.

A kerületi gyűlés gróf Ráday Gedeon elnöklete alatt 12-tagú választmányt küldött ki, amelynek tagjai között volt Fáy András is, aki kész javaslatot nyújtott be a választmány febr. 24—25-i ülésére. A javaslatot tárgyalta a kerületi gyűlés s mivel a felállítandó főiskolát az egész magyar ref. egyház középponti főiskolájának tekintette, elhatározta, hogy a javaslatot a generalis convent elé terjeszti. A generalis convent az egész hazára áldásosnak tartotta a létesítendő főiskolát, segítségét megígérte. A dunamelléki egyházkerület gróf Teleki József elnöklete, alatt 30-tagú választmányt nevezett ki, amelyet megbízott egy Javaslat készítésével. Az uniót meg sem említették, elsőrendű érdeknek a főiskola felállítását tekintették.

A nagyközönséghez fordultak a Ref. főisk. választmány nevében gróf Teleki Sámuel elnök, gróf Ráday Gedeon és Fáy András alelnökök. A Pesti Hírlapban tették közzé a „Felszólítás“-t „honunk buzgóbb emberbarátaikhoz, honfitársainkhoz és hitünk sorsosaihoz a Pesten felállítandó ref. főiskola ügyében.“

Gróf Zay Károly elérkezettnek látja az időt terveinek keresztülvitelére. 1841 febr. 24-én hívja fel unióra a két ev. egyházat. A sajtó útján nyilatkozik ő is. A Társalkodóban- „Néhány szó a Pesten felállítandó ref. főiskola ügyében“ c. cikkében azt indítványozza, hogy a főiskola felállítása történjék a két evang. felekezet összpontosított erejével; ezen összpontosítás pedig *egybeolvadásuk* által. Ez az egybeolvadás — szerinte — nemcsak a prot., hanem a ikath. vallás érdekében és alkotmányos szabadságunk és a kormány érdekében is fekszik. A protestánsok között megszűnik a súrlódás és „minden idegen elemnek közállományunkra vallási és politikai tekintetben veszélyes befolyása végkép elfojtatik. A kath.-ok a prot.-okkal testvérként egyesülve küzdhetnek a trónért és az oltárért. Szellemi tekintetben «könnyen elérhető az egyesülés, mivel nem annyira a vallás lényegében, mint leginkább csak nyelv és külformákra nézve különböznek. Anyagilag

sem nehéz,* ha mindkét részről tiszta és erős akarattal a szigorú igazság törvényét követik.

Így látta az unió ügyét a kérdés nyilvánosságra hozatalakor az ev. egyház egyetemes felügyelője. Optimista felfogásában sokan osztoztak. A ref. főiskolai választmány felelt Zaynak.* „Egy buzgó hazafit, a testvér evang; felekezet fő kormányzóját látjuk itt nyilvánosan fellépni oly eszme mellett, melynek valósíthatása az alkotmányos trónnak s édes hazánknak rendíthetetlen oszlopot, egy, nemzetiségünket fenyegető idegen elem befolyása ellen erős védőfalat, emberiségről kitűnő korunknak fényes győzelmet szerzendene.“ A ref. főiskola felállítását olyan égetőnek tartják, hogy az összeolvadás sikerétől nem tehetik függővé annak létesítését, kéri azért az adományokat.

Mindakét fél nyilatkozatából kitűnik, hogy az uniótól elsősorban és mindennekfelett a magyarság, az alkotmány, a trón számára reménylenek hasznot és a pánszlávizmus ellen védelmet. A felvilágosodáshoz illőnek, a humanizmus eszméitől telített korhoz méltónak tartják a különbségek megszüntetését.

A magyar nemzeti eszmének, a demokratikus, liberális irányú haladásnak, a humanizmusnak lánglelkű apostola, Kossuth Lajos hogyne sietett volna felkarolni a prot. unió eszméjét? A legtüzesebb harcosává lett Zay Károly mellett. Bűvös hatású újságírói tollát ez eszme szolgálatába is készséggel állította. A legelterjedtebb magyar újságnak, a Pesti Hírlapnak az olvasóközönségét állandóan tájékoztatta a kérdésről az unió ügyének állásáról.

Kossuth a legelső cikkében — Unió címmel jelent meg, rövidesen a ref. főisk, választmány „Visszhang“-ja után, — kifejti a maga álláspontját. Az egyesítést *elméletileg* elfogadottnak tekinti mindenki részéről, ha csak nem szűkkeblű, nem vakbuzgó; *gyakorlatilag* már lát akadályokat, de azok nem legyőzhetetlenek. Ilyen akadály a dogmákban való különbség, az egyházkormányzatban való eltérés és a nemzetiségi törekvés.

* P, H. 1841. évi 21. l.

A történeti egymásutánja az eseményeknek a P. H. 1841/43. évfolyamából magából összeállítható jóformán, próbáljunk az események mögé hatolni, megkeresni az okokat, amelyek a jelenségeket létrehozták.

Egy dolgot meg kell állapítanunk. Egyetlen-egy korszakban sem volt olyan nagy érdeklődés a prot. unió kérdése iránt, mint 1841—43-ig, A két egyház legkiválóbb egyházi és világi vezetői szállottak síkra az unió melleit, tárgyalták egyházközségek, egyházkerületek az unió kérdését.

Akarta mindegyik ref. egyházkerület. A tiszáninneri ref. egyházkerület, mikor legelőször tárgyalta az unió kérdését, aggodalmaskodott a sikeren a pánszlávizmus miatt; de mellette foglalt állást. A dunarnelléki kerületben volt a legnagyobb a lelkesedés, de az unió-ügyben nem tartotta magát illetékesnek a határozatra, a konventtől várta az állásfoglalást. „A ref. főiskola“ név ideiglenes használata mellett is közösen tekintették a felállítandó főiskolát és kérték Zayt, hogy hasson oda, hogy ev. részről is delegáljanak tagokat a főiskolai választmányba.

A dunántúli ref. egyházkerület közgyűlésén a koniessziókhöz való ragaszkodás megnyilvánul már, a prot. főiskola felállítását kívánják, de a luth.-ok számára külön hittanítókát óhajtanak alkalmazni. Meglepő ez a határozat, mert a szuperintendens tökéletes hive volt az unióinak, sőt amint írja, már régi munkása.

Zay felkereste leveleivel Tóth Ferenc dunántúli hely. h. ev. szuperintendenst is, aki válaszában* azt írta, hogy mikor még szó sem esett hazánkban az unióról, ő már Osterwald kis históriáját megbővítette a külföldi prot. unió-törekvések ismertetésével. Az egyesült prot. teológiától sokat várt. Addig is azt ajánlotta, hogy a vezetők járjanak kölcsönösen úrvacsorázni egymás templomába. A többség nem osztozott a szuperintendens felfogásában.

A tiszántúli egyházkerület augusztusi gyűlésének a határozata az unió mellett szólott, de olyan erősen ki-

* Prot. Egyh. és Isk. Lap 1877. 35. Tóth Ferenc eredeti püspöki naplójából közölte a levelet Liskay József.

fejezésre juttatták aggodalmaikat a leglényegesebb pontokban, hogy Kossuth kemény támadását hívták ki. A tiszántúli egyházkerület egyházmegyéi, a felsőszabolcsi, érmelléki, beregi, szatmári, bihari egyházmegyék, ellentétben az augusztusi kerületi gyűlés aggodalmaival, a leglelkesebb hangon szólnak az unióról és tudósítják Kossuth lapját.

Az ev. egyház hivatalos testületei, állítom Rác Kál-mánnal ellentétben,* nem nyilatkoztak olyan egyetemesen és világosan az unió mellett, mint a ref. egyházkerületek. Kik is nyilatkoztak? A gömöri egyházmegye, a hegyaljai esperesség, a készmárki ev. egyházközség. Az egyházkerületek közül a tiszamelléki az egyetlen, amelyik az uniót javasolja. A bányai kerület 1841 szept. 5-én tartott gyűlésén szenvedélyes hangok hallatszottak. Voltak, akik az uniót légből kapott rémnek nevezték és a magyar nyelv térhódítását és az ezt szolgáló törvényeket erőszaknak nyilvánították. Meglepő, hogy kik tiltakoztak az unió ellen. A németek. A tótoktól várták, de a németektől nem. A tótok, illetőleg a pánszlávok más eszközökhöz nyúltak. Névtelenül egy Lipcsében megjelenő röpiratban** megvádolták Zay Károly grófot, hogy tudatlan, silány trónbeszédében tudott ugyan hadarászni, de azt egy bizonyos Orosz és Tonika tudták megszerkeszteni. Zsarnoknak nevezték Zayt, akinek a szíve helyén rothadt magyarizmus van s a liberalizmus palástja alatt a rab-szolgaságnak pártfogója. A szlávokat arra akarja szorítani, hogy cseréljék fel nemzetiségüket magyar nadrággal. A jellemébe gázolt a névtelen Zaynak, amikor azzal vádolta, hogy kormányzása alatt tönkrejutnak az iskolai alapítványok. A magyar lapok védelmére kelnek. A Társalkodó azt jegyzi meg: Mi is ez ügyben rosszalást hallottunk, de némileg különbözöt, t. i. az adósok panaszkodnak, miszerint a nemes gróf félévi hivatal viselése óta a sok évről hátramaradt alapítványi kamatokat s a viszonyokhoz képest magukat a tőkétet is nagy szigorúsággal

* Rác K.: I. m. Prot. Sz. IX. évf. 372. l.

** Schreiben des Grafen Karl Zay.

hajtja be. A Századunkban Orosz László felszólította a névtelent, nevezze meg magát.

A névtelen nem jelentkezett. A gyanú Csaplovics Jánosra irányult. De ő nyilatkozott, hogy a lipcsei irat nem az ő műve s benne nincsen neki semmi része. Zay örömmel vette tudomásul, hogy feltevése téves volt. A Pesther Tageblatt* is tárgyalta a lipcsei iratot és azt kívánta, hogy figyelemre se méltassa a gróf és az otromba kitörések által oly igen megérdemelt feledésnek engedje át. Az előbb említett egyházi testületek közül, amelyek az unió mellett nyilatkoztak, számosan lelkesen üdvözölték és a haza hálájáról bizosították a grófit megtámogatása alkalmából. Gondoskodtak azonban Zay hívei arról, hogy a külföld előtt is ellensúlyozzák a szláv rágalmat. Amíg a szlávok a német egyházi unió ellenségeinél, az ó-lutheránusoknál keresnek fegyverbarátokat, mint később is, a magyar egyházi unió hívei a teológiai kérdésekben mestereikhez, a racionalista dr. K. G. Brettschneider göthai és dr. J. Fr. Röhr weimari gen. szuperintendenshez fordulnak, névtelenül megírt röpiratukat: Protestantismus, Magyarismus, Slavismus nekik ajánlják. E röpirat felelet a szláv névtelentől megjelent Zay-ellenes iratra. A pánszlávok a protestantizmust csak az ajkukon hordozzák, de szívük a pánszlávizmusért dobog, szívesebben és előbb feláldoznának mindent, mint a nyelvüket. Zay, mint egyetemes felügyelő, a pánszlávizmus ellen küzdött az egyházban minden rendelkezésére álló törvényes eszközzel. A magyar liberalizmust úgy tüntették fel a szlávok, min; a dinasztia legnagyobb ellenségét, a magyarság különválását munkáló irányzatot. Ezzel szemben hangsúlyozza az irat, hogy a magyarság törhetetlen hűséggel ragaszkodik az osztrák dinasztiahoz, mert ezen nyugszik a haza jövője, az alkotmány és vallás szabadsága, a protestantizmus jövője, „und so wird unser Vaterland nur gros und glücklich, wenn es magyarisch wird“.

A pánszláv érzelmű egyházakban és iskolákban

* Pesther Tageblatt 1841. évi 140, 141. sz.

igénybevette Zay csakugyan a törvényadta jogait. A tiszai kerület Rozsnyón tartott gyűlésében tárgyalták a nemzetiségi izgatást. Gömörvármegye hivatalos átiratában vizsgálatot követelt Hlavacsek Mihály ügyében, ciki lőcsei tanár volt, s mint a homiletika tanítója, az ifjakat tót nyelvre oktatta, akik egy tót társaságba tömörültek. Volt Lőcsén német és magyar Társaság is, joggal; alakulhatott tót is. De! Ennek a társaságnak tagjai, igaz, hogy Hlavacsek befolyása nélkül, kinyomatták pánszláv irányú dolgozataikat „Gitrenka“ c. alatt. A Társalkodóban egy névtelen felhívta rá a figyelmet. Zay energikus hangú levélben rögtön felvilágosítást kért a lőcsei igazgatótól és Hlavacsektől. A felelettel megelégedett. Hlavacsek azonban lemondott s nagy kérésre vállalkozott újra. Gömör vármegye nem hagyta annyiban a dolgot, vizsgálatot kívánt. Pulszky kárhóztatta Hlavacsek mulasztását, nemtörődömségét, akár szándékos volt az, akár nem.

Fábriczky igen okosan azt indítványozta, vessenek fátyolt az ügyre. Mert, ha Hlavacsek ártatlansága derül ki, annál nagyobb lesz a szláv ügy diadala, ha elítélik, martyrkoszorút tesznek a fejére s mindkét esetben növekedik az agitáció, ilyen előzmények mellett készülnek az őszi konventre. Kossuth a Pesti Hírlapban mindent meglesz a siker érdekében. Bernáth Zsigmond felhívásával, kapcsolatban Kossuth maga ír a konventről, amelynek nem szabad második csepregi colloquiumnak lenni, amelyet — mint egyoldalú felfogással írja, — Beythe István szelleme hasson át, hanem az ellenkező eredményre: a szétvált testvérek egyesítésére kell törekednie. Kétféle módon szolgálhatják ezt a célt: *a)* nyilatkozzanak a testületek, *b)* indítsanak egy közös prot. egyházi lapot, kimondottan az unió szolgálatára. Ajánlja e lap szerkesztésére Török Pál pesti ref. és Székács József ev. lelkészeket, akikről köz tudomású volt, hogy a közeledés hívei voltak s kölcsönösen prédikáltak egymás templomában. Így indult meg a Prot. Egyh. és Isk. Lap a Kossuth által ajánlott két nagy pap szerkesztésében, akikhez Taubner Máté is csatlakozott.

Az uniónál nagyobb szerencse alig érheti a magyar nemzetiséget, ez volt Kossuth véleménye, épen azért előre jelezte, hogy „a szlávizmus ábrádszenvedélye“ minden követ mozgásba fog hozni, hogy az unió ne sikerüljön. Zay is, Kossuth is magyar módra nyíltan megmondották, mit várnak mindenekfelett az uniótól: a pánszlávizmus megtörését, a magyarság megerősödését. Sokan kárhoztatták épen e nyíltságért őket. „Lesznek talán, kik szemhunyorítva ellenvetik, hogy az uniónak nemzetiség tekintetében nagy fontosságát ily leplezetlenül kimondani rossz tactica, de mi régen kinőttünk a gondolatból, hogy e nemzet oly gyermeki még, mellynek az olasz költőként meg kell mézezni a pohár szélét, különben a gyógyszer nem veszi be, kinőttünk a gondolatból, hogy e nemzet oly pislá szemű, mely az elébe tartott szitán át nem lát. Offene Rechtlichkeit die beste Politik — ez a mi tanunk.“

A konventi ülést megelőzőleg nyilatkoztak még Székács és a ref. Bajkay Endre az unióról a P. H.-ban.*

Az ev. egyház egyetemes konventje szept. 8-án, a reformátusé szept. 9-én kezdte meg üléseit.

Az ev. egyház egyetemes gyűlését templomban tartotta. Zay Károly gróf nyitotta meg a gyűlést. Megnyitó beszédében elmondotta, hogy az unió miatt sokan üdvözölték őt egyesek és testületek, de akadtak egyesek, akik tiszta szándékát meggyanúsították. Kéri az egyetemes gyűlésnek, mint törájának ítéletét. Életkérdés rá nézve az unió. Ha a gyűlés helyesli eljárását, örömmel halad tovább az úton. ha rosszalja, kötelessége benyújtani lemondását. Kubinyi Ferenc emelkedett szólásra. Hálát szavaz a maga nevében és hálát kíván szavaztatni a gyűlés által a főfelügyelőnek az unió ügyében tanúsított fáradozásáért. Amikor „a pánszlávizmusról és az orosz propagandáról beszélt, a végsőkig feszültek az idegek, kis híja volt, hogy tettelességre nem került a sor. A túlzó irány mindkét részről úgy-ahogy mégis fékezte magát. Draskóczy Sámuel gömöri alispán, Szentiványi Károly, Pulszky Ferenc, Fabó

* P. H. 1841. 57. sz.

András is részt vettek a vitában. A gyűlésen kimondták azt, hogy a magyar nyelv terjesztésével senkit anyanyelvétől megfosztani nem akarnak, a gyülekezeteket a saját anyanyelvükön tartandó istentisztelet szabadságában háborítani senki nem akarja, de olyan papokat, akik magyarul nem tudnak, a superintendensek fel nem szentelhetnek. Az iskolai tót társaságok eltöröltetnek, a tanárok hivatalvesztés terhe alatt örködni tartoznak minden idegen iránnyal szemben. A teológusok foglalkozhatnak a tót nyelvvel amily mértékben a homiletikai gyakorlathoz szükséges.

Szentiványi Károly indítványozta a vita végén, hogy lépjenek unióra a ref. testvérekkel. Kérte, hogy küldjön ki az egyetemes gyűlés egy vegyes választmányt és kérje a helv. hitv. egyetemes gyűlés hozzájárulását. Egyetlen szó ellenvetés nélkül elfogadták az indítványt és Jozeffy Pál superintendenst bízták meg a küldöttség vezetésével és Perlaky Dávid esperest az át"rat átadásával.

A ref. egyetemes konvent gyűlését az akadémia termében szept. 9-én d. u. ½5-kor nyitotta meg gróf Teleki József koronaőr. Tóth Ferenc dunántúli superintendens imádkozott, majd tudomásul vették, hogy a Péchy ímre halála által megüresedett helyre báró Vay Miklóst választotta a tiszántúli egyh. kerület. A kettős elnökség fölött folyt éppen a vita, mikor megérkezett a fényes küldöttség, amelyben maga Zay Károly gróf is részt vett. Szűnni nem akaró éljen kiáltással fogadták őket. Jfceffy Pál lelkes szavaikkal tette meg az ajánlatot az unióra, majd Perlaky Dávid nyújtotta át az ünnepélyes felszólító levelet. Teleki gróf örömmel köszöntötte „a minden magyar prot. lelkével rokonná vált eszme hirdetőit.“ A távozó küldöttséget élien kiáltások kísérték. Zay gróf ott maradt és Teleki gróf közelében foglalt helyet. Felolvasták az átiratot/

Fáy András „elfogadjuk“ kiáltással adott kifejezést a közfelfogásnak. Br. Vay Miklós a tiszántúli egyházkerü-

* P. H. 1841. szept. II. sz.

let nevében kijelentette, hogy az uniót örömmel fogadják, de annyi akadályt látnak s oly fontosnak tartják a dolgot, hogy minden hirtelen lépési az ügyre inkább gátlónak, mint előmozdítónak hisz.

A tiszántúli egyházkerület nevében kijelentette továbbá, hogy a konventet, mint nem önálló testületet nem tartja illetékesnek a vegyes választmány tagjainak megválasztására. Indítványozza, hogy bízzák ezt a kerületekre. Vay mellett csak Ragályi Tamás szólalt fel. A többség szenvedélyesen ellene fordult. Fáy András azt mondta, hogy ez nem egyéb, mint az ismeretes halogatási rendszer, mint hátulsó ajtó, melyen szépen, becsülettel kibújhatunk, ha valamit nem akarunk. Nyáry Pál még tüzebben támadt. Szerinte van egy démon, mely a jó eszmét, mihelyt az istenség kezéből kikerült, rögtön megrontani igyekszik. E démon munkája az, hogy a protestánsok két felekezetre szakadtak; e démon munkája, hogy a pataki, debreceni, pápai iskolák gyűlölik egymást, e démon akarja most is gátolni azon nagy munka bevégzését, mely nemzeti s politikai tekintetben oly roppant fontosságú. A dunamelléki kerület a leghőbb lelkesedéssel pártolja az unió eszméjét, sőt, ha a többi superintendencia nem akarna is egyesülni az ágostai hitű testvérekkel, a dunamelléki azt egymaga- a többi nélkül is megteszi.

A szenvedélyes felszólalásokra Bró Vay kijelentette, hogy sem ő maga, sem superintendenciája nem ismer el olyan választmányi tagot, amely a superintendens egyenes befolyása nélkül neveztetik ki, sem oly választmányi tagot, ki kinevezését e forráson kívül másnak köszönheti. A vita hosszas és viharos volt, az egyháziak passzive viselkedtek. Teleki azzal fejezte be a vitát, hogy miként az országgyűlés a vármegyék jogának megcsonkítása nélkül önálló választmányokat kinevezhet, úgy a konvent is küldhet ki küldöttséget anélkül, hogy ez végzéhoz hatalommal bírna. Tizennyolc tagot választottak a vegyes választmányba és az átiratra válaszoltak.*

* Jelenkor 1841. évf. 74. sz.

Kossuth a P. H.-ban sajnálkozik a tiszántúliak magatartásán s írja, hogy adat jó adat után a tiszántúli superintendentia köréből, hogy az egyesülni nem akarás megszólamlása nem találandja háta mögött a közvéleményt, mely a nép szava s ezért az Isten szava. A nyilvánosság éppen a P. H. működése következtében olyan nagy hatalom volt, hogy nem szívesen állt elébe vádlottként egyik testület sem. A tiszántúli egyh. ker. okt. 9-én tartott ülésében tárgyalta a konvent uniós határozatát. Felolvasták a generális konvent jegyzőkönyvét, feszült figyelemmel hallgatták az unióról szóló részét. A kedélyeket a P. H. többszöri támadása hullámvázba hozta s a laphoz küldött tudósításban ki is fejezték, hogy méltatlanul rovatott meg a kerület, mert az uniót akarják s bár a konventről fenn tartják eddigi véleményüket, de hogy zavart ne okozzának, megnyugszanak a konvent által a vegyes választmányba kinevezett férfiak személyében s részükről is ugyanazokat választják meg. Nemcsak a közvélemény nyomása, hanem Zay levele is hozzájárult az uniós határozat létrejöveteléhez. Budai Esaiás superintendenst és Br. Vay Miklós főgondnokot kereste meg levelével a fáradhatatlan Zay. Budai Esaiás időközben meghalt, a kerületi gyűlés jegyzőkönyve unióra vonatkozó részletének alapját az új superintendus, Szoboszlai Pan István beszéde képezte. A jegyzőkönyv kivonatát közölték a nyilvánossággal * annak bizonyítására, hogy *elvben* senki sem ellensége tiszántúl az uniónak.

A Pesti Hírlap hűségesen tudósította a közönséget a vidék unióinak kedvező hangulatáról, ha egy-egy város vagy egyházmegye hozott valamilyen uniót megvalósító vagy megközelítő határozatot, szívesen közölte. A szerepét átvette az 1842. ápr. 7-én meginduló Prot. Egyh. és ísk. Lap, amely életének első korszakában 1842—48-ig hűséges harcosa volt az uniónak. Ennek a hasábjain szó-laltak meg a theológusok s fejtették ki az unió részleteire, gyakorlati megvalósítására vonatkozó eszméiket. Simkó

* P. H. 1841. 81. sz. Századunk 1841. 91. sz.

Vilmos, a vegyes választmány tagja egy könyvben foglalta össze az unióra vonatkozó véleményét.

A 60 tagú uniói választmány 1842. július havában összeült s elvileg a szellemi és anyagi téren való teljes egybeolvadás mellett foglalt állást; gyakorlatilag úgy gondolta megvalósíthatónak az uniót, hogy az egyházkerületek állandó bizottságokat küldjenek ki, amelynek tagjai az esetleg felmerülő bajokat orvosolják s az akadályokat elhárítsák.

Az előmunkálatok végzésére egy alválasztmányi alakítottak, melynek ref. részről Fáy András és Polgár Mihály, ev. részről Schedius Lajos és Székács József voltak a tagjai. Az alválasztmány 1843-ban Pesten ülésezett s Fáy András tollából kibocsátotta javaslatát,* amely nagy gyakorlati érzékkel, minden eshetőségre számítva mutat rá az unió akadályaira s az akadályok elhárításának módjaira és eszközeire. Ha az emberek úgy gondolkoztak volna, mint az alválasztmány tagjai, megvalósult volna a két egyház uniója. De éppen azért hiúsult meg, mert azok, akiknek a közreműködésétől függött a javaslat keresztülvitele, másként tekintették a dolgokat. A hivatalos testületek, főleg református részről, nem siettek a javaslat tárgyalásával. A közhangulat unió ellenessé vált, maga Toiök Pál az 1845. év elején a Prot. Egyh. és Isk. Lapban nem tartja érettnak a helyzetet az unióra. „A magyar prot. egyházunk a kor nagy eszméjét, mint talált gyermeket kitette a templom hideg »kűszöbé«re.* „Az unió szép eszméje mint egy rakéta szépen elsustorgott egyházunk fölötte és lehulló szikrái kis híjján megperzselték a nemes keblű elgyújtót.“ Ilyen nyilatkozatok hangzanak el az unió-eszme népszerűvé tételére alakított lap, a Prot. Egyh. és Isk. Lap hasábjain. Maga a lap is sínylődött, amint az unió lángja kialvóban volt. A lap iránya sok papnak nem tetszett, kifakadtak ellene gyakran. Amikor az unió kívül más természetű dolgokat is tárgyalt, nem érdeklődött iránta jóformán senki. „Egyesüljünk“ című cikkében

*Javaslat az uniói alválasztmánynak. 35. 1.

Török* nem a prot. uniót sürgeti már, „amelynek üzembevétele annyi kölcsönös bókot, annyi szóvirágot idézett elő, annyi ívet, annyi, tanácstermet töltött be;“ hanem a református uniót, uniót a 4. ref. superintendentia között, mert enélkül a ref. egyház felnégyelt óriás, négy fejjel, Jámis nyöszörgése a teljes férfi hangnak negyed-része.

Feltűnt mindenki előtt, hogy az unióról ritkán esett szó a Prot. Egyh. és Isk. Lap-ban. Egyik író szová teszi ezt.** „Hogy csend van a lapban? Csalatkoznak, koronként jönnek hangok az *unió közeli kimúlását hirdetve*. Tekinthetjük növénynek, virágnak az uniót. A föld nem alkalmas sem a reformátusoknál, sem az evangélikusoknál. Készítsünk porhanyó földei, egyelőre úgy, mint Török gondolta, a ref. superintendentiák uniója legyen előkészület a prot. unióra.“ Zay a külföld előtt német nyelvű könyvében védte az uniót, idehaza saját költségén kiadta az uniói alválasztmány javaslatát, dacára, hogy a Prot. Egyh. és isk. Lap őszintén jelezte az unió lassú kimúlását.

A javaslat sem keltett semmi érdeklődést. Kiosztották ugyan a ref. egyházkerületek is tanulmányozásra, meg is választották az állandó uniói választmányt kerületenként, de azok működésére nem került a sor.

Jött a felejtethetetlen nagy esztendő 1848., amely hazánk és egyházunk életében oly nagy változást hozott.

Az unió megghiúsulásának okai azok voltak, amelyeket az unió akadályaiul soroltak fel már az eszme megszületésekor az unió hívei, csakhogy ők legyőzhetőnek vélték ezen akadályokat.

Ilyen kérdések voltak; a dogmák, az anyagiak, egyházkormányzat, a nemzetiség.

*

Az uniótörekvések megindulásakor sejtették egyesek, hogy dogmatikai téren nagy akadályok lesznek, azért

* Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1845. 2. sz.

** Prot. Egyh. és isk. Lap. 1845, 11. sz.

némelyek a feltétlen, mások a feltételes uniót akarták megvalósítani. Ez a két irány, amelyiknek mindegyike az uniót hangoztatta magyar szempontból, később dogmatikai téren szembe került egymással. A feltétlen unió hívei teljes összeolvadást kívántak dogmák, anyagiak, egyház-kormányzat s természetesen s mindennekfölött nemzetiségi tekintetben. A feltételes unió hívei a különbségeket meghagyták volna minden téren, de úgy, hogy ezek választóvonalat ne képezzenek. Meglepő, hogy túlnyomó részben a feltétlen egybeolvadást kívánták. Mi ennek az oka? Az uralkodó szellemi áramlat és a teológiai felfogás. Világi uraink csaknem kivétel nélkül át voltak hatva a „felvilágosodás“ és liberalizmus szellemétől. A nagy nemzeti ébredés, a demokratikus reformok megvalósulása nálunk nem járt együtt *hitbeli* újraébredéssel, revivállal. Hitbeli újjászületést említek öntudatosan, mert egyházas érdeklődés éppen nem hiányzott. A ker. szeretet munkák, hiterősítő íratok, külső és belső missziói munka iránt való érdeklődés még ekkor nem kelt fel hitsorsosaink lelkében. A magyarság, a nemzetiség szinte vallásává vált sok embernek. A 40-es évek demokratikus reformjai s nagyszerű alkotásai jézusi szellemben készültek, még ha nem is voltak ennek sokan tudatában. A cselekedetek sok tekintetben keresztyén szelleműek voltak, ha hordozóik, az emberek távol állottak is az igazi bibliai keresztyénségtől.

Sokan túlhajtották a magyarságukat s olyan nyilatkozatokat tettek, amelyek megértetik velünk a positiv keresztyénséghez rgaszkodó, s nem magyar ajkú kortársak ellenszenvét.

Kubinyi Jenő egyik egyházmegyei gyűlésen pl. Így nyilatkozott: Inkább maradjon el az elemi iskolából a vallástanítás, minthogy tót nyelven menjen véghez, .különbén is meg él a paraszt vallás nélkül is, ő sem látta a vallásnak soha semmi hasznát.

Zay is azok közé tartozott, akiknek a magyarság volt a vallása. Mi nem úgy ítéljük meg, mint a szláv Borbis,**

* Die Manyerkirche der ev. luth. Stovaken. Iül.

de az ilyen túlzó kijelentéseit, mint: — A magyar jobban szereti nemzetiségét, mint az emberiséget, mint a szabadságot, mint az Istent, mint az üdvösségét. A magyarok csak mint magyarok akarnak boldogok lenni, úgy a földön, mint a mennyben. Szívesebben megyek mint magyar a pokolba, mint a mennybe a némettel; nem helyeselhetjük, ha megtörtént valóban, frázisnak, szónoki vagy írói fogásnak, nagyításnak tartjuk, de még kellő ériekére leszállítva sem érthetünk vele egyet.

Azok, akiknek voit theológiai műveltségük, mint Fáy-nak, a racionalizmus vizein eveztek. Nem volt érzékük a keresztyénség isteni eleme iránt. Amnion és Brettsehneider voltak a tekintélyek előttük. Liberálisok voltak, de történeti érzékük nem volt kifejlődve. Fáy András p. azt mondja: nem tudja egy rangba helyezni Kálvint a nagy Lutherrel, békés Melanchtonnal és a józan Zwinglivel. Szinte mosolyt kelt eme mondása: Kálvin nem értette meg a protestantizmus igaz szellemét. Serveten elkövetett executiója előbb emlékeztet Huss, Jeromos embertelen inkvizitoraira, mint reformátorra.

A theológusok legnagyobb része hasonlóképen gondolkodott. Amikor a dogmatikai unióról írtak, felvetették a szimbolikus könyvek kötelező vagy nem kötelező voltának és rájuk tett eskünek a kérdését. Ammon és Brettschneider nyomán azt vallották, hogy a szimbolikus könyveket csak tanácsadóknak s nem normának kell “ekin-teni. Ma ezt természetesnek találjuk, csak azt kell megjegyeznünk, hogy a rationalista theológusok tanácsadóknak tekintették a hitvallásokat, de tanácsukat ugyan nem fogadták meg. Lékics'nylették ai rationalisták dogmatikai múltjukat, alkalmazkodtak a korszellemhez. Szégyen ma már szabadelvűnek nem tartatni — mondja Fáy András. Egyetlen kötelező van — a biblia, de az észhez mérve. Édekes, hogy Török Pál miként nyilatkozott a heidelbergi kátéről, amikor híre jött, hogy az erdélyi reí. zsinat a heidelbergi káté kötelező magyarázását megszüntette: „Pihenjen is a szentírás magyarázat 1563. évi típusa, a bibliai kontextusból kiszaggatott, saját értelmükből kivet-

közteleit mondatoknak, melyek sok helyt idegen tartalmaakkal férceitettek össze, commentárja.“

Mi történjék a szimbolikus könyvekkel? Prot. Egyh. és Isk. Lapban fejtik ki a nézeteiket a szimbólumokról. Lassanként kialakul a szimbolisták és antiszimhólisták pártja és az uniót az előbbieket megakadályozzák. Könyves Tóth Mihály két cikket is ír és igen helyesen ismeri fel .hogya „a szimbolikus könyvek hívei az unió ellenségei.“ Az antiszimhólisták eltörölkendők tartják az esküt a szimbolikus könyvekre.

Valentinyi János az apostoli hitvallás alapján akarná az uniót, Kolmárnak ez is sok, mert nincs szerinte két ember, aki egyformán gondolkodnék.

Íme oda jutottunk, ahol az idealista, kinevetett Szikszáy makói prédikátor jutott, fia nincs semmi kötelező szimbólum — egyek vagyunk már is. Ez a szubjektivizmus teljes diadala. Gyakorlatban jóformán mindenütt így van, ahol kötelező szimbólum nincs, ahol az eskü és lelkiismeret nem köt. Ki vonja felelősségre azt a papot, aki destruktív irányban működik, s milyen alapon, milyen joggal? Ez ma sem tisztázott kérdés, nem igen vetjük fel, a liberalizmus és könyörület nevében nem merünk éhez nyúlni. A Jatho, Traub esetét nem óhajtjuk idehaza lemásolni. Csak a keresztyén egyház túrheti el, hogy olyan egyének foglalják el a szószéket, akik onnan megtagadják Krisztust, — mondja Spurgeon. Volt-e valaha eset, hogy Buddha templomában elismerték volna az ő követőjéül azt, ki e hitfelekezet alaptanát megtagadta. A törökök imámul felszentelik-e azt, aki a próféta ellen meri föl-emelni szavát?

Zay maga másként gondolkodott, azt írja: „Vége a régi időknek, amikor halálos véteknek tekintették, ha valaki Krisztus istenségében kételkedett, mikor azt hitték, össze omlik a keresztyénség épülete és eltávozik belőle az isteni lélek, ha Krisztust másnak tekintik, mint istennek. Most másként van!“

* Dies Buch gehört dem Vaterlande. 223.

A racionalizmus hívei eleinte azt hitték, igen simán fog menni a dogmák fölött való megegyezés. Magukból indultak ki, nekik nem okozott nehézségeket se a ref., se a kath. választanokról való lemondás. A nép — azt mondták, úgylis közönyös a dogmák iránt, a theológusoknak meg kell egyezniök. A ref.-ok hagyják el az absoluta praedestinatio dogmájuk mellől az absoluta jelzöt, az evangélikusok meg az úrvacsoránál a con, in, sub — kifejezéseket a Krisztus jelenlétééről szóló dogmánál — és meg van az egyezés — Sok esetben ez sem szükséges, hisz a meológusok egyetértenek racionalista alapon!

A teljes unió hívei csakhamar rájöttek arra, hogy leki-csinyelték a dogmatikai nehézségeket. A dunántúliak az unió első tárgyalása alkalmával már külön vallás tanítást kívánták a pesti prot. iskolában az evangélikusok számára.

A tiszántúliak eleitől fogva nagy nehézségekre beszéltek, ugyancsak a tiszáninneri ref.-ok is.

A tiszántúliak hangoztatták: A theológusok között van különbség — bármit mondjunk is. Mi legyen a szimbolikus könyvekkel? Elvessük mindegyiket? Belenyugszának-e? Készítsünk Vajat — elfogadják-e? Nem lesz-e két egyház helyett három?

Nem *előre látható-e* a cél megbukása? Ha a tudományban, amint mondják, nincs különbség, legyen úgy! — bár aligha igaz; de a nép? Eddig elhitte papjainak hogy van különbség, most hallani fogja; nincs különbség, ez is nehézséget okoz.

Ne gondolja senki, hogy könnyű az ellenkezőéről meggyőzni a népet, amit eddig neki tanítottunk. Lesz-e parancsoló akarat? Erre ne is keressünk feleletet. Ha lenne, forrongás támadna a nép között, bizalmatlanság vezetői iránt, gyűlölet a másik felekezeten ellen.

A gondolatszabadság nevében is síkra száll a teljes unió ellen egy F. A. aláírási! konfesszionalista. Fáy siet tiltakozni az ellen, mintha ő rejtőznék az F. A. jelzés alatt. Vége lenne a protestantizmusnak a — teljes unió esetén — írja F. A. Az új uniók dogmák készítői nem jutnak-e

ellentétbe magukkal, mikor a régi szimbolikus könyvek tekintélyét akarják megszüntetni?

Veress György ugyanis új dogmákat akart, illetőleg azt ajánlotta: hogy fogalmazzák újra a szimbolikus könyveket, mert lehetetlenség, hogy ugyanott álljon a biblia magyarázat, mint a reformáció korában.

Az unió ellenségei az iudiciarizmus veszedelmét emlegették a szimbolikus könyvek nem kötelező voltának hangoztatásában. Jónak látták a védekezést az antiszimbolisták. Zay véleménye az indifferentizmus vádjáról a következő volt: van a római egyházban is indifferentizmus, de a pápaság iránt, van a prot. egyházban is, de a szimbolikus könyvek iránt, ott sem a katholicizmus lényege, itt sem a protestantizmus lényege és sehol sem a keresztyénség iránt van indifferentizmus, hanem az emberi alkotás; a dogmák iránt,

A keresztyénségnek első állomása, a katholicizmus, a második a protestantizmus, amelynek tiszta folyománya s természetes következménye a racionalizmus, mely az unitarizmushoz s a tiszta deizmushoz vezet. Hazánkban az első stádium a keresztyénség befogadása Géza alatt, a második a bécsi és linzi békékre alapozott 1790—1. vallástörvény, a harmadik lesz az összes konfessziók egyesítése, a negyedik az átmenet az unitarizmusra.** 1842-ben megtörtént legalább alapelvében az unió.

Ne csodálkozzunk azon, hogy mihelyt tisztán látták a célt az uniótól egyébként is idegenkedő orthodox reformátusok és lutheránusok, titokban lassították, a dolgok menetét, ha nem léptek is föl ellene nyíltan.

A porosz minta sokaknak nem tetszett. Beteges a külországi unió — mondták, a mienk legyen egészséges! Németországban az unió nem szüntette meg a theologiai pártokat. Az orthodox lutheránusok Scheibel breslauer lelkészrel élükön Krisztus és Béliál szövetségének nevezték az uniót, külön váltak 1832-ben s az ó-lutheránus egyházat alapították, amelyet a breslauer zsinaton 1841-ben szer-

* Dies Buch gehört... 243.

** Dies Buch gehört... , 339,

veztek meg végképen. Ez alatt a 9 év alatt sokat szenvedtek az ó-lutheránusok, a prot. szellemével ellentétben üldözték őket. Egyházi javaikat elvesztették, templomaikban harangokat nem alkalmazhattak, papjaikat, tanáraikat hivataluktól megfosztottak, mint pl. Scheiben, Guerickét, többeket bebörtönöztek az únió ellen való izgatásuk miatt. Nemcsak papok és tanárok, hanem a hívek is szenvedtek a rendőri beavatkozástól, többen Amerikába vándoroltak ki éppen emiatt.

Az uniált egyházban a general-superintendensi hivatalt püspöki méltósággá akarták lassanként átváltoztatni, annyival is inkább, mert keresték az anglikán egyházzal is a kapcsolatot.

IV. Frigyes Vilmos porosz királynak messzemenő tervei voltak, I. Frigyes meghiúsult törekvéseit akarta diadalra juttatni.

A londoni porosz követnek, Bunsen lovagnak, azt az utasítást küldte, hogy előbb anglikán „egyházi körökben, majd a kormánynál is kedveltesse meg azt a gondolatot, hogy az egész keleten levő protestantizmus mint egységes erő lépjen fel, hogy így megszerezhesse azokat az egyházi és politikai jogokat, amelyeket a latin és örmény szertartású kath.-ok élveztek. A politikai természetű dolgokon kívül volt egy szép gondolata és terve a porosz diplomáciának: a prot. pártok a Krisztus sírja felett nyújtsanak békejobbot egymásnak.

A canterbeury érsek: Howley Vilmos teljes erejével támogatta a porosz király tervét. Nagy alapítvány létesítését tervezték a jeruzsálemi püspökség felállítására, amelynek felét a poroszok ígérték. Zsidómissziót akartak közösen szervezni és intézet felállítását Jeruzsálemben, erre a célra. Úgy tervezték, hogy a német lelkészeket az anglikán püspök szenteli fel s azok aláírják a 39 articulust és az ágostai hitvallást. További cél a hazai egyházaknak az uniója volt. Az anglikán és a többi kevésbé szervezett prot. egyházak között egyházfegyelemben és tanban való egységre törekedtek. A porosz udvari lelkészek természetesen készséggel támogatták ezt a törekvést.

A porosz papság nagy része azonban tiltakozott; félt, hogy az anglikán szellem behatol a német prot. egyházakba. Nem óhajtották az anglikán fegyelmet és rendet tenni az aránylag nagyobb szabadságuk helyébe. Az anglikánok viszont a német racionalista szellemtől tartottak s így egyházi, de főleg a megváltozott politikai viszonyok miatt elaludt az ügy.

Magukban a német egyházakban is szaporodtak az unió ellenei.

A triglaffi lelkészegyesület, amely magában az uniált egyházban alakult, az uniót múló betegségnek tekintette. Következetlenség voltak — írja róluk Török Pál* — hogy nem mentek át az ó-lutheránusok táborába. Nálunk is megvan ez a párt. állapítja meg ugyancsak ő, és titokban dolgozik az unió ellen. A mi magyar uniósz mozgalmunkban is részt vettek a különböző theológiai felfogású emberek, de az unió igazi hívei csak a haladó pártiak voltak. Akik a konfessziókat védelmezték, voltaképen az unió ellen dolgoztak, miként Németországon Hengstenberg Ev. Kirchenzeitungjában, Nem támadta ő sem közvetlenül az uniót, de védte a konfessziókat az indifferenzizmus és racionalizmus ellen.

A szimbólumok és konfessziók nálunk is megtették ismeretes hatásukat, az unió lassan és hosszú ideig halodklott, míg végre kimúlt.

A mi theológusaink közül legtöbben a racionalizmus hívei voltak, de nem olyan tudományos készüllettel felszerelve, mint a németek. Voltak mérsékelt orthodoxok mindkét egyház hívei között, így a dunántúli lutheránusok Vinimer vezetésével Tholuck, Clans Harms, Krüinmächer után indultak, a tiszántúliak túlnyomó részben orthodoxus ref.-ok voltak, de szervezeten csak 48 után léptek ki a küzdő térre. A tótok, főleg a köznép ragaszkodott atyái hitéhez. Ha tisztán theoiógiai küzdelembe vitte volna Húrban, az orthodox hlubokai ev. pap híveit, nem lehetne, liberális szempontból nézve a dolgot, kifogásunk ellene.

* Prot. Egyh. Isk. Lap. 1844. 1. sz.

Fájdalom, még az orthodoxia is csak eszköz volt pánszláv irányú izgatásánál. Nem vonjuk kétségbe azt az állítást,* hogy midőn Vágújhelyen egy gyűlés alkalmával panaszkodott azon, mily sokan vannak, akik a szentháromság tanát nem hiszik, egy nemes közbe kiáltott: vere non credimus, vere non credimus,

A theologiai pártállása semmit sem különbözik a német ó-luth. theologusokétól. Mindegyiknél sajnálattal nélkülözzük a krisztusi szeretet hiányát, de a theologiai felfogásuk határozottságát nem kárhoztathatjuk. Scheibe! szerepére nem kis theologiai tudással íurbán vállalkozott nálunk, műve: az „Unia“, unióelienes, türelmetlen luth. konfesszionálizmus szülötte. Miként a német ó-lutheránusok, úgy Hurban is úgy tekintette az uniót, mint árulást atyáik hite, legszentebb örökségük ellen.

A tót papok legnagyobb része közönyös volt theologiai kérdések iránt, a racionalizmust elfogadták s mással nem igen törődtek, „aludtak“, mint Hurban állapítja meg. Egyesek, mint a tudós modori tót lelkész: M. D. Dolezsal racionalista álláspontról kritizálta az Uniót, de megjegyzései kéziratban maradtak. A tótokat az uniói választmány javaslata, melyet tót nyelvre is lefordítottak és Zay költségén ingyen terjesztettek, éppen nem győzte meg az Unia állításainak téves voltáról

Hurbán ellen panaszt emeltek Bolemann és Simkó tanárok, a unió ismert apostolai. A pozsonyi szuperintendenciális gyűlésen tárgyalták a panaszt. Hurbán a külföld előtt úgy tüntette fel később is ügyét, mintha az umo martyrja lenne, mintha orthodox lutheránus volta miatt üldözték és ítélték volna el. A németországi Zeitschrift für die gesammte luth. Theologie und Kirche 1366. évfolyamában leírja, mit szenvedett ő a magyar forradalom előtt már, az ő határozottságáért és hithűségéért. Die Kirchenparteien und die Kirche c. cikkét külön lenyomatban is terjesztette. Nem igazhítsége s unióellenes magatartása, hanem pánszláv izgatása miatt áll a szuperintendenciu-

* Hurban: Kirchen part, 75. l. Unia 134.

lis gyűlés előtt is. A szuperintendens természetesen nem őt, hanem a magyar tanárokat pártolta, amit Hurbán annak tulajdonított, hogy unióbarát volt a szuperintendens, olyan nagy mértékben, hogy a szimbolikus esküt is eltörölte. A konfesszionalisták közül Justh József, Klanicsak János és Stúr Károly szólottak Hurbán mellett.

Hurbánt a *tót* nép előtt még népszerűbbé tette „martyrsága“ s amilyen mértékben terjedt népszerűsége, olyan mértékben vált a *tót* nép unió- és magyarellenessé. Nem ellensúlyozta Hurbán hatását Simkó *tót* nyelvű uniós irata, amely az Uniai állításait akarta megcáfolni. Simkó csodálkozását fejezte ki, hogy a XIX. században akadt ev. lelkész, aki ekkora sötétségben van! A distichon Hurbán ellen, magának Hurbánnak *tótról* németre való fordításában így hangzik: „O du ungebildeter Húrban, du Feind der Union, du hast dir den Ruhn des Herostratus erworben!“ Nem hagyta válaszul Hurbán Simkó művét, amivel a *tótok* konzervativizmusát csak fokozta.

Ugy a magyarok, mint a *tótok* között voltak ellenségei az uniónak, nemcsak nemzetiségi, hanem dogmatikai szempontból is.

Még nem jegecesedtek ki elvi alapon a *theológiai* pártok, mint a németeknél. Nálunk szép és békességes rendtelenségben hevert minden egymás mellett — mint Török Pál mondta, nem jött még el az ideje, hogy csoportokba! állva életműszeresen nyilatkozzanak a különböző *theológiai* pártok.

Egyelőre nem dogmatikai küzdelmek, hanem a szabadságért vívott élet-halál harc foglalta el a nemzettel együtt a prot. egyházat is. A Prot. Egyh. és ísk. Lapban Székács „Harang és ágyú“ cikkében legelső s legfontosabb dolognak a haza védelmei tekinti s jelenti, hogy mivel minden egyházi küzdelemnek el kell némulnia most, megszüntetik egyelőre a Prot. Egyh. és ísk. Lapot is. Az unió-törekvések történetében, de egyúttal az egész magyar prot. egyház újabb történetében nagyjelentőségű lap pályafutásának első szakaszát bevégezte. Amikor újra megindult tíz év múltán Ballagi Mór szerkesztésében,

nem az uniót hangoztatta mindenkfölött és mindenekelőtt, hanem a megváltozott viszonyokban akart útmutató, irányító lenni.

Külföldön is más volt a helyzet, mint 1848 előtt. A 48-han kitört viharban Németországon felléptek az unió ellenségei. Az ó-lutheránusok 1853-ban Lipcsében tartott tanácskozásukon az eretnek fogalmat vissza állították, kimondották, hogy az unió fércmunka és csak Luther tanítása az írásszerű, ezért a luth. szimbólumok hívei nem úrvacsorázhatnak együtt a reformátusokkal.

Voltak számosan, akik meg akarták tartani mind a két egyház hitvallását és az uniót szövetséggé kívánták átváltoztatni. Mások az unió mellett nyilatkoztak, nem vetették el a konfessziókat, de csak azt tartották kötelezőnek, amiben megegyeznek a két egyház hívei. Ez a bizonytalan álláspont, amelyet Tholuck, Stier. Ebrard képviseltek, nem, felelt meg a liberális pártnak, amely Nitzsch, Schenkel és Palmer vezetésévei új. liberális szellemű hitvallást akart készíteni.

A dogmatikai küzdelem nem az unióval kapcsolatosan folyik, bár maga a küzdelem az unió megghiúsulására döntő hatással volt. Nálunk is eljött lassanként az ideje annak, amikor „a „békés rendetlenség“ helyett elvi küzdelem indult meg a tudományos theológia terén.

Joggal mondhatta Ballagi Mór, hogy az ő fellépéséig, 1860-ig, az egyházi irodalom történelmi, közigazgatási kérdésekkel foglalkozott csupán, igazi theológiai életet, mozgást ő hozott a magyar prot. egyházba. Tudományos theológiai irodalom Magyarországon a történelmi terület kivéve — nem volt. A theológia végzése után a papok prédikáltak orthodox modorban, de racionalista szellemben is, a szerint, milyen szerző prédikációja került sorra, a kiválóbbak csendben olvastak, dolgoztak a maguk számára. Elevevéget az unió gondolata nem hozott az egyházba, megjelent egy cikk* Ballagi lapjában is erről a „témáról“, mert nagyobb arányú mozgalomnak már

* Prot. Egy h. és isk. Lap. 1861.

nem volt nevezhető; de nem kelt semmi visszhang a nyomában. Annyiban érdekes, hogy sok világi egyén nézetét fejezte ki az az ember, akire a cikk írója, Petz Gyula hivatkozik: „Én műveltségi fok, vagyis inkább műveltségi hévmérőnek merném felvenni lelkészeink között az egyházi unió iránti hajlandóságot, vagy az ellen való ellenszenvet, úgy hogy mentől korlátoltabb valaki, annál nagyobb ellene az uniónak, mentől műveltebb, annál hajlandóbb az ahhoz való csatlakozásra és annak előmozdítására.“

Ez a, kijelentés természetesen nem fedte az igazságot, de logikusan következett az ő vallásról alkotott felfogásukból. A világi uraink legnagyobb része egész nyíltsággal hangoztatta,* hogy a nemzetiség a vallás felett áll s őket az egyház annyiban érdekli, amennyiben politikai céloknak, eszméknek szolgál.

Látta ezt jól Ballagi és rokongondolkozású társaival segíteni akart a szomorú állapotokon. Legszentebb meggyőződésük szerint a rettenetes közönynek az oka egyrészt a sekélyes racionalizmus, másrészt az élettelen orthodocxia volt, az egyetlen orvos a dogmáknak a tudomány szellemében való átalakítása és az erőteljes belső misszió. Ezt a célt szolgálta Ballagi szerkesztésében a Prot. Egyh. és Isk. Lap. Ennek a hasábjain fejtette ki az új iránynak alapelveit, dogmáit Pereszlényi János:** „Egy Isten, egy idevezítő, az ember Krisztus Jézus, a szellem hatalma, a lélek halhatatlansága, szabad tudomány, szabad lelkiismeret, jog, igazság, szabadság, testvériség, szeretet. Ennek a hasábjain készítették elő az új együletet: A magyar prot. egyület, amelynek alakuló gyűlésén 1871 okt. 3-án Ballagi Mór ugyanazt fejezte ki, csak más szavakkal, mint Pereszlényi.

„Az egyület oda akar mindenekelőtt hatni, hogy a XVI. sz.-beli reformáció alapelvéből folyó minden következményeit ikifejtse s álláspontul nem a IV. századbéli, már romlásnak indult keresztyénséget, hanem Jézusnak

* Eszmetörédek a magyarhoni prot. jelen stádiumán, Szeberényi János. Pest, 1857.

** Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1871. 48. sz.

az evangéliumokból ismert tiszta vallását vegye. Mi protestánsok felírjuk a szabad vizsgálódás jelszavát zászlónkra és mégis megesketjük papjainkat századok óta elavult dolgokra, oly igazságokra, mint a fából csinált vaszarika, hogy szabadok legyenek a járszalag hosszáig.“

Annyira érezte mindenki, hogy valamit tenni kell, mert másként lassú sorvadással» kimúlik a magyar protestantizmus, hogy nem is volt jóformán ellenzék. Mint Szeremlei Sámuel mondotta: nem annyira az ellenzékek, mint a közönnyel kell megküzdenie az. egyletnek.

Padig még a közönyösek is felriadhattak volna, amikor Szeremlei Sámuel a radikális reformokról szólt: Aki a dogmát érintetlenül akarja hagyni, valódi reformot nem hoz fiat létre; *dobjuk ki az egyházból a miasmát*, hogy a szabadságnak tér nyitassék,

Lényegében ugyanazt akarták, amit Zay Károly még 48 előtt kifejtett *német nyelvű* könyvében: dogma nélküli, valójában unitárius színezetű keresztyénséget. A prot. egyletbe sietve beléptek az unitáriusok is. Kovács Albert Egyházi Reform-jában küzdött a Prot. Egylet elveinek diadaláért. A mérsékelt orthodoxia álláspontján indul a heves, sokszor személyeskedéssé vált küzdelemben a pozitív keresztyénség védelmére a nagy Révész ím re. Margyár Protestáns Figyelő-jében vívta elvtársai, Heiszler József dr. Filó Lajos stb. segítségével a felemelő küzdelmet. Ők nem voltak úgy elragadtatva a racionalista iránytól, amelynek virágkora külföldön 1769-től 1830-ig tartott. Mi ennek az iránynak is utána sántikálunk — írták a Figyelmezőben. „Ugyan ki fektet most súlyt 1870 után egy Paulus, Dinter exegesisére, Semier, Henke egyháztörténelmére, Amnion; Wegscheider dogmatikájára, Niemayer, Schwarz gyakorlati theológiájára, Zolikoffer, Röhr prédikációira? Ilyeneket az .antiquarius sem vesz meg másként, mint fonszámra. „Requiescat in pace!“ Másodvirágzását élte ez az irány Bailagi, Kovács Albert, Szász Domokos stb. műveiben. Igazán tudományos volt az ő kezükben a theológia, de igazi építésre nem származhatott belőle erő. Igazi gyakorlati keresztyén *élet* és munka

nem fakadt nyomán. Révészek is sürgették a belső missziót, a külső misszió nagyszerű eredményeiről is tájékoztatták a közönséget. Pozitív keresztyén alapon állottak s ezért az unitáriusok részvételét is kifogásolták a Prot. Egyletben. Negatívumot láttak különben a Prot. Egyletben is, szenvedélyesen tessékelték ki őket a ref. egyházból, de azok nem akartak külön egyházat alakítani; Révészék szerint azért, inerte az egyházon kívül nem élne meg a Prot. Egylet, halva született gyermek volna. Az unitarizmus is azért maradt fenn Erdélyben, mert a ref. egyházon élt, utánozta külsőségeiben, hogy protestánsnak tartassék.

Révészt a személyeskedéssé fajult küzdelemben pánszlávok szövetségesének nevezték, mert épen úgy küzdött az orthodoxia mellett, mint azok közül többen a maguk igazáért.

Részben az unió-törekvések elleni reakciónak kell tekintenünk egyes tót evangélikus gyülekezetek magatartását Székács Józseffel szemben, akit, mikor szuperintendensi látogatását végezte, szentháromsági üdvözlettel fogadtak. Mint az unió hívét, Gedulyval egyetemben meggyanúsították azzal, hogy tagadják a szentháromságot a magyar kálvinistákkal együtt. Egyébként állandó volt a vád: a magyar ev. lelkészek ellen, hogy a híveket reformátussá és magyarokká teszik.* Székácsal szemben nem maradtak a trinitárius vallástétellel való tüntetés mellett, hanem jóval tovább mentek. Midőn 1865-ben mint szuperintendens meglátogatta a zólyomi esperességnek 5 egyházát, köztük a felsőmicsinyeit is, nagy zavarok keletkeztek. Az 5 egyház közül 3 pánszláv érzelmű volt. A látogatás célja letagadhatatlanul a nemzetiségi baj orvoslása volt. Rutkay Sámuel pánszláv lelkész kijelentette, hogy Székácsot nem ismeri el szuperintendensnek és mint szentháromságtagadót gyülekezetébe be nem eresztí. Nem is eresztette. Fegyelmi bírósága ezért megfosztotta lelkészi állásától. Nem hagyta el parókiáját, fanatizálta

* Protestantizmus és Pánszlávizmus. Írta; Felvidéki. Bp. Ráth Mór 1882. 18. l.

híveit, hogy védjék meg. Báró Radvánszky Antal zólyom-megyei főispán, esperességi felügyelő a járási szolgabíróval karhatalommal megjelent a templomban, ahol hívei összegyűltek. Szitok és átok között hagyta el a templomot Ruttkay. Lakásáról is úgy hordatta ki Radvánszky. Ruttkay később katolizált s Autonómia, hit, nemzetiség c. röpiratával szította a gyűlöletet tovább.

Nem is gondolnánk, milyen belső összefüggés volt a prot. unió és a prot. egylet között. A nagyeszű Ballagi nem tartotta utópiának az uniót, de számolt a nemzetiségi ellentétekkel és a dogmatikai különbségekkel, nem az uniót helyezte előtérbe, hanem a dogmák megreformálását. A liberális teológusokat és unitáriusokat egyesítette a Prot. Egyletbe. Ő megfordítva járt el, mint Zay. Előbb akart teológiai téren megértést teremteni s ennek érett gyümölcseként várta, mint magától értetődő dolgot: az uniót. Még 1877-ben is sajnálkozott a negyvenes évek „legjelentékenyebb egyházi mozgalmának, az uniónak“ a meghiúsulásán.

A Prot. Egylet és az orthodox kálvinisták küzdelme az unió helyett majdnem a ref. egyház kettészakadását okozta. Könnyen megtörténhetett volna az elválás az ev. egyház híveinél is. A dunáninnyi ev. egyházkerület 1875-ben azt a határozatot hozta, hogy más egyházkerületből jövő lelkész az esperes által írásban a szimbolikus könyvekre köteleztessék. A liberálisok nem merték kenyértörésre vinni a dolgot.

A ref. egyházban a dogmatikai ellentétek már-már pattanásig feszültek. Voltak egyházmegyék, amelyek úgy nyilatkoztak, hogy a bibliai csodákat, mint babonára nevelő dolgokat az iskolákban nem tanítatják. Más egyházmegyék ragaszkodtak a szentíráshoz és a hitvalláshoz, így érkezett el a zsinattartás ideje. Egyik szemlélő azt írja; Nem, merték a dogmatikai kérdéseket felvetni a zsinaton sem egyik, sem másik részről. Nagyon is jó volt, elkerülhetetlen lett volna — miként külföldön Hollandiában, Franciaországban — a szétválás.

A konzervatív párt és a Prot. Egylet között vívott

küzdelem mozgalmasságot hozott a magyar prot. egyházba, de nem életet. A belső misszió csak a 80-as években talált rá igazi forrására, az evangéliumra, amely ma is Istennek ereje, minden hívőnek üdvösségére. Az unió iránt az érdeklődés kialudt, a belmisszió került előtérbe. A dogmatikai unió helyett az egyháztársadalmi téren, s a belmisszió terén egyesültek a magyar ref. és evang. egyház pozitív alapon álló s új életet sürgető hívei, de a fejlődés menete itt is úgy látszik — nem kedvez a közös szervezetben folyó munkának. Az unió kérdése ma is napirendien van, a reformáció négyszáz éves jubileuma alkalmából egyes cikkek újra foglalkoztak vele, de minden nagyobb feltűnés nélkül.

A dogmatikai különbségből folyt a liturgia terén való eltérés is, mert hiszen — legalább elméletben — a liturgia, a gyülekezet hittudatának kifejezője. Meglepő, hogy milyen sokan voltak, akik a liturgia kérdésében szintén nem láttak semmi nehézséget: azt hangoztatták, hogy adlahoron — a liturgia. Simkó szerint csak a buta köznép tarthatja megkülönböztetés jelének. Fel kell őket világoítani. A magyarok, úgy az ev.-ok, mint a ref.-ok, egyszerű szertartást használnak, a németek középhelyet foglalnak el, a szlávok változatos liturgiájukban gyönyörködnek, de fontosnak nem tartják. Nem jól ismerte S'mkó a szlávok ragaszkodását régi változatos liturgiájukhoz! A liturgia terén való uniónak legnagyobb akadálya volt a sok külsőséget megtartó szláv liturgia. Nyitra Zerdahelyi Lőrinc tábla-bíró jól tudta ezt és kerületi gyűlésen kívánta tárgyalatni a szláv agenda kérdését. Az indítvány mögött az a gondolat volt, hogy egyszerűsítve a szláv liturgiát, közelebb hozhatják a pror. egyházat. Az indítványnak nem volt sikere.

A teljes unió hívei közös ima- és énekeskönyvet, ünnepek behozatalát sürgetik, az úr vacsorában használjanak kenyeret vagy ostyát tetszés szerint, s a hívek akár térdelve, akár állva vehetik magukhoz.* Veress György

* Javaslat a unió-választmányak.

szabadságot ajánl a lényegtelenben, egységet a lényegesben. A liturgia készítését tisztán egyházi személyekre bízna. Óvatosságra intette a magyarokat a porosz agenda ügye, amely körül heves küzdelmet vívtak Poroszai-szagban.

A konfeszionalisták a liturgiát sem tartották közömbös dolognak, hanem a gyülekezet hittudata kifejezőjének. Népvallásnál nem is annyira a dogmatikában, mint a külsőségekben mutatkozik különbség. A Javaslat bírálója Hajnal Abel,* nem vár attól eredményt, hogy a papok világosítsák fel a népet a különbségek lényegtelenességéről.

Az ev. szlávok, mint Hurbán írja,** voltaképpen nem is tudták, miről van szó, mert a boldogtalan syncretizmus és az indifferentizmus által elragadott papjaik nem világosították fel őket. A hlubokai pánszláv orthodox luth, pap Húrban Unia című munkájában azután „felvilágosította“ őket. A külföld előtt Borbis is szólt később a szláv liturgia szépségéről: „Die Slaven haben durchgängig eine schöne Liturgie.“

A teljes uniót még erőszakkal sem vihették volna keresztül a szertartások tekintetében, A magyar kálvinista sokallotta volna, a szláv lutheránus keveselte volna az új- liturgia elemeit, a magáét egyik sem hagyta volna. A keresztet a református nem engedte volna be templomába, a lutheránus meg kihordani nem engedte volna. Hurbán az Unia-ban*** a kereszt mellett izgat, az unió és a magyarosítás ellen.

A magyar ev. teológusok nem támasztottak volna liturgiális' téren akadályokat. A ref. teológusok sem mindnyájan ragaszkodtak a túl puritán ref. szokáshoz a külsőségek terén. Így Péterfi Albert**** egyenesen nyereségnek tartotta volna, ha az uniós liturgiába lutheránus hatásra egy kis esztétikai elem került volna. A keresztet

* Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1847. 32--34. 1.

** Borbis: Die ev. luth. Kirche in Ungarn, 214. a) jegyzet. -

*** Borbis: i. m. 238.

**** Pesten felállítandó prot. főisk. tanítási rendjét tervező Pályamunkák. 11. k.

határozottan behozta volna a ref. templomba, a nemleges bigottság legfelső fokának nevezte a reformátusok irtózását a keresztől. A tízparancsolat felosztásában meglévő különbséget úgy a luth. Simkó, mint a ref. Péterfi a ref. szokásnak elfogadásával akarták eltüntetni.

Az ostya, az oltár és a gyertyák kérdése nem kis nehézséget okozott volna. Elméletben úgy oldotta meg a kérdést Péterfi, hogy a presbitérium körébe utalta annak a megállapítását, hogy a helyi körülményekhez képest mit tanácsos használni. Az úrvacsorát ábrázoló oltárképet megengedhetőnek tartotta a templomban. A gyertyára vonatkozólag Wegscheider szavait idézi, aki szerint a gyertya nem rosszul ábrázolja az úrvacsora idejét.

Nem tudjuk, gyakorlatilag hogy vált volna be a tervezett uniós agenda, annyi bizonyos, hogy még egy egyház körén belül sincs együnettű liturgia s a mi konzervatív népünknel új énekes könyv bevezetése is nagy zavarokat okoz.

A felizgatott evangélikus tót népnél a liturgia kérdése is egyik oka volt az unióellenes magatartásnak.

*

A prot. egyházak ismert szegénysége cáfolhatatlan érv volt az unió mellett. Megosztva, a kicsiny anyagi erő már-már elégtelennek bizonyult az egyházi és iskolai szükségek fedezésére.

Egyes egyházak és iskolák másokhoz viszonyítva dúsgazdagok voltak, mások meg koldusok. Egy politikai községben több egyház és több iskola volt, külön-külön szegényes fizetést biztosíthattak lelkészüknek, tanáraiknak, tanítóiknak, együttesen összetéve erejüket megoldhatták volna a mindig égetőbbé váló kérdést. A gyakorlati Fáy András nem is mulasztotta el ennek a kétségtelenül igaz és súlyos érvnek a felhasználását. De hiába. „A cassák uniójától a reformátusok idegenkednek“ mondja egy ev. unióbarát.*

Menthetetlen volt és menthetetlen ma is az a kereszt-

* Prot. Egy h. és Isk. Lap. 1843. 50. sz.

tyéntelen magatartás, amit tanúsítanak tehetősebb, sőt gazdag egyházaink a segélyre szoruló egyházzal szemben. Egymás terhének a hordozása nincs meg a gyakorlatban, egymásnak, mint Krisztus teste tágjainak elismerése nem hatott át bennünket még elméletileg sem. Nincs meg az igazi ker. közösség érzete, a partikularizmus anyagi téren még erősebb volt ugyanazon egyház részeinél is, mint szellemi téren.

Az 1848: XX. te. 4. §-a egyelőre reményt nyújtott mindegyik prot. egyháznak külön-külön is az anyagi nehézségek eltüntetésére, így az unió mellett egy súlyos érveléssel kevesebb szólt.

Meghiúsult az unió az egyház kormányzati kérdésekben való eltérés miatt is. Óriási nagy feladatot akartak megoldani az unió hívei, a külön életet élő 4 ref. egyházkerületet és az ugyancsak nem egységes 4 ev. egyházkerületet akarták egyesíteni kormányzat tekintetében. Maguk a közös hitvallású kerületek sem akartak összeolvadni! A tiszántúli ref. egyházkerület 1737-ben már megbízta szuperintendenséi, Zoványi Györgyöt, hogy a 4 ref. egyházkerület kánonaiból szerkesszen egy egységes törvénykönyvet s készítsen egységes liturgiát. Az egységre törekvés sikertelen maradt. Az 1790/1. 26. te. 4. §-a az egységnek gondolatát, mint csirát magában foglalja. Az unióra törekvő budai ref. és pesti ev. zsinatok határozatai szintén nem érték el a célt. Bár a budai kánonokat nem szentesítette a király, mégis a kyriarchia győzött. A papi párt tiszántúl Sinai bukásával nem szűnt meg, ahol lehetett, a világi elem túlsúlya ellen felemelte szavát. Az uniót a 40-es években leginkább a két egyház generális konventje sürgette, ahol a világi elem vezető szerepe kétségbevonhatatlanul kitűnt. A tiszántúliak ellenszenvvel viseltettek a konventtel szemben, tanácskozási joggal felruházott testületnek tartották, de nem alkotmányos szervnek, mivel gyökerét nem a presbyteriumban bírja.

A reformátusok nagy része idegenkedett a centralizációtól. Politikai téren is folyt a küzdelem a centralisták és municipalisták között, egyházi téren sem volt meg az egy-

forma felfogás. Voltak, akik még belenyugodtak volna a közös legfőbb szervbe, akár generális konvent néven, akár konzisztórium néven alkották volna is meg, csak -azt sürgették, hogy valódi képviseleti alapon épüljön fel. Vol⁴ tak, akik az imiált egyház új beosztását óhajtották volna, mások mint Kolbenhayer Móric, megtartották volna az eddigi 8 szuperintendenciát, felette a generalis konventet. Kolbenhayer Zay mellé ref. részről szintén egy egyetemes felügyelőt és főszuperintendenst ajánlott, akit egyszer a reformátusok, egyszer az evangélikusok közül válasszanak életfogytiglan. A felügyelők felváltva vigyék az elnökséget. Mivel ez tiszta küriarchia lett volna, a lelkészek tetszését soha meg nem nyerte volna, azért olyan megoldási módot is ajánlottak, hogy ha az egyik felügyelő meghal, vagy lelép, a másik maradjon meg a főszuperintentienssel. A kettős elnökség viszont egy másik résznek nem tetszett; említettük, hogy a ref. konvent gyűlésén éppen erről folyt a vita nagy tüzzel, mikor az unió-küldöttség a lutheránus konventtől megérkezett. Fáy András Óramutatójában azt írta: „se a pap mint p.;p, se a világi mint ilyen nem lehet elnök, de akármelyik lehet, ha arra való tehetségei vannak. A kettős elnökséget azonban a tanácskozási rend sem tűri meg.“ „Lépes vessző, közönséges fogás ez írja Hajnal Abel lelkész, — ímert a szégyen papság nem lesz képes a nagyíenyü urakkal versenyezni, így mindig ezek lesznek az elnökök.“ Ellene volt Péterffy Albert is. Székács szelíden gúnyolódik, de aggódik is a huzakodás miatt:

Egy *feje* legyen-e vagy kettő a testnek, ügyében.
 hány ember s milyen köntösű üljön elől?
 Ez hát a nagy harc! S íme tenta vérzik a tollú
 S fegyverré lesz a nyelv a habos ajkak alatt.
 Jó, de a sok *fej* s a sok elől közt el ne feledjük.
 Hogy maga *fejtelenül* s *hatra* maradhat a test.

Fáy véleményével kisebbségben maradt. A támadás elkedvetlenítette egy rövid időre, úgy hogy főgondnoki tisztéről is lemondott, de a pesti hívek kérésére visszavonta lemondó levelét.

Sokszor emlegették, mint az unió akadályát a rei részről nyilvánuló hierarchikus törekvéseket. Hogy áll tényleg a dolog? Hallgassunk meg egy papi embert is erre vonatkozólag.* A reformáció kivette lelkészeink kezéből a hatalmat s világiak urasága és pór kedély alá nyomta. Packázgat a ref. pór papján, mert kenyeret ad neki, világi uraink ellenörködés helyett háttérbe szoríták az egyházzolgákat, igazgatás és kormány dolgában főszerepet játszó. *Az unió érdekes ügyében melyik lelkésznek szája szólott a szív teljességéből a velőknek megosztásáig.* Mi az oka ennek? Az elnyomatás, a szegénység s csak részben a tudománytalanság; van hierarchia a ref. egyházban, de milyen formában? Nem uralkodik a ref. papság a világiakon, nem a pórnépen, de saját felein annál veszélyesebben. A közpap a tanítókon, az eszperes a lelkészeken és így feljebb.

Azt hisszük, ez a névtelen pap találta- el az igazságot. Fáy és Kossuth emlegettek hierarchiát, de annak hatásai magukon ugyan nem tapasztalhatták.

A tiszántúliak hüvös magatartása az unió ügyében némileg a hierarchikus törekvésekre vezethető vissza. De ez a hierarchia olyan természetű volt, mint amilyenről az említett névtelen pap beszélt.

A papság világi pápától, a világiak hierarchiától féltek. „Megfoghatatlan!“ írja Steinacker Gusztáv gölnici lelkész.

Az egyházi törvényekre egyébként igen különböző irtodon hivatkoztak. A tiszáninneri ref. egyházkerület óhajtotta az uniót, de létesülését az *időtől* várta s mint nem képviselője az összes felekezeteknek, nem szólott a kérdéshez. A zsinatot tartotta egyedül illetékesnek a határozathozatalra.

A dunántúli és a tiszántúli egyházkerület viszont tiltakozik a kerület jogkörének megcsönkítése ellen épen az unió-választmány tagjainak kinevezése miatt.

A tiszántúli egyházkerületi közgyűlés tagjai az 1841. konventi jegyzőkönyv 8. pontjának ezen kifejezésénél:

* Jelenkor, 1841. 85. sz.

„a superintendenciákat oda utasítja, hogy . . .“ stb. megütközve magyarázatot kértek s csak abban nyugodtak meg, hogy a közgyűlés ezt a kifejezést „pusztán a toll hibájának“ tulajdonította.

Maguk között a ref. egyházkerületek között olyan kicsiny volt az összetartás érzete, hogy Nyáry Pál azzal mert fenyegetőzni, hogy ha a többi szuperintendencia nem akarna is egyesülni az ágostai hitű testvérekkel, a dunamelléki azt egymaga a többi nélkül is megteszi. Az meg csaknem independentizmusra mutat, hogy egyes egyházmegyék a kerületnek, zsinatnak megkérdezése nélkül intézkednek s önhatalmúlag megvalósítják a kormányzati uniót. Több helyen közösen tartottak istentiszteletet, a papok felváltva prédikáltak, Temesvárott közös prot. egyház alakult.

Voltak, akiket nem tévesztett meg a kormányzati uniónak ilyesfajta megvalósulása. Ugyancsak a gyakorlatból hoztak fel példáikat az ellenkezőjére. Ilyen volt az inkei eset. Somogyban, linkén roskadozott a református templom. A hívek újat építettek helyette. Hozzájárult a költségekhez minden kálvinista 22 v. forinttal és 52 nap gyalog- vagy megfelelő szekérmunkával. A lutheránusoknak sem templomuk, sem papjuk helyben nem volt, kifejezték azon óhajtasukat, hogy a közös templomba járnak. Elfogadták az ajánlkozást a reformátusok, de 11 frtot kértek fejenként. Az evangélikusok 2 frtot ígértek, pedig a reformátusok a napszámról említést sem tettek. Az egyházmegye elé került a dolog, de az húzta, halasztotta a dolgot. Az inkei esethez hasonlók gyakran fordultak elő, úgy hogy később belátták, több visszavonásnak, mint egyetértésnek szülője az ilyen rendezetlen közösködés.

Az unió-törekvés hanyatlásával, amint említettük, Török Pál egyelőre a 4 ref. szuperintendencia között sürgette legalább az uniót. A széthúzás áldatlan volta kitűnt a vegyesházasság körül felmerült nagy harcok idején. Mind a négy kerület más álláspontot foglalt el, súlya így a magyar reformátusságnak alig volt. „Az egyik kerület

vesztegelt, a másik sérelmet gyűjtött, a harmadik kegyelem, a negyedik törvény útján óhajtott orvoslást, így paralizálta s nullifikálta egyik a másik mozgalmát és kívánságát.“

Végre 1848-ban készültek zsinatra, de a dicsőséges küzdelmek, majd a leverettetés elodázták a munkát. Az abszolút korszak alatt a pátens elleni küzdelem foglalta le a magyar prot. egyház minden erejét és figyelmét. A tót egyházak örömmel fogadták el a pátens, amely cselekedetük által az uniós reményeket még jobban lehűtötték.

Amikor egy kicsit szabadabb levegő kezdett terjedni. a prot. egyházi élet megélénkült. Ballagi Mór 1858-ban megindítja a 10-év óta szünetelő Prot Egyh. és Isk. Lapot. Fájdalom, a kerületi és egyéb testületi féltékenység túlélte a forradalmat. Tisza Kálmán Ballagihoz írott levelében* sajnálattal állapította ezt meg: „Fájdalmas, de igaz, hogy ez ideig mint elszigetelt testületek állottak egyházkerületeink egymás irányában, gyakran még irigy szemmel is nézve egymás haladását az igaz keresztyén és testvéri szeretet meleg rokonszenve helyett.“

A konventi kérdés körül újra megindul a harc. A tiszántúliak védik régi álláspontjukat. „A határozatképes konventnek, valamint a főkonzisztóriumnak ellensége volt a tiszántúli egyházkerület egy teljes évszázadon keresztül, jellemtelenségbe esnék — írja Révész Imre,** — ha megtagadná elvét.“ A pestiek, élükön Kovács Alberttel, a centralizáció hívei voltak s így az eltávolodás nemcsak dogmatikai, hanem egyházkormányzati okokból is mindig nagyobb lett a pestiek és debreceniek (között. Ilyen körülmények között az unióra kevés kilátás volt. Nem is állott már az érdeklődés homlokterében. Majd a zsinattartás ügye foglalkoztatta a protestánsokat. Az unió eszméje háttérbe szorult, de egyesek nem engedték végkép elaludni. 1871-ben az evangélikusok zsinati előmunkálatai

* Prot. Egyh. és Isk. 1858.

** Magyar Prot. Egyh. és Isk. Fegyelmező. 1877. 561. 1.

készen voltak; de bizony az unióról említés sem volt benne. Kifogást emelt e miatt Kund Sámuel* és azt kívánta, hogy az ev. egyház, mint amelyik már készen van a zsinati előmunkálatokkal, szólítsa fel unióra a reformátust. Visszhang nélkül maradt felszólalása. Elkészültek a zsinatra a reformátusok is, de az unióról ők is hallgattak.

A legnagyobb akadálya az uniónak a nemzetiségi kérdés volt. Megemlékeztem azokról a küzdelmekről, amelyeket Zaynak mint egyetemes felügyelőnek kellett vívnia az egyházban levő pánszláv izgatókkal. Elfogulatlan történetírónak ei kell ismernie azt, hogy túllépték a sovinizta magyarok buzgalmukban az emberi jogok szabta határt. Szláv írók felemlítenek egy pár sajnálatos és felháborító esetet, mint a szarvasi önkényeskedés!, ahol a tiszta tót gyülekezetben havonként egyszer magyar nyelvű istentiszteletet tartottak, de mivel a hívek távolmaradtak róla, nem hirdették ki előre, hanem a tót éneklés után váratlanul magyar prédikációt mondtak. A tótok tüntetőleg ki akartak vonulni, de az ajtónál az esküdtek útjokat állták.

Veszprémmegyében Jasdún a lelkész: Filipkó magyar énekeket erőszakolt a tót hívekre az istentiszteletnél. Sokan tótul énekelték ugyanazt, azért az áldásnál így szólt: „Megáldom azokat, akik magyarul énekeltek, de akik tótul énekelnek, vigye el az ördög.“

Lajoskomáromban szintén nem fogadták el a magyar nyelvet az istentiszteletben, ezért a szolgabíró parancsára mint lázadókkal bántak el a vezetőkkel. Bartos Mártont 64 botütésre és egy hónapi börtönre, Junacsek Györgyöt 50, Rus Pált 40 és az öreg Wrabec Istvánt 24 botütésre ítélték.

Tót író** műveiből valók ez adatok. Pulszky és Horváth Mihály a vádakat szláv ferdítéseknek nevezték. Ha

* Prot. Egy h. és Isk. Lap. 1871. évf.

** Cerwenák: Zrcadlo Slovenska — Szlávok tüköre. Borbis közli Die evang. Kirche . . . művében, 211. oldal. Az adatokat másodkézből vehettem a tót nyelv ismerete híján.

valóban így történtek, semmi mentő szavunk nincsen rá. Annái nagyobb elégtétellel mutathatunk rá a legnagyobb magyarnak, Széchenyi Istvánnak az akadémiai beszédére, amelyben elítélte a túlbuzgó magyarosítókat népszerűsége árán is.

A legnagyobb magyar a nemzeti fejlődésért élt, dolgozott, szenvedett és annak vélt bukása miatt meghalt, de az erőszakos magyarosítástói óva intette nemzetét.

Tudta, hogy a kulturális felsőbbség bír csak beolvastató hatással. Bátran megkérdezte: Az a mély felfogású mester, ki nyughatatlan hevében a magyarságot mostani nyers állapotában mindenkivel rögtön bevétetni akarja? „A nemzetiséget nem lehet csak úgy rákenni valakire, mint például a meszet a falra, vagy mázat a fazékra. Parancsunkra senki sem fog nemzetiségéből kivetkőzni. Vájjon mi magyarok túrnők-e, ha bármely hatalom akarna bennünket a saját mintájára kaptázni.“ Az a Széchenyi, aki a magyar nyelv művelésére az Akadémiái megalapítja, ugyanitt volt kénytelen felemelni szavát a túlzók ellen, akik a magyar nyelvet tűzzel-vassal rá akarták erőszakolni a nemzetiségekre: „A tapintatlanságok, uak és visszaéléseknek egész sora jelentkezett a vidéken és az európai politika és a pánszlávizmus belevegyülésevei készen volt a nemzetiségi harc“,* amely olyan átka maradt hazánknak napjainkig! amelynek megoldása egyelőre lehetetlennek látszik.

A ker. egyháznak nem hivatása egyetlen tagjának nemzetiségétől való megfosztása sem; de viszont az sem hivatása, hogy melegágya legyen az államellenes nemzetiségi aspirációknak.

Ha Záy és rokongondolkozású társai az egyházat alárendelték nemzeti politikájuknak, hibáztak, de épen úgy hibáztak a pánszlávok, amikor az orthodoxia és egyházhoz való hűség köpönyege alatt nemzetiségi izgatást végeztek. Széchenyi őszintén megmondotta a magyarok hibáit s intette honfitársait, hogy elsősorban etikai értékek-

* Zsilinszky: Széchenyi és a nemzetiségi kérdés.

kel ikell meggazdagodniok, hogy a magasabb színvonalú nemzeti életünk önként hódítson.

Kossuth, Zay, ellentétes politikai párton, az ellenzéken voltak. Széchenyi meg volt győződve, hogy Kossuth forradalomba viszi nemzetét és ennek egyik főoka a fajgyűlölet felkeltése lesz, épen az erőszakos magyarosítás által. Féltette élete eddigi munkáját, féltette nemzetét. A Világban, a Kelet népében tárgyait nemzetiségi felfogását, politikáját akadémiai elnöki beszédében 1842 végén élesebb módon újra kifejtette. Széchenyi felfogása az volt, hogy a *minőség* és nem a mennyiség által olvaszthat egy nép magába más nemzetiségeket. Csak egy milliónyi mindenben kiváló nép legyen, a vele összeköttetésben levők önként simulnak hozzá.

Széchenyi elfogulatlanul, szinte ker. filozófiával beszélt. Biró és vádló akart a magyar lenni egy személyben. A Pesti Hírlap a haza ellenségeivel való szövetkezésével vádolta. Wesselényi, ei sein olvasva Széchenyi beszédét, ellene nyilatkozott, ami rendkívül rosszul esett Széchenyinek. Kétségbeessen igazolták Széchenyit a bekövetkezett események. Székács Széchenyi politikáját helyeselte, de Zay-val szembe nem szállhatott.

Ha a magyar állampolgár szempontjából vizsgáljuk a két szélsőséges felfogást, Zayék eljárását eltévesztett módszernek, a pánszlávok tevékenységét hazaárulásnak nevezzük. De mindent helyrehoztak a magyar hazafiak, amikor 1848-ban a politikai jogok kiterjesztésével testvérekül mgukhoz ölelték a nemzetiségeket, mindent elrontottak a nemzetiségek, amikor nyílt lázadásban fordultak a magyar kormány ellen és hálátlanul a magyar haza megcsonkítására törtek.

A tótok 1848 május 10-én Liptószentmiklóson tót nemzeti gyűlést tartottak és mint a haza egyenjogúsított ősnépe számára elidegeníthetetlen jogokat követeltek. Húrban és Hodzsa Siúrral kezét fogva szították a gyűlöletet a magyarok ellen. Egyébként nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is mozogtak a szlávok. A prágai kiáltvány-

ban a monarchia összes szlávjait nemzeti gyűlésre hívták Prágába. A főtárgy: a birodalom szlávjainak egysége volt. A zágrábi tartománygyűlés, a karlovici szerb skupstina képviseltették magukat. Elárasztották hazánk északi és déli szlávoklakta vidékét röpiratokkal, Hurbán, Hodzsa terjesztették a kiáltványt. Természetesen a hatóságok közbeléptek, ők pedig elmenekültek. A prágai gyűlésen Hodzsa elbeszélte, hogy már önkéntes csapatok felállítására hívta fel a szlávokat a magyarok ellen, mert míg ezek ki nem irtatnak, nincs remény Szlávia jövődjére iránt. Szept. 17-én Bécsből indult el a tót sereg, voltaképpen 500 cseh diák „a magyarok által 900 évig nyomott szlávok felszabadítására“ és csatlakozásra szólították a tótokat.

Bécsből indultak külön vonaton. Katonai vitelbérért utaztak, fegyvereiket a cs. és kir. hadiszertárból kapták, mint Windischgrätz maga írja.

Miavára a lakosok egy része vezette be őket. Az első összeütközésnél nem tudták feltartóztatni őket, a nép melléjük állt, de később a kormánybiztosok a csábítgatásnak elejét vették. Kossuth Húrban, Hodzsa és Stur fejére 50 frt jutalmat tűzött iké, mikor kormányzó lett.

Húrban Brezováról ilyen felhívást bocsátott ki:

Parancs a szláv nemzethez, üdvözet Ó-Tura lakosaihoz. Siessetek magatokat felfegyverezni a szabadságért, amint csak tőletek telik. A felfegyverezett szláv nép Brezovára jöjjön. A szláv nemzet tanácsából, szept. 20. Jaroslav és Húrban a szláv nemzet titkárai.

Húrban később ezredesi rangot kapott. Többször megverték, akkor Götz hadtestéhez csatlakozott.

Dicsőséges szabadságharcunkat az orosz túlerő miatt a világosi fegyverletétel fejezte be. Utána jött az abszolút korszak, amelynek magasztalásától a tót egyháztörténet írók nem fáradnak el. Hogyne! Hiszen a gyűlölt Zaytól 1850-ben megszabadultak. A prot. pátens és az Organisationsentwurf kedvesebb volt a tótoknak, mint a magyar ev. egyház alkotmánya és a Zay-ugróci tervezet. Készséggel meg is hódoltak előtte a németekkel egyetem-

ben. Hornyánszky Ev. Wochenblatt-jában és a Prot. Jahrbücher-ben síkra szállt a pátens mellett, majd a Podhradsky pesti *tót* pan által szerkesztett *tót* lap „Evang. circk. noviny“ ajánlgatta nagy buzgalommal

A külföldi német prot. tudós tanárok, mint Jénában dr. Hase Károly, a kiváló historikus, lelkesedtek érte, Schenkel, a heidelbergi egyetem tanára a német egyházak alkotmányát semmivel sem találta szabadabbnak, min az, amellyel az osztrák császár megajándékozta alattvalóit. A „magyar protestánsok idehaza és a külföld előtt is vissza utasították ezt az octrojált egyházalkotmányt. Német és francia röpiratokban fejtették ki véleményükéről. Megjelennek Révész ímre munkái a pátens korából.

Az opposite erősödik a pátens ellen, az oppositiót a szlávok és németek az „exchisiv és extrem magyarismus“ művének tartják.* Hurban szerint** egyetlen egyházas érzésű és képzett evang. theológus és világi sem volt ellene a pátensnek.

A pátensküzdelem erősítette az ellentétet a magyarok és nem magyar protestánsok között, ezért az unióra is hátrányos volt.

A pesti közös prot. főiskola tervéből 1855-ben a közös theológia megvalósult, de a tótok eleitől fogva ellene voltak, mert meg voltak győződve, hogy a magyarosítás és a református törekvés ügyét szolgálja.

Tíz évig mégis fennállott a közös theológia, mint az unió törekvések gyümölcse; a két ideális unionists. Török és Székács ingyen tanítottak benne. Székács és Prnnay Gábor báró buzgólkodásából a bányai ev. egyházkerület az 1858-ban felállított negyedik tanszék fentartására alapítványt létesített, de a nemzetiségi féltékenykedés oda-juttatta dolgot, hogy az ev. theológusok elmaradtak, és 1866-han az ev. egyetemes gyűlés megszüntette a tanszékét. Leverte ez a tény az unió híveit nagyon, reménységük legerősebb alapja veszett el.

* Ev. Wochenblatt. 1859. 722. I.

** Kirchenparteien und die Kirche. 72.

Egyházi és állami szempontról is káros volt a nemzetiségi gyűlölet. A pápens küzdelem — úgy látszott —, hogy a tót elemben engesztelhetetlen gyűlölséget keltett a magyarság ellen és viszont. Egyházi téren vált legélesebbé az ellentét és mégis itt történt meg igen helyesen a kibékülés.

Politikai téren egyelőre nem sikerült a közeledés. Schmerling biztatására a tótok a túrócszentmártoni memorandummal fordultak a magyar országgyűléshez, amelyben felsőmagyarországi szláv kerület alkotását kívánták. Deák Ferenc elutasította. A rövid alkotmányos egy év elmúltával egyenesen a császárhoz fordultak a memorandummal, amelyet követelőbb hangon szövegeztek újra. Ebben újra kérték a szláv kerület felállítását, az „Okoliát“, amelyhez Pozsony, Nyitra, Trencsén, Hont. Túróc, Árva, Liptó, Gömör, Szepes, Sáros, Abauj-Torna vármegyék tartoztak volna. Az alkotmány helyreállítása után a nemzetiségi kérdés nem volt megoldva, az egyházakra nagy feladat várt. Nyilvánvaló volt, hogy az ág. h. ev. egyetemes egyház felügyelőjének tapintatosságától rendkívül sok függött.

Szerencsére olyan férfiú állott az ev. egyház élén, mint Bró Prónay Gábor, aki a kiegyezés után tartott egyetemes gyűlésen eltalálta a kellő hangot. Megjelentek az egyetemes gyűlésen a magyar és szláv elem vezetői, az utóbbiak közül az ismert Húrban és Francisci, aki 1848-ban Húrban alatt, mint önkéntes tört be hazánkba. Bennük több jóindulat és békehajlandóság volt a forradalom után, mint Hodzsában, aki mindvégig hajthatatlan pánszláv és magyar gyűlölő maradt.

Prónay báró igen tapintatos megnyitó beszédet tartott. Francisa mérsékelt beszéde is jól hatott, néhány órai kulcsönös „capacitáció“ után egymás karjába omlottak könnyezve magyarok és szlávok. Székács rögtönzött imádságban adott hálát istennek a kibékülésért. Az ev. egyház külön nemzetiségű hívei egymásra találtak s azóta nem verte föl nagyobb nemzetiségi vihar az egyház csend-

jét. A politikai téren nemzetiségi kérdésben a feszültség enyhült, de meg nem oldódott.

Mi engedékenyebbek voltunk, mint a negyvenes évek ellenzéki férfiai, a nemzetiségek ellenben követelődőbbekké lettek. Fájdalom, nem lettünk Széchenyi *ideál nemzetévé*, de nem is bírtuk megoldani a feladatot. Napjainkban épen evangélikus tótjainkra vetette szemét a cseh nagyravágyás; olyan válságos időket élünk, mint 48-ban. Nem tudjuk, meg hozza-e a jövő a tót nemzeti-ségi kérdés megoldását.

Két mód van rá csupán, vagy a külön államélet, esetleg nemzetiségi autonómia, amit az entente akar, vagy Széchenyi útja, az ideál nemzet megvalósítása, amelyhez önként simul a nemzetiség. Nem lehet kétség afelől, hogy magyar ember csak az utóbbi módozatot egyeztetheti össze hazaszeretetével. Még egy utolsó nagy kísérlet tennünk kell a magyarság Krisztusban való restaurálására, hogy számaránya és minősége, szupremáciáját biztosítsa Szent István birodalmában.

Az ev. egyházban meg van a magyar de liberális szellemű vezetés, végzetes politika volna a színmagvár reformátusokkal való unió erőszakolása. Az ev. egyház megvár eleme ilyen módon nem szórni erősítésre, a nem maszvar elemnek egyház kormányzati úton való magyarosítása és e célból a ref. egyház felhasználása nem modern, és nem is jézusi gondolat. A Széchenyi idea nemzetének megvalósításához járulván hozzá minden iker, egyház az által, hogy híveinek lelkéből a legszebb ker. jellemeket formálja.

A kiváló német prot. egyháztörténetíró: Harnack nyíltan kifejezte azon meggyőződését, hogy igazi történetet írni, csak bizonyos szempontból, álláspontból lehet. „Neuere deutsche Geschichte vom preussischen Standipunkt zu schreiben, das ist die wahre Gesichte Deutsch-

*Harnack: Legenden als Geschichtsquellen.

közönséges keresztyén anyaszentegyházát, vallom azt, hogy ezen egy egyház felekezeteinek: reformátusnak, evangélikusnak, r. kath.-nak, g. keletinek stb. nem egymás életére kell törniök, hanem egymást megértve dolgozniok, imádkozniuk, hogy az anyaszentegyház fejének: Jézusnak a nevére minden térd meghajoljon, menyieiké, földieké és földalatt valóké és minden nyelv vallja, hogy Jézus Krisztus Úr az Atya Isten dicsőségére. Így lesz egy nyáj és egy Pásztor.